

DOĞU TÜRKİSTAN'IN

صوت تركستان الشرقية

SESİ

Voice of Eastern
Turkistan

DOĞU TÜRKİSTAN VAKFI YAYINI
3 AYLIK İLMÎ VE KÜLTÜREL
DERGİ

YIL: 23

SAYI: 67-68

DOĞU TÜRKİSTAN VAKFI BAŞKANI
M. RIZA BEKİN'İN
ANILARI

KASTAŐ YAYINEVİ

İsteme Adresi: KASTAŐ Yayınları
Himaye-i Etfal Sok. Dr. Orhanbey İŐhanı
No: 6 CaĐaloĐlu - İSTANBUL
Tel: 0212 - 520 - 59 70 Fax: 511 36 68

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ

YIL: 23 CİLT: 17 SAYI: 67-68 / 2006

Baskı Tarihi: EKİM 2006

Kurucusu

İsa Yusuf ALPTEKİN

İmtiyaz Sahibi

M. Rıza BEKİN

Yazı İşleri Müdürü

Hamit GÖKTÜRK

Editör

M. Ali ALİOĞLU

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Timur KOCAOĞLU
Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU
Prof. Dr. Abdulkadir DONUK
Prof. Dr. Mahmut KAŞGARLI
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Prof. Dr. Salih AYNURAL
Dr. M. Yakup BUĞRA
Abdulhalil KASIM
Abdulhabir ALİOĞLU
Abdulhamit AVŞAR

Abone -Reklam ve Dağıtım Sorumlusu

Alimcan KARLUK

Abone Şartları

Yurt içi (Yıllık): 15 YTL
Yurt dışı (Yıllık) : 20 \$ (20 EURO)
Fiyatı: 4 YTL.

Banka Hesap Numarası

Akbank Yusufpaşa Şb. İst.

832-601 DHM

Posta Çeki No: 1661110

İdare Yeri

Doğu Türkistan Vakfı Dedeafendi cad. No: 4
(Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Medresesi)
34470 Şehzadebaşı - İstanbul- TÜRKİYE
Tel: +90 212 519 46 67 -519 07 86
Fax: + 90 212 519 09 88

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler yazarına aittir.
Doğu Türkistan Vakfı'nı bağlamaz. Dergideki yazı ve
resimler kaynak gösterilerek kullanılabilir.

İçindekiler

1. "Üç Efendiler" Hareketinin Doğu Türkistan Siyasi Tarihinde Yeri ve Önemi
M. Ali Alioğlu.....2
2. Dr. Mesut Sabri Baykozi
Dr. Gültekin Pehlivan 11
3. Mehmet Emin Buğra ve Mücadele Hayatı
Abdullah Bakır.....16
4. Milli Mücadele Yöntemleri ve İsa Yusuf Alptekin
Doç. Dr. Alimcan İnayet.....21
5. Doğu Türkistan'da Kurulan Türk Devletleri; Uygur Devleti (744-1336)
Prof. Dr. Anıl Çeçen.....28
6. "Harbiye Türkiye'nin Çin Seddi"dir.
E. Kıd. Alb. İlhan Çiloğlu.....40
7. Dünya Güvenliği ve Dengeleri Açısından Çin
Doç. Dr. Timur Kocaoğlu.....42
8. Uygur Türkleri'nde Kadın
M. Şakir Ülkütaşır.....47
9. *Uluslararası Af Örgütü Raporu*
Çin; Uygur Türkleri'ne Dini Baskı Yapıyor.....50
10. Uygur Türkleri'nin Çilesi Bitmiyor
İbrahim Büyükeken.....55
11. Dış Türkler Politikası ve Uygur Türkleri
Altumur Kılıç.....63

“ÜÇ EFENDİLER” HAREKETİNİN DOĞU TÜRKİSTAN SİYASİ TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Mehmet Ali ALIOĞLU

20. yüzyıl insanlık tarihinde eşi benzeri görüşmemiş sosyal ve siyasal olayların yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Milyonlarca insanın hayatına mal olmuş iki büyük savaş ve ardından büyük değişimlerin, devrimlerin meydana gelişiyle, imparatorlukların yıkılıp yerine ulus eksenli üniter yapıda devletlerin, siyasal birliklerin teşekkül ettiği bir zaman dilimidir. 20. Yüzyıl Doğu Türkistan coğrafyası da, dünyanın tamamını etkileyen bu siyasal ve sosyal hareketlerden nasibini almıştır.

İşte burada konumuzu teşkil eden “Üç Efendiler Hareketi” Doğu Türkistan’ın siyasi liderleri hepimizin saygı ve rahmetle andığı merhum Dr. Mesut Sabri Baykozu, İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra’nın 1943 – 1949 yılları arasında

devrin siyasal ve sosyal şartları gözönüne alınarak, Doğu Türkistan’da ve Çin’in o yıllardaki siyasi başkenti olan Çungking’de yürüttükleri Doğu Türkistan milli mücadelesinin adıdır.

“Üç Efendiler Hareketi, özünde siyasi bir hareket olmakla birlikte aynı zamanda sosyal ve kültürel yönlerinin de bulunduğu, geniş kapsamlı bir milli mücadele hareketi, Doğu Türkistan hürriyet mücadelesinde önemli bir kilometre taşıdır. Tarihin bir evresinde bir kapı aralanmış; oradan girilerek, ülkeyi aşamalı olarak özerkliğe, self-determinasyona ve sonunda bağımsızlığa götüreceği umulan, ince ve uzun bir yolculuğa çıkılmıştı. Bu süreçte önemli mesafeler alınmış, değerli kazanımlar elde edilmiştir. İşte bu süreçtedir

ki Doğu Türkistan'ın kurtuluş mücadelesi kalıcı bir biçimde, Türk milliyetçiliği niteliği kazanmıştır.¹

Bu bakımdan geniş kapsamlı, milli bir mücadele hareketi olan "Üç Efendiler Hareketi"nin analiz edilmesi, doğru bir şekilde anlaşılması; gerek Doğu Türkistan'da, gerekse dünyanın çeşitli ülkelerinde yürütülmekte olan Doğu Türkistan milli mücadele hareketleri için hayati bir öneme haizdir. Çünkü, günümüzde dünyanın pek çok tarafına yayılmış ulusal, uluslararası nitelikte ve amacı Doğu Türkistan milli davasına hizmet etmek olan, pek çok farklı isim altında toplanmış siyasal, sosyal, kültürel oluşumlarda "Üç Efendiler Hareketi"nin tesiri yadsınamaz bir gerçektir.

Bu son derece önemli hareketi doğru anlayabilmek için öncelikle bu hareketi meydana getiren etken ve amilleri gözden geçirmemizde büyük fayda vardır. Aynı zamanda şunu da akıldan çıkarmamamız gerekir ki, şu an bizim için bir "Tarih" niteliğinde olan bu hareketi, her şeyden önce kendi zamanındaki siyasi ve sosyal şartlar göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapılması daha sağlıklı olacaktır. Yoksa, günümüz şartlarına bakarak o dönemi yargılamamız hiçbir zaman bilimsel bir yaklaşım olmayacağı aşikardır. Bu bağlamda öncelikle Üç Efendiler Hareketi'nin başlangıcından evvel Doğu Türkistan'da ve Çin'deki önemli geliş-

meleri genel hatlarıyla bir gözden geçirmemiz, hareketi doğru anlamamız için gereklidir.

1. Doğu Türkistan'daki Durum

Türk medeniyetinin beşiği, coğrafi konumu itibariyle Jeopolitik, Jeostratejik açıdan büyük önemi haiz, yer altı ve yerüstü kaynakları bakımından dünyanın sayılı coğrafyalarından birisi olan Doğu Türkistan, tarihin pek çok devirlerinde müstebit devletlerin istilasına uğramıştır. Yakup Han'ın kurduğu Doğu Türkistan devletinin 1878'de yıkılmasının ardından Çin'in müstemlekesi haline gelmiş, adı "Xinjiang = Yeni Müstemleke = Topraklar" olarak değiştirilmiş ve artık bu tarihten itibaren Çin İmparatorluğu tarafından Çin'in bir eyaleti olarak ilan edilmeye başlanmıştır.² Bu devirden itibaren kendi başına buyruk, şoven müstebit Çinli valilerce idare edilme başlanmıştır.³ Nihayetinde Doğu Türkistan halkı son derece yoksullaşmış, cehale karanlığına itilmiş; haksız, zulüm ve hat soykırım diyebileceğimiz acımasız muamelelere maruz kalmıştır. Ezilen halk pek çok ayaklanmalarla bağımsızlıklarını elde etmek için mücadele etmiş ve bu bağımsızlık mücadeleleri çok kanlı bir şekilde bastırılmıştır.

² M. Emin Buğra, Doğu Türkistan, Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu, İstanbul 1954, s. 25-26; İklil Kurban, Doğu Türkistan İçin Savaş, T.T.K., Ankara 1995, s. 84-85; Abdullah Bakır, D. T. Milli İstiklal Hareketi ve M. Emin Buğra, Y. Lisan Tezi, İst, 2004, s. 14.

³ M. Emin Buğra, a.g.e., s. 26; Yunus Buğra, "Doğu Türkistan'da Üç Efendiler Hareketi", D.T.S. Dergisi, 56-57. Sayı s. 20; Ayrıca bkz. Andrew, D. W. Forbes Doğu Türkistan Harb Beyleri, Ter. Enver Can, İstanbul 1991.

¹ Yunus Buğra, Mehmet Emin Buğra'nın 1943-1945 Yılları Arasında Çalışmaları Üzerinde Kısa Bir Değerlendirme, M. Emin Buğra Külliyyatı CD Seti, Belge No: 1,5.

1931-1937 tarihleri arasında vuku bulan silahlı milli kurtuluş mücadeleleri, son tahlilde Sovyet Rusya'nın Asya politikası amaçlarına kurban edilmiştir. Moskova'nın açık askeri müdahalesi ve siyasi entrikaları sonucunda, milli kuvvetler, kimi yerde düşman tarafından imha edilmiş, kimi yerde de birbirlerine kırdırılmıştır.⁴ Örneğin, 1933'te Kaşgar'da kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, Sovyet entrikaları ve iç çekişmeler neticesinde yıkılmıştır.⁵

1933-1944 yılları arasında Doğu Türkistan, tarihinin en gaddar, müstebit, zalim genel valisi Rus yanlısı Şin Si-Sey rejimi altında yaşamaya mahkum olmuştur.⁶ O yıllarda merkezi Çin'de hakim olan Gomindang / Milliyetçi Çin hükümeti, Japon istilası ve içeride Komünist Çinlilerle yürütmekte oldukları savaşımlardan dolayı Doğu Türkistan üzerindeki etkisi oldukça azalmıştı. Bu boşluğu ise Sovyet Rusya, kuklası olan Şin Si-Sey aracılığıyla dolduruyordu.

1944 yıllarına gelindiğinde merkezi Çin hükümeti Doğu Türkistan üzerinde söz sahibi olmaya başladı, bunun neticesi olarak da Şin Si-Sey azledilerek yerine yine merkezi hükümete son derece sadık, militarist, şo-ven general Wu Chung-Şi getirildi.⁷ Bu devirden itibaren Doğu Türkistan'da, Gomindang / Milliyetçi Çin hü-

kümetinin etkisi giderek artmaya başladı. Wu Chung-Şi ve onun memurlarının ortaya koydukları zulümler neticesinde, yine ayaklanmalar ve nihayetinde de 1944 yılında Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni kurulmuştur.⁸ Ne yazık ki bu Cumhuriyet'in ömrü de uzun sürmemiştir. Burada da yukarıda ifade ettiğimiz birinci Cumhuriyetin yıkılmasında etkin olan güçler yine sahnededir.

2. Merkezi Çin'deki Durum

1911'de Çin'de, yönetim Man-çu hanedanını tasfiye ederek Cumhuriyeti ilan eden Sun Yat-Sin ve arkadaşlarının eline geçti. Bu yeni yönetim Çin için demokratik bir cumhuriyet vaat etmişler. Çin'de bulunan Han (etnik Çinli) soyundan olmayan topluluklara, bu bağlamda "Türk soyundan olan Müslüman Şincanlılara" hak eşitliği, öz-yönetim, hatta dilerlerse kendi siyasi kaderlerini belirleme (self-determination) dahil, siyasi, adli, kültürel haklar tanınacağı vaadinde bulunmuşlardı.⁹

1939 İkinci Dünya Savaşı çıkmasıyla Çin-Japonya savaşı daha da şiddetlendi. Çin hükümeti, ABD başta olmak üzere, müttefik devletler yardımıyla, Japonlarla baş etmeyi, içeride komünistleri sindirmeyi, Doğu Türkistan üzerinde Sovyet Rusya oyunlarını bozarak ülkeyi denetim altına almayı umuyordu. Savaş sonrası, kendi emellerine uygun bir demokratik düzen gerçekleştirmeye yönelik hedefleri vardı. Bu hedefler, bugün geriye doğru bakıldığında insana gülünç geliyorsa da, 1943-45

⁴ Yunus Buğra, *a.g.m.*, s. 20.

⁵ M. Emin Buğra, *a.g.e.*, s. 21; Abdullah Bakır, *a.g.e.*, s. 73.

⁶ Yunus Buğra, *a.g.m.*, s. 21; Abdullah Bakır, *a.g.e.*, s. 73.

⁷ M. Emin Buğra, *a.g.e.*, s. 54, Yunus Buğra, *a.g.m.*, s. 21.; Forbes, *a.g.e.*, s. 294.

⁸ M. Emin Buğra, *a.g.e.*, s. 56, Forbes, *a.g.e.*, s. 309.

⁹ Yunus Buğra, *a.g.m.*, s. 21.

yıllarında hiç de hayali görünmüyordu. Hatta gerçekçi de sayılabilirdi. Zira o günlerde Savaşın sonucu aşağı yukarı belli olmuştu. Gomindang yönetimi, dünyada üçüncü büyük muzaffer devleti temsil ediyordu. Üstelik ABD, Çin'in iç ve dış düşmanlarına karşı, Gomindang yönetimine askeri ve ekonomik destek sağlıyordu.¹⁰ Günümüzde de ABD'nin Milliyetçi Çin Tayvan'a olan desteği devam etmektedir.

Üç Efendiler Hareketinin Başlaması

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız bu iç ve dış önemli siyasal gelişmeler, Üç Efendiler Hareketi'nin temel etkenlerini oluşturmaktadır.

Mesut Sabri Baykozu, İsa Yusuf Alptekin, M. Emin Buğra 1943 yılında devrin Çin başkenti Çunking'de bir araya gelmeden önce yurt içinde ve dışında çeşitli bölgelerde birbirinden farklı usul ve yöntemlerle Doğu Türkistan milli bağımsızlık mücadelesini yürütmekteydiler.

Mesut Sabri, Türkiye'de eğitimini tamamladıktan sonra 1915 yılında Doğu Türkistan'a dönmüş; yurdun her yanını sarmış olan cehalet ve yoksunluk ile mücadele etmeye başlamıştı. Bu bağlamda okullar açmış, öğrenciler yetiştirmiş, toplumda milli şuuru yeniden canlandırma girişimlerinde bulunarak eğitim ve kültürel faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. 1934 yılında Rus işgalinin "Gulca"ya ulaşmasının ardından yurdu terk etmek zorunda kalmış önce Hindistan'a oradan da Shang-

hai'ya geçmiş. Bu andan itibaren mücadeleyi siyasi alanda yapmak düşüncesiyle 1935 yılında Gomindang/Milliyetçi Çin Devleti 5. Kurultayı'nda "Merkez Komite Üyesi" seçilmiş ve böylece Doğu Türkistan Milli Mücadelesini, Çin'in merkezine taşımıştır.¹¹

İsa Yusuf Alptekin'de, aldığı eğitim ve sosyal nüfuzu sayesinde 1923-1932 yılları arasında gerek Doğu Türkistan'da gerekse Batı Türkistan'da dönemin Çin devletinin çeşitli kademelerinde memuriyet görevlerinde bulunmuş,¹² 1932 yılından beri merkezi Çin'de kalemiyle ve siyasi yollardan Doğu Türkistan milli mücadelesini sürdürmekte¹³ ve aynı zamanda Çin Halk Konseyi üyesidir.¹⁴

M. Emin Buğra ise, 1930 yıllarının sonlarına doğru Hoten'de Milli İnkılap Teşkilatı'nı kurmuş, silahlı mücadeleler neticesinde 1932-33 tarihlerinde, Batı'da Kaşgar'ın Yenihisar nahiyesinden, Doğu'da Çin'in Dunghuan eyalet sınırına kadar olan bölgeyi Çin istilasından kurtarıp hürriyetine kavuşturmuştur. Ancak Rusların desteğini alan Çinli militarist Şin-Si-Şey'in saldırılarına yenik düşen M. Emin Buğra 1934'te Hindistan'a hicret etmek zorunda kalmıştır.¹⁵ 1943 yılına

¹¹ Dr. Gültekin Pehlivan (Baykozi), *Dr. Mesut Sabri Baykozi ve Mücadele Hayatı*, D. T. S. Dergisi, sayı: 56-57, s. 25.

¹² İsa Yusuf Alptekin, *Esir Doğu Türkistan İçin*, İstanbul, 1985, s. 39-40.

¹³ M. Emin Buğra, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁴ Yunus Buğra, *a.g.m.*, s. 21.

¹⁵ Dr. M. Yakup Buğra, *M. Emin Buğra'nın Doğu Türkistan'daki Mücadelesi*, D.T.S. Dergisi, sayı: 46; s. 16.

¹⁰ Yunus Buğra, *M. Emin Buğra Külliyyatı CD seti*, Belge No: 1.5.

kadar hicret hayatında, Doğu Türkistan Milli Mücadelesini çeşitli platformlarda sürdürür ve bu yıllarda ölmez eseri “Doğu Türkistan Tarihi”ni Kabil’de kaleme alır.

Nihayetinde M. Emin Buğra da 1943 yılları başında Hindistan üzerinden uçakla Çungkin’e giderek Mesut ve Sabri beylere katılır,¹⁶ böylece, Doğu Türkistan Siyasi Tarihi’ne “Üç Efendiler Hareketi” olarak geçecek olan milli mücadele hareketi başlamış olur.

Yetiştikleri kültürel ortam, aldıkları eğitim, milli mücadelede izledikleri yollar birbirinden farklı olsa da; bu mümtaz şahsiyetler, Doğu Türkistan Milli Mücadele ülküsü etrafında tek bir ses, tek bir yürek olmayı başararak, dilde, fikirde, işte birlik ülküsünün canlı örnekleri oldular. Bu durum o yıllarda olduğu gibi günümüzde de her zaman muhtaç olduğumuz birlik ve beraberliğin somut bir örneğini teşkil etmiştir.

Çungking’de uzun süren durum değerlendirmesinden sonra Üç Efendiler aşağıda özetle yer verdiğimiz temel ilkeler etrafında anlaştılar:

1- Bağımsızlık talebinin ertelenmesi; yerine, dışişleri ile savunma hariç, bütün işlerde Doğu Türkistan’ın tam yetki sahibi olacağı bir Muhtariyet rejimi (Özerklik statüsü) talep edilmesi.

2- Devlet başkanı ve parlamento organları başta olmak üzere, bütün Çin yetkili mercilerine, özerklik talebi içeren birer memorandum sunulması.

3- Türkçe ve Çince yayınlayacakları dergi ve broşürler yoluyla Çin kamu oy-

nu özerkliğe yatkın hale getirilmesi için çalışılması, Çin basınında da bu ilkeler çizgisinde tanıtım yapılması.

4- Özerklik statüsü kazanıldıktan sonraki hürriyet ortamında, halkın siyasi bilincini, Türk milliyetçiliği eksenini üzerinde yoğunlaştırarak, yabancı egemenliğini etkin biçimde ret edecek bir düzeye yükseltilmesi. Ondan sonra ulusal bağımsızlık konusunun gündeme getirilmesi.¹⁷

Yukarıda ifade edilen bu ilkelerin doğru bir şekilde anlaşılması için, yazımın başında belirttiğimiz dönemin siyasal ve sosyal şartları mutlaka göz önünde bulundurulması gereklidir. 1. Maddede ifade edildiği gibi geçici bir süre için “Bağımsızlık talebinin ertelenmesi” söz konusudur. Yoksa hiçbir zaman, Doğu Türkistanlı milli mücadele önderleri olan bu mümtaz şahsiyetler bir an bile ebedi ülküleri olan Bağımsız Doğu Türkistan davasından vazgeçmiş değillerdir. Özerklik, ileride kurulacak olan Bağımsız Doğu Türkistan için bir alt yapı hazırlamanın birinci adımını teşkil etmektedir. Nitekim 4. Madde, 1. Maddenin bir nevi şerhi konumundadır.

Öncelikli olarak, bu ilkeler doğrultusunda çalışmaları resmen üstlenecek bir temsil organına ihtiyaç vardı. Öteden beri Çin’de faaliyet göstere gelen “Yurtdaşlar Uyuşması (Tung şang Huy)” adlı derneğin adını “Türkistanlı Yurtdaşlar Uyuşması (Birliği)” olarak değiştirerek işe koyuldular. Mehmet Emin Buğra’nın el yazısıyla yazdığı “Şarki Türkistanlı Yurt-

¹⁶ M. Emin Buğra, a.g.e., s. 55.

¹⁷ Yunus Buğra, M. Emin Buğra Külliyyatı CD Seti, Belge No: 5.1.; Yunus Buğra, a.g.m., s. 22.

daşlar Uyuşması İş Planı" başlık ve 2.9.1943 tarihli bir belgede¹⁸ derneğin resmen üstlendiği şu iki görev dikkat çekmektedir:

1- Halkımızın milli kimlik bilincinin güçlendirilmesi: Bugünlerde Uygur, Kazak, Kırgız, Tarançi, Özbek, Tatar, Tacik adlarıyla anılanların tümünün "tek bir Türk milleti" olduğunu, bir milletin varlığının idamesi için milliyet bilincinin elzem olduğunu, delillerle kanıtlayarak, halkımıza anlatılması görevi.

2- Çin Cumhuriyetinin temel ilkelerini tarif eden Çin Misak-ı Millisi Sen Min Cu-yi'de (üç prensip) belirtilen haklarımız konusunda halkımızı bilinçlendirme görevi.¹⁹

Bu belgede daha sonra Türkistan halkının Çin anayasasında belirtilen haklarının neler olduğunu, bu hakları hayata geçirmek için nelerin yapılması gerektiği, sıralanmaktadır. Özerklik, hak eşitliği, milli kimlik, dilin ve milli geleneklerin korunarak, eğitim ve kültür alanlarında gelişme ve düşünce hürriyeti alanlarındaki yasal hakların geliştirilmesi vurgulanmıştır. En sonunda, bu hakları elde etmek için, "Şarki Türkistanlı Yurtdaşlar Uyuşması" olarak, izleyecekleri ilkeleri, aşağıdaki altı maddede şöyle ifade etmişlerdir:

1- Çin devletinden ayrılmayı, veya bir başka devletle birleşmeyi düşünmüyoruz. Bu bizim temel politikamızdır. Bugün var olan Jeopolitik ve medeni (kültürel – sosyal - ekonomik) durumumuz, bizi buna

mecbur kılmaktadır. Var olan koşullar altında yurdumuzun ve halkımızın esenliği için bunu en iyi çare (ehveni şer) olarak görüyoruz.

2- Milli muhtariyet, yani dış politikada Çin Devletine tabi kalarak, içeride kendi kendimizi yönetme hakkımızı, elde etmek için barışçı ve diyalogdan yana bir çizgi üzerinde çaba göstereceğiz. Çünkü; muhtariyet (özerklik), Çin Cumhuriyeti anayasası ve San Min Cu-yi (üç prensip) ile tescil edilmiştir. Bu hakkı kullanabilmenin ilk şartı, bütün halkımızın birlikte, Merkezi Hükümetten bunu resmen istemesidir.

3- Vatandaşlarımızın içinde buldukları zor durumdan kurtulmaları yönünde her fırsattan yararlanarak, Merkezi Hükümetten adalet ve destek talep edilmelidir.

4- Milletimizin adının "Türk", yurdumuzun adının "Türkistan" olduğunu, Çin devleti ve milletine, sözde ve eylemde, benimsetmeğe çalışacağız. Bunun, bizim için hayati önemi vardır.

5- Dilimizi, medeniyetimizi, dinimizi, geleneğimizi, tarihimizi ve ekonomimizi her türlü tecavüzdten korumak üzere, güçlü delillere dayanarak, çaba göstereceğiz.

6- Milletimizin ve yurdumuzun varlığını ve bütünlüğünü korumak için elimizden gelen her türlü akılcı (rasyonel), bilimsel ve siyasi çarelere başvuracağız.²⁰

Yukarıda zikredilen ilkeler uyarınca Türkistanlı Yurtdaşlar Uyuşması adına Mesud Sabri, Mehmet Emin, İsa Yusuf, Kadir Samani ve İsmail Efendi imzalarıyla

¹⁸ Yunus Buğra, M. Emin Küllilyatı CD Seti, Belge No: 1.3.

¹⁹ Aynı belge.

²⁰ Yunus Buğra, a.g.m., s. 23.

la Çin Devlet Başkanına, Merkezi Hükümet, Parti ve Parlamento organlarına, memorandumlar sunuldu.²¹ Bu arada, Doğu Türkistan açısından Çin anayasasında yapılması gerekli değişiklikleri içeren bir teklif (önerge), aynı örgütün temsilcileri olarak adı geçen şahısların imzalarıyla Çin Anayasası Tadil Komisyonu'na 22 Nisan 1944 günü teslim edilmiştir.

Bu önemli belge 12 Ekim 1944 günü Çin'in en büyük günlük gazetesi olan Da Gung Ribao'da yayınlanmıştır.²² Gerekçeli 19 maddeden oluşan çok değerli bir belgedir, bu belgede yer alan maddeler daha önceki sempozyumlarda özet olarak dile getirilmiştir. Belge Yunus Buğra tarafından hazırlanmakta olan M. Emin Buğra Külliyyatı Cd setinde 3.3.1.3. numaralı belge olarak gerekli notlandırmalar yapılarak günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Vaktimiz elverirse bu belgeyi burada okumaktan eminim. (Bkz: Ek 1) Çünkü, sözkonusu maddelerin kendileri olduğu kadar gerekçeleri de hiçbir koşulda aklı selim ve insaf sahibi insanların reddedemeyeceği nitelikte akli, ilmi ve mantıkî gerekçelerdir. Önergenin ilk beş maddesini gerekçe kısmını atlayarak şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Anayasada Türkistan milletinin “*Türk milleti*” olduğu açık yazılsın.

2- Anayasada Türkistan milletinin milli muhtariyetinin esasları belirtilsin.

3- Anayasanın 4. Maddesindeki “*Şin-jiang*” sözü, “*Türkistan*” şeklinde değiştirilsin.

4- Yeni Anayasa taslağı 5. maddesindeki “*Çin Devlet Milleti*” ibaresi, “*Çin Devletine tabi Milletler*” olarak değiştirilsin.

5- Yeni Anayasa taslağı 5. Maddesine şu fıkra eklensin. “*Çin Devleti sınırları içindeki milletler, siyaset, ekonomi, eğitim, kültür, din, dil, yazı alanlarında ve diğer alanlarda hak eşitliğine sahiptirler.*”²³

Çungking'de Uygur Türkçesi ve Çin'ce olarak ayda bir yayınlanan ALTAY dergisi, Üç Efendi Hareketinin sözcüsüydü, diğer bir ifadeyle “*Naşir-i Efkari*” idi. Derginin sorumlu müdürü İsa Yusuf Alptekin, Başyazarı Mehmet Emin Buğra idi. Derginin, kısa zamanda halkımız üzerinde ve Çin devlet çevrelerinde beklenmedik olumlu izlenim yarattığı görüldü. Altay'da yayınlanan yazılar, Türkistan Yurttaşlar Birliği imzasıyla sunulan memorandumlar, Üç Efendiler öncülüğünde yapılan temaslar ve konferanslar, bunların bir sonucu olarak başlayan meşhur M.E. Buğra –Li Dung–Fang polemigi, M. Emin Buğra'nın ifadesiyle “*Kalem Küreşi*”²⁴ o devirde Çin'in merkezinde ve Doğu Türkistan'da müspet gelişmeler ve neticeler vermiştir.

1944'te “*Üç Vilayet İnkılabı*”nın başlaması ve yine bir takım siyasal şartların ortaya çıkması üzerine “*Üç Efendiler*” 1945 yılında merkezi Çin'den Doğu Türkistan'a dönerler.²⁵ Böylece Üç Efendiler

²³ Yunus Buğra, *a.g.m.*, s. 23; İsa Yusuf Alptekin, *a.g.e.*, s. 431.

²⁴ M. Emin Buğra,

²⁵ M. Emin Buğra, *a.g.e.*, s. 59.

²¹ Yunus Buğra, *a.g.m.*, s. 23.

²² Yunus Buğra, *M. Emin Buğra Külliyyatı CD Seti*, Belge No: 3.3.1.3.

Hareketi'nin ikinci evresi diyebileceğimiz mücadeleler başlamış olur. Bu evrede siyasi mücadelenin yanı sıra kültürel ve sosyal ağırlıklı projelere hız verilmiştir.²⁶

Temmuz 1946'da Ürümqi'de Altay Neşriyat Hanesi adıyla bir basın merkezi kurulmuştur. Öncelik olarak bu yayın evi vasıtasıyla Altay dergisi, Erk gazetesi sürelili ve günlük yayınlar yapılmaya başlandı. Erk gazetesinin sahibi ve müdürü İsa Yusuf Bey, başyazarı ise M. Emin Buğra'dır. Gazetenin baş sayfasında her zaman logosunun hemen altında Gaspıralı İsmail Bey'in "*Dilde, Fikirde, İşde Birlik*" sözü, "Hak kuvvetten üstündür", ibaresi, "*Biz Milliyetçiyiz, Biz Halkçıyız, Biz İnsaniyetçiyiz*" ve "*Milletimiz Türk, Dinimiz İslam, Yurdumuz Türkistan'dır*" ifadeleri yer almaktadır. Bu her biri birer temel niteliğindeki bu ifadeler Üç Efendiler hareketinin temel görüş ve ülkülerini açıkça ortaya koymaktadır.

Aynı yıllarda sözkonusu yayınevinden M. Emin Buğra'nın meşhur eseri "*Doğu Türkistan Tarihi*", "*Kalem Küreşi*"; Polat Kadiri'nin "*Ülke Tarihi*" yayınlanmış ve İsa Yusuf Alptekin'in "*Ben ve Benim Gayem*" başlıklı bir makalesi yayınlanmıştır.²⁷ Bu önemli makale İsa Yusuf Alptekin'in daha sonra Türkiye'de kaleme alacağı "*Esir Doğu Türkistan İçin*" isimli mücadele hatıralarının da temelini oluşturmaktadır.

Yine aynı yıllarda Üç Efendiler "*Yusuf Has Hacip Kütüphanesi*" adı altında bir

kütüphane kurmuş,²⁸ ve Medeniyet Kulübü adı altında bir kültür merkezi teşkil etmişlerdir.

Üç Efendiler Ürümqi'ye döndükleri zaman İli Hükümetinden Ahmet Can Kasimî başkanlığında bir heyet de Ürümqi'de bulunuyordu.²⁹

...Üç Efendilerin de aralarında bulunduğu Çin Heyeti ve İli Hükümeti'nin arasında varılan mutabakat sonucu 1 Haziran 1946 tarihinde 25 üyeden oluşan bir birleşik devlet eyalet hükümeti kurulur.³⁰ Bu üyelerin 10'u Çili, 15'i ise yerli Türklerden oluşuyordu. Bu ilk birleşik eyalet hükümetinde M. Emin Buğra Bayındırlık Bakanı, İsa Yusuf Alptekin hükümet üyesi, Mesut Sabri Baykozi ise Eyalet Genel Müfettişliğine getirilir.³¹ Ardından 1 yıl sonra 28 Mayıs 1947 tarihinde hükümette bir değişim yaşanır. Mesut Sabri Bey, eyalet hükümet başkanlığına, İsa Yusuf Bey ise hükümet genel sekreterliğine getirilir. Böylece Doğu Türkistan'ın, Çin işgali altındaki son iki yüzyıllık geçmişinde ilk defa bir Uygur Türk'ü yönetimin başına geçmiş olur.³²

Dolayısıyla bu olağanüstü gelişmeler Üç Efendiler için bulunmaz bir fırsat niteliğindedir. Zira bu sayede ellerinde bulunan siyasi ve ekonomik gücü kullanarak Doğu Türkistan halkına hizmet et-

²⁶ Doklun İsa, a.g.m., s. 40.

²⁷ Alptekin, a.g.e., 466.

²⁸ M. Emin Buğra, a.g.e., s. 60.

²⁹ M. Emin Buğra, a.g.e., s. 60; Forbes, a.g.e., s. 349; Abdullah Bakır, a.g.e., s. 78.

³⁰ M. Emin Buğra, a.g.e., s. 61.

³¹ M. Emin Buğra, a.g.e., s. 61; Alptekin, a.g.e., s. 450.

³² M. Emin Buğra, a.g.e., s. 60, Alptekin, a.g.e., s. 506; Forbes, a.g.e., s. 362.

me, daha önceleri 1943'te Cunking'de deklare ettikleri milli mücadele projelerini hayata geçirebilme fırsatı doğmuştu. İlk etapta halkın sırtındaki ağır vergi yükünü hafifletme, iç ve dış ticareti geliştirmek amacıyla girişimlerde bulunarak, Doğu Türkistan'ın yerel ekonomik imkanlarını güçlendirmeye yoluna gittiler. Diğer taraftan da yukarıda ismi zikredilen sosyal ve kültürel faaliyetlere de devam ettiler. Bu faaliyetler toplumun büyük bir kesiminde memnuniyetle karşılanmaktaydı.

Üç Efendiler, her ne kadar merkezi Çin'in denetimi altındaki bir eyalet hükümetinde görev alsalar dahi, esasında takip ettikleri yol Milliyetçi bir karakterde olması, merkezi Çin ve bölgeyi yeniden kendi hakimiyetleri altına almak isteyen Rusya'yı rahatsız etmeye başladı. Nihayetinde daha bir yıl geçmeden 1948 yılı sonlarında doğru Mesut Sabri ve İsa Yusuf Alptekin görevlerinden alınır. Halkın tepkisini fazla çekmemek amacıyla da M. Emin Buğra eski görevinden bırakılır.³³ Ancak aradan kısa bir zaman geçmesiyle 1949 yılında Komünist Çin askerleri Doğu Türkistan'a da ulaşır.

Doğu Türkistan'ın Komünist Çin yönetimi tarafından işgal edilmesi, Üç Efendiler Hareketi'nin yeni bir evresini oluşturmaktadır. İşgal sonrasında M. Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, şartlar elverince tekrar yurda dönmek amacıyla, mücadeleyi yurt dışında sürdürme kararı alarak 1949 yılında Doğu Türkistan'dan hicret ettiler. Dr. Mesut Sabri Baykozi ise

yurtta kalmayı tercih etmiş ise de Komünist Çinliler tarafından yakalanıp hapse atılmış ve 1952 yılında hakkın rahmetine kavuşmuştur.

1949 sonrası, Üç Efendiler Hareketi için üçüncü bir devir diyebileceğimiz, hareketin uluslararası bir boyut kazanması evresidir ki, bu çok yoğun ve kapsamlı dönemdeki faaliyetler ayrı ve uzun akademik çalışmaların yapılmasını zorunlu kılan bir durumdur.

Üç Efendiler hareketi, gerek Doğu Türkistan'ın milli bağımsızlık hareketi için, gerekse de tüm Türk dünyası için önemli tarihi tecrübelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu tarihi tecrübeler doğru değerlendirilebilirse günümüz dünyası ve gelecek için önemli ufuk açıcı kazanımlar sağlayacaktır. Bunun için ise günümüz araştırmacı ve akademisyenlerin “Üç Efendiler Hareketi”ne dair daha kapsamlı ve titiz araştırmalarına ihtiyacımız, her zamankinden daha çoktur.

³³ M. Emin Buğra, a.g.e., s. 63. Alptekin, a.g.e., s. 523.

DR. MESUT SABRİ BAYKOZİ

Dr. Gültekin PEHLİVAN

Doğu Türkistan tarihinin üç önemli ve tarihi isimleri olan Dr. Mesut Sabri Baykozi, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin, yöntemleri farklı da olsa Halkın özgürlüğü, vatanının bağımsızlığı için cesurca mücadele etmiş, hayatlarını bu mücadeleye vakfetmiş büyük insanlardır. Bu üç şahsiyet yerlerini Doğu Türkistan tarihinde, Uygur halkının kalbinde “Üç Efendiler” olarak almışlardır.

Dr. Mesut Sabri Baykozi, Doğu Türkistan’ın kuzey illerinden olan İli Vilayeti Kulca ilçesine bağlı Araboz köyünde 1887’de dünyaya gelmiştir. Mesut Bey 5’i erkek, ikisi kız 7 kardeşin en küçüğüdür. Babası Sabir Hacı, Annesi Aysihan’dır.¹ Mançuların Qing Hanedanlığı İmparatoru Ch’ienl-ung zamanında 1760 yılında Kaş-

gar vilayetinde İli vadisine Mançu ordusunun günlük ihtiyaçlarını görmek için mecburi olarak gönderilen ilk 2000 aile içerisinde Mesut Bey’in büyük-babası Polatkozi de bulunmaktaydı. Sınırsız zorluklar çeken ailenin bir süre sonra Sabri adında bir erkek çocukları dünyaya geldi. Sabri, babası gibi zorluklar içinde itilip kakılarak büyüdü. İli’de Sadir Pehlivan’ın başkanlığında zulme karşı isyan başladığında öncülerden biri olarak ayaklanmalara katıldı. İşte 1887’de o inkılapçı ruhlu ailede ataların varisi, vatan davasını devam ettirecek kişi olarak Mesut Sabri dünyaya geldi.

Yarı dini, yarı fenni okullarda Tatar öğretmenler tarafından ilk öğretimini alan Mesut Bey, okumaya düşkün bir çocuktur. Bu isteği ve hevesi sonuç verdi ve masrafları babası, ailesi ve Kulca eşrafınca

¹ PEHLİVAN Gültekin, Dr. Mesut Sabri Baykozi ve Eserleri, Ankara, 1997, s. 5

karşılanarak arkadaşı Abdurrahman Şahidi ile 1904 yılında Türkiye'ye okumaya gönderildi. İstanbul'da Lise ve yüksek öğrenim yaptı. İstanbul Tıp Fakültesi'nde okudu. Bu süre zarfında Türkiye'deki özgürlük mücadelesinden ve fikir akımlarından etkilendi. 1914 yılında mezun olduktan sonra ülkesine döndü.²

Ülkesine döndükten sonra bir taraftan doktorluk yaparken diğer taraftan memleketin en büyük sorunu olduğuna inandığı eğitimsizliği yok etmek için okul açıp çağdaş eğitimin temellerini atmakla uğraştı. Ruslar tarafından esir edilerek Sibiryaya'ya sürgüne gönderilen bir grup Türk askeri ve subayı oradan kaçarak Kulca'ya gelmişlerdi. Bunlardan öğretmenlik yapımları için Halil ve Turgut Bey'i ikna etti ve toplanan para ile ilk etapta 5 okul açıldı. Ancak bir süre sonra öğretmenlerin Çinlilerce hapse atılmasıyla bu okullar kapanmak zorunda kaldı.

Bir süre sonra hükümet değişince Mesut Bey bu kez İli'de yeni bir okul açtı, fakat bir sene sonra bu kez Mesut Bey bizzat tutuklanarak üç ay hapis, 6 ay sürgün cezasına çarptırıldı ve okul kapatıldı.

1932 yılında başlayan Kumul ayaklanmasının ardından 1933'de Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti kuruldu ama bu devletin fazla yaşamasına izin verilmedi. Çin ve Rus işbirliği ile kısa zamanda parçalandı. Siyasi faaliyetlerini burada sürdüremeyeceğini anlayan Mesut Bey sonunda 1934 yılında Çin'e gitti. Burada İsa Yusuf

Alptekin ve Mehmet Emin Buğra ile diğer Türkistanlılarla temasa geçmiş, birlikte çalışmaya başlamışlardır. Bu çalışmaların sonunda Mesut Bey 1935'de Çin devletin 5. Kurultayında Merkez Komite Üyesi, daha sonra da Devlet konsey üyeliğine seçildi. Bu görevde bulunduğu süre içinde Doğu Türkistan halkının dilek ve şikayetlerini dile getirmiş, yapılan haksızlıkları protesto etmiştir. Hatta Çin hükümetinin Doğu Türkistan'a asker ve göçmen gönderme işlemine karşı çıkan Mesut Bey ve arkadaşları Çin hükümetine 28 maddeden oluşan bir muhtıra vererek muhtariyet isteğinde bulunmuşlardır. Bu muhtırada Doğu Türkistan'da yaşayan halka öz adı olan "Türk" denilmesi isteği de bulunmaktaydı.

1944'de Türkistan'a Wu cun-şin adlı başka bir vali atandı. Bu arada, kuzey illerinden İli, Çöçek ve Altay'da halk ayaklanması çıkmış ve başarılı olmuş ve İli merkez olmak üzere hükümet başkanlığına Alihan Töre'nin getirildiği "Şarkî Türkistan Cumhuriyeti" kurulmuştu. Ancak bu yeni cumhuriyet de suikastlar sonucu yok oldu. Aynı yıl Mesut Bey, oğlu Ertuğrul ve Çin'deki diğer Türkistanlılar Doğu Türkistan'a döndüler. Merkez hükümet Dr. Mesut Bey'i Teftiş Kurulu Başkanlığına, Mehmet Emin Bey'i İmar İşleri Başkanlığına, İsa Bey'i ise Hükümet üyeliğine tayin etti.

Dr. Mesut Sabri Bey 1947'de Hükümet Reisi olarak atandı. Turfan'da çıkan isyanı bastırmak için hükümetin kuvvet kullanmasına karşı çıktı. Bu yüzden Çin Garnizon askerlerinin komutanı Sun-Şi-

² Haşir VAHİDİ-Sabit UYGURİ, Dr. Mesut Sabri BAYKOZİ Hakkındaki Doğrular ve Hakikatler, (Çev. G. PEHLİVAN) 1991 Almaata, s. 8-10

Len'e ters düştü. Kısacası Mesut Efendi normal ortamda çalışmaya hiç fırsat bulamadı. Buna rağmen kısa zamanda vatani için birçok yararlı işler yapmış; esnafın, çiftçinin üzerindeki ağır vergi yükünü hafifletmiş, Çin askerlerinin zorbalıklarına mani olmaya çalışmıştır. *Turfan, Toksun, Pican* gibi yerlerde tarım için su yeterli değildi. Mesut Efendi'nin gayreti ile Turfan'daki karızlar (yer altı su kanalları) genişletildi. Singgım ağzı ile Pican kanal başı onarımı yapıldı. Bu tesislerin yapılması için hükümetin maddi desteğine ek olarak, Mesut Bey kendi servetinden o zamanın parasıyla 100 milyon Som yardım etti. Bu tesisler bir sene gibi kısa zamanda, 1948'de bitirilerek çiftçilerin kullanımına açıldı. Halkın fakir kesimine birçok yardımlar yapıldı.

Mesut Efendi özellikle eğitim üzerinde titizlikle durmuştur:

1- Dilimizin korunmasına özen göstermemiz için çalıştı. Çünkü bir milletin millet olması için dilin çok önemli olduğunun farkındaydı. Ama biz buna aldırmadık ve sonuçta ne durumlara düştüğümüzü gördük.

2- Kitap bastırarak okullara dağıttırdı. Milli ve vatansever ruhta öğretmen yetiştirmeye çalıştı. Matbuata önem verildi. Bu vasıta ile gençlere tarihimizi öğretmek için kendimizi, milletimizi tanıtmalarını ve sevmelerini istedi. *Altay, Han Tengri ve Yalkın* gibi birçok dergi çıkardı.

3- Büyük şehirlerde kütüphaneler, Uyurca yazılan kitap, mecmua, gazete ile donatıldı.

Mesut Bey görevdeyken siyasi yönden elde edilen en önemli konu ise şudur:

1948 yılında Nankin'de yapılan Ulusal Halk Kurultayı'nda Merkezi hükümet Türkistan'a "Milli Muhtariyet verme"ye mecbur kaldı:

Doğu Türkistan'ın bundan böyle "Çin Türkistanı" olarak adlandırılması, bu ülkede yaşayan halkın adı'nın "Türk" olduğu yasal olarak kabul edilmiş ve yedi vilayette kullanılmaya başlanmıştı.

Ne yazık ki, aynı senenin sonunda Mesut Bey görevden alındı ve her şey yarım kaldı.

Yukarıdaki belgeler bize, Mesut Sabri'nin Hükümet reisliği yaptığı bu kısa dönemde hakiki vatansever olduğu, halkının yararı için elinden gelen mümkün olabilen işlerin hepsini yapmış olduğu gerçeklerini ispat etmektedir. O hiçbir zaman kukla reis olmadı, düşmanla işbirliğine girmedi. İşte bu yüzden hem Stalincilerin hem de Maocuların tepkisini çekti. Bu olaylara şahitlik yapabilecek en yetkili kişi, o zamanki Kuzey-batı beş eyaletinin reisi olan Can-Ci-Cun'dur ve onun şahitliği red edilemeyecek kadar hakikattir.

Bu arada önemli bir konuya kısaca değinmek istiyorum.

Üç Efendiler yani Mesut Efendi, Mehmet Emin Efendi ve İsa Yusuf Efendiler ile İli inkılapçıların; Ahmet Can, Rahim Can ve Abdülkerim Abbaslar'ın aralarındaki alaka nasıldı? Dışardan bakıldığında tamamen zıt görüşlü olarak görünse de aslında bu değerli şahıslar aynı amaç için uğraş vermişlerdir: vatanın müstakilliği, halkın hürriyeti... Ayrıldıkları nokta ise kullanmak istedikleri metottu.

Kısaca; Doktor Mesut Sabri Baykozi'yi özetlersek o herşeyden önce insandı, özel hayatında çok sade yaşardı. Halkını düşünmeden huzurlu, rahat ve gösterişli yaşamayı asla istemedi. Mesut Efendi büyük inkılapçı idi.. Kendi çıkarını hiçe saydı. İnkılabın ağır yükünü mertlik ile yüklenerek tarihin ağır sınavlarından şeref ile geçti. Her zaman olduğu gibi haksızlığa uğradı, cezaya çarptırıldı: "Milliyetçi Pantürkist Türkiye'nin" "İngiltere casusu" "Çin yandaşı" gibi yalan yakıştırmalarla karalandı.

Biz bu çalışmamızla hakikatleri açıklayarak Stalinciler ve Maocuların söyledikleri yalanları deliller göstererek yok ettik. Ona giydirilen siyasi iftiralari yıkarak mübarek adını temizledik. Eskiden bilerek ve bilmeyerek, bilinçsizce onu karalayan, onun adını lekeleyen hayırsız evlatların sözleri bugün sıcak yaşlarla nemlendi.

Biz dünyaya coşku ile bağıyoruz ki;

Mesut Efendi hakiki bir vatansever, coşkulu bir inkılapçı, Uygur halkının münevver bir evladıdır. Onun mübarek hatırası halkımızın gönlünde her zaman yaşayacaktır.

Mesut Bey 1948'de görevden alınmıştır. 1949 yılında Komünist Parti Çin yönetimini ele geçirince memleketin ileri gelenleri ısrarla kendisini kurtarması için ülkeyi terk etmesini rica etmişlerdir. Ancak;

"Hayatım boyunca memleketim ve halkım için yararlı gördüğüm her şeyi büyük bir arzu ve gururla yaptım. Bundan dolayı bütün sorumluluğu üzerine alıyorum. Benim yerime kimse hesap vermek zorunda kalmamalıdır. Hu-

kuki mesuliyet ve sorumluluk bana aittir. Yurdunu terk etmek veya kaçmak çare değildir ve benim inançlarıma tamamıyla ters düşer!" diye haykırmış, sevdiği ve ömrünü harcadığı topraklarda kalmayı tercih etmiştir.

Mesut Bey 1949'de hapse atılmış, 1952 yılında hapisten çıkar çıkmaz hayata gözlerini yummuştur. Mesut Sabri Baykozi ve ailesi diğer küçük büyük birçok Türkistanlı gibi vatanları ve özgürlüklerine hayat adanmış, bu en kutsal değerleri için ömürlerini feda etmişlerdir. Onun arkasından gelen yeni nesiller bütün imkansızlıklara rağmen onların izinden giderek mücadeleye ara vermemişlerdir.

Yeri gelmişken Doğu Türkistan sorunuyla ilgili bir konuya değinmeden geçemeyeceğim. Son zamanlarda Çin'de Japonlara karşı yapılan gösterileri televizyon ve basından izlemiştir. Bu gösteriler Japonların II. Dünya Savaşı sırasında Çin ve Kuzey Kore halklarına yapılan zulüm ve halkların öldürülmesini protesto amacını taşımaktaydı. Bunları görünce Çin devletinin kendi canı yandığında ne kadar güçlü feryat edebildiğini, avazları çıktığına nasıl bağırdıklarını düşündüm. Japonların ne kadar zalim, acımasızca insanlarını yok eden bir canavar olduklarını haykırdılar. Şimdi benim Çin devletine şöyle bir sorum olacak:

Çin'e karşı yapıldığı iddia edilen zulme, insanların öldürülmesine feryat ediliyor da neden toprakları zorla işgal edilen Doğu Türkistan halkına devamlı olarak zulüm ederek çeşitli işkence ve eziyetlerle onlar yok ediliyor?

Türkistan halkı cahil bırakıldı, çünkü “cahil insanların idaresi kolaydır” politikasıyla eğitime izin verilmedi. Dr. Mesut Bey gibi aydınlar bu durumun vehametinin farkına vararak halkın eğitimi için kısıtlı imkanlarla okullar açmaya çalıştı. Ne yazık ki ona dahi imkan verilmedi; açılan okullar derhal kapatıldı, öğretmenler hapse atıldı. Mesut Bey önce diğer öğretmenler gibi tutuklanarak hapse atıldı ardından da sürgüne gönderildi. Böylece eğitim için başlatılan faaliyetler tamamen bitirilmiş oldu. 1933’de kurulan Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti, silah gücü kuvvetli olan Sovyet hükümetinin Çin’e yardımıyla dağıtıldı. İktidara acımasızlığıyla tarihe geçecek olan Şin Şi-say adlı bir Çinli getirildi. Onun yönetiminde zulüm artarak devam etti. Türk halkı sebepsiz hapse atıldı ve malları müsadere edildi. Hapse atılanların sayısı 300.000’den fazla idi. Hepsi insanlık dışı işkencelerle öldürüldüler. Şin Şi-say, on yıllık iktidarı süresince Türk halkına en büyük soykırımı yaptı. Sonunda Sovyetlerle arası bozuldu ve merkezi Çin hükümetiyle anlaşarak Çin’e döndü. Ancak giderken Doğu Türkistan’ın 12 ton altını, kıymetli hazinelerini yanına almayı ihmal etmedi. Bu servete sevinen Çin hükümeti, onu hem Türkistan’ı Çin idaresinden ayırmadığı, hem de büyük bir servet getirdiği için “Tarım Bakanı” yapmak suretiyle ödüllendirdi.³ Bu yağma üzerine Mesut Bey parlamentoda;

“Türkistan halkını kan ağlatan bir caniyi cezalandırmak yerine ödüllendirmek anlaşılır değildir!” diyerek Doğu Türkistanlı halkın duygularını dile getirdi ve yanındaki diğer Türkistanlılarla meclisi terk etti.

1949’da Komünist Çin iktidarı başa geçtikten sonra da değişen bir şey olmamıştır. Yine süregelen zulüm ve soykırma devam edilmiştir, devam etmektedir. Bu zulümlere artık dayanacak gücü kalmayan Türk halkı son yıllarda isyan etmeye başlamışlardır. Bunlardan biri 5 Nisan 1990’da çıkartılan “Barın İsyanı”dır. 20.000 nüfuslu, Kaşgar’a bağlı bir kasaba olan Barın’daki isyanın sebebi bu kasabanın halkından 250 kadının kürtaj edilmesidir. Silahsız halkın tek isteği bu insanlık dışı uygulamanın durdurulması idi. Sonuç olarak Çin ordusu bu çaresiz ve savunmasız insanların üzerine büyük bir askeri güç sevk ederek 3000 kişinin ölmesine, yüzlerce kişinin yaralanmasına, binlerce kişinin hapse atılarak işkencelerle yok edilmesine sebep oldu.

Bu kısaca anlatılan olaylar kitaplar dolusu örneklerle çoğaltılabilir. Acaba bu yapılanlara, Çin devleti Japonlara karşı yaptıkları protestoları bizim de kendilerine yapmamıza ne derler? Bizim de çok canımız yandı ve yanmaya devam ediyor. Ancak bütün bunlara rağmen mücadele devam etmektedir ve etmelidir!

³ PEHLİVAN Gültekin, Dr. Mesut BAYKOZİ ve Eserleri, Ankara 1997, s. 5.

MEHMET EMİN BUĞRA

ve

MÜCADELE HAYATI

Abdullah BAKIR

Tarih boyunca milletlerin mukadderatında çok önemli roller üstlenmiş önemli şahsiyetler vardır. Bu kişiler yaptıkları mücadelelerde, düşünceleriyle tutum ve davranışlarıyla mensubu buldukları milletleri yüceltmişler üst noktalara taşımışlardır. Ezeli ve ebedi Türk yurdu olan ve tarih boyunca birçok talihsiz olaylar yaşamış olan Doğu Türkistan'ın da hürriyeti için mücadele etmiş önemli şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Bunların başında da üç efendiler gelmektedir. 1943 yılında Çin de başlayıp daha sonra Doğu Türkistan'da 1949 yılına kadar devam eden İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra ve Dr Mesut Sabri Baykozi tarafından yürütülen Türk Milli İstiklal hareketine "Üç Efendi Hareketi" denilmektedir.

Doğu Türkistan tarihinde çok önemli bir yere sahip olan üç efendi hareketi ilmi ve siyasi alanda faaliyet göstererek, aşamalı olarak Doğu Türkistan'a bağımsızlık kazandırmayı amaçlıyordu.

Ben burada Doğu Türkistan Kurtuluş mücadelesinin en önemli şahsiyetlerinden biri olan büyük fikir ve dava adamı, yetenekli komutan şair, tarihçi yazar Mehmet Emin Buğrayı anlatmaya çalışacağım.

Mehmet Emin Buğra, Doğu Türkistan'ın Hoten vilâyetinin İlçe Nahiyesi'nde, 12 Şubat 1901 de dünyaya geldi. Yörenin sayılı din âlimlerinden olan babası Piriabidin Hacı'yı küçük yaşta kaybetti. Mehmet Emin Buğra'nın annesi Sekine Banu Hanımdır. Saygın bir müderris ailenin soyundan gelen Sekine Banu Hanım,

1864 yılında Çin istilâsına karşı Doğu Türkistan Türklüğünün istiklâl mücadelesini başarıyla yürüten ve Bağımsız Hoten Hanlığı'nı kuran Abdurrahman Paşa'nın ikinci göbekten torunudur.

Mehmet Emin Buğra ilköğrenimini dokuz yaşında Hoten'de tamamlamıştır. Devrin en ünlü medreselerinden olan Lop ve Karakaş Oybağ Yeni medreselerinde, İslâmî İlimler, Arap ve Fars Dili ve Edebiyatı alanında eğitim aldı. 1921 yılında Hoten'e bağlı Karakaş nahiyesindeki Oybağ Medresesi'nden mezun olan Mehmet Emin Buğra, ilmi, edebi ve ahlâkî özelliklerinden dolayı göz dolduran bir kişi halini almıştır. 1922 yılında mezun olduğu Oybağ hocalık görevini sürdürdü. Müderrisliği döneminde, Doğu Türkistan Türklüğü için her türlü mücadeleyi göze alan, yüreği istiklâl ateşiyle yanan pek çok talebe yetiştirdi.

İlmi liyakati ve hitabet kabiliyetinden dolayı çok kısa sürede Doğu Türkistan'da bir unvan olan "Hazretim" unvanı verildi.

Mehmet Emin Buğra esaret altında Çin zulümüyle inleyen halkının durumundan büyük üzüntü duymakta ve tek kurtuluş yolunun Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla mümkün olacağını düşünmektedir. Yaptığı incelemeler sonucu bağımsızlığın sağlanabilmesi için tek çarenin silahlı mücadele yoluyla girişilecek bir inkılâp hareketi olacağı kanaatine vardı. Ayrıca hedefine ulaşabilmek için kardeşleri medreseden öğrencileri ve Sabit Damolla ile birlikte bağımsız Doğu Türkistan Devleti kurmayı amaçlayan

Milli İnkılâp Komitesini kurdu. Bütün yapılan bu çalışmalar meyvelerini vermiş ülkenin her bölgesinde istiklal meşalesi yakılmış Çin zulmüne karşı şanlı Türk direniş hareketi başlamış oldu. Bu mücadelenin sonucunda 12 Kasım 1933 tarihinde bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti ilan edildi Ayyıldızlı Gökbayrak Kaşgar semalarında dalgalanmaya başladı. Bu devleti tanıyan Türkiye Cumhuriyetine Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nden gönderilen kutlama mesajında, "yeni istiklaline kavuşmuş Doğu Türkistan'ın gök bayrağından, sevgili Türkiye'nin al bayrağına selam olsun" denilmekteydi. Batı Türkistan'ı işgal etmiş olan Ruslar bu bağımsızlık hareketinin kendi ülkesine de sıçrayacağı endişesine kapılarak Çin'le işbirliği yapmışlar ayrıca Turgan'ları da kullanarak Doğu Türkistan Cumhuriyetini yıkmışlardır. Bu kuvvetlere karşı direnişe geçilecek olunursa halkın büyük bir zulüm ve katliamı uğrayacağını düşünen Mehmet Emin Buğra, mücadelesine yurt dışında devam etmek amacıyla Afganistan'a iltica etmiştir.

Afganistan'ın Kabil şehrinde Abdullah Han Yarkendi takma adıyla yaşamaya başlayan Mehmet Emin Buğra dönemin Türkiye Cumhuriyeti büyükelçisi Mahmut Şevket Esandal'la dostluk kurar. Onun yardımıyla Türkiye'den getirttiği ilmi eserler ve oradan edindiği kaynaklarla Şarki Türkistan Tarihi adlı eserini yazmaya başlar. 1942 yılında Keşmir'de basılan bu kitap Doğu Türkistan Tarihini en iyi anlatan, bir eserdir. M. Emin Buğra,

Afganistan'da iken, zamanın Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile temas kurmuş, Türkiye'de yetiştirilmek üzere birçok öğrenci göndermiştir. Mehmet Emin Buğra'nın düşüncesine göre Türkiye'de eğitim alan bu öğrenciler ileride, Doğu Türkistan devletinin ihtiyaç duyacağı yetişmiş insan gücünü teşkil edecekti. Bu öğrencilerden birisi de bugün Doğu Türkistan Vakfı Başkanı olarak çalışmalarına büyük bir enerjiyle devam eden emekli General Mehmet Rıza Bekin Paşa'mızdır.

1943 senesine kadar Afganistan'da kalan Buğra İsa Yusuf Alptekin'in daveti üzerine 4 Nisan'da Çin'in o zamanki başkenti Nankin'e gelmiş, O sırada Çin devlet onseyinde ve Parlâmentosunda Doğu Türkistan'ı temsil etmekte olan Dr. Mesut Sabri Baykozi ve İsa Yusuf Alptekinlerin yürütmüş olduğu hürriyet mücadelesine katılmıştır. Buğra, o güne kadar İsa Yusuf Alptekin tarafından Çince ve Türkçe yayınlanmakta olan "Altay" dergisinin başyazarlığını üzerine almıştır.

1944 de Doğu Türkistan'da Çin istilâsı ve zulmüne karşı milli bir ayaklanma olmuş ve Çin merkezi hükümeti bu ayaklanmayı askeri kuvvetle imha etme yoluna gitmiştir. Bunun üzerine Mehmet Emin Buğra ile İsa Yusuf Alptekin 4 Nisan 1944 de Mareşal Çang Kayşek'le bir görüşme yaparak Doğu Türkistanlılara Çinliler tarafından yapılan zulüm ve haksızlıkları bütün yönleriyle dile getirmişlerdir. Üç Efendiler Çin'e bir muhtıra vererek, Doğu Türkistan'a muhtariyet hakkı tanınmasını, Doğu Türkistan'a Çinliler ta-

rafından takılan ve Çince "Yeni Yurt" anlamına gelen "Sin Can" adının kaldırılarak Doğu Türkistan adının geri verilmesini istemişlerdir.

6 Mayıs 1945 de Çin Halk Partisi Temsilcileri Kurultayına katılmış, bu kurultayda yaptığı konuşmasında ve sunduğu muhtırasında Doğu Türkistan'a milli muhtariyet verilmesi tezini savunmuştur. 1944 de Çin'e karşı ortaya çıkan milli ayaklanmada Doğu Türkistanlılar; modern silâhlardan oluşan 100,000 kişilik Milliyetçi Çin ordusu büyük bir yenilgiye uğratmışlardır. Bu olaydan sonra dize gelen Milliyetçi Çin, Doğu Türkistan halkına bir takım haklar tanımış ve Doğu Türkistan Eyalet hükümeti kurulmuştur. Bunun üzerine Dr. Mesut Sabri Baykozi; Hükümet Başkanı, İsa Yusuf Alptekin; Genel Sekreter ve Mehmet Emin Buğra ise Vali Muavini ve Kalkınma Bakanı olmuşlardır. Böylelikle Çin işgalinden bu tarafa Doğu Türkistan'ın idaresi ilk kez oranın gerçek sahipleri olan Uygur Türkleri'nin eline resmen geçmiştir. Burada yaptığı ilmi çalışmalarla milli uyanışı sağlamak isteyen Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin tarafından kurulan Altay Neşriyat da yayıncılık faaliyetlerine devam etmiştir. Dilde fikirde işte birlikte yayınlamışlardır. Yapılan bu ilmi faaliyetler ve Mehmet Emin Buğra'nın değişik zamanlarda yazdığı eserlerinde etkisi sonucunda Doğu Türkistan'da milliyetçilik duyguları had safhaya ulaşmıştır pek çok münevver insan yetişmiştir. Bu kişiler Doğu Türkistan mücadelesinde lokomotif görevi görmüşlerdir.

1949 yılında Kızıl Çin ordularının ülkeyi işgali üzerine, dava arkadaşlarıyla görüşen Mehmet Emin Buğra Doğu Türkistan'dan ayrılarak mücadelesini ülke dışında yürütmeye karar verir ve bu durum "vatan için vatandan ayrıldık" diyerek dile getirir. Mücadele arkadaşı İsa Beyle yola çıkan Buğra 1950 yılının başında Himalayalar'ı aşarak Hindistan'a iltica etmiştir. 18 Ocak 1952 tarihinde de Ankara'ya gelen Mehmet Emin Buğra burada da mücadelesini şevkle devam etmiştir. Türk Hükümetiyle yakın temasa geçerek devlet yöneticileriyle görüşmüş Fuat Köprülü'nün de yardımlarını alarak 13 Mart 1952 tarihli T.B.M.M. kararıyla 1850 Türkistanlı göçmenin Türkiye'ye getirilip yerleştirme kararının alınmasında etkili olmuştur. Ülke Dışında bulunduğu zaman zarfında Mısır, Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, İran, Irak, Ürdün ve Lübnan gibi ülkeleri ziyaret etmiştir. O ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarına Doğu Türkistan davasını anlatmış ve bu davanın "Birleşmiş Milletlere intikalinin sağlanması için destek olmalarını rica etmiştir. Ayrıca Delhi'de toplanan "Asya-Afrika Konferansı ve "Bağdat'ta toplanan "Dünya İslâm Konferans"larına katılarak Doğu Türkistan davası ile ilgili bildirimleri sunmuş ve ülkesi lehinde kararlar çıkartmayı başarmıştır.

O, politikacı, devlet adamı, tarihçi, din âlimi, eğitimci kişiliğinin yanı sıra edebî kişiliği ile Doğu Türkistan'ın yetiştirdiği büyük bir dehadır. Bu gün tanındığı gibi o sadece bir dava adamı değil aynı zamanda

bir mütefekkindir, bir yazardır, bir şairdir. Bunlara delil olarak Mehmet Emin Buğra'nın şu eserlerini gösterebiliriz. Şarki Türkistan Tarihi, Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafyası ve Şimdiki Durum, Tibet "Taşkent Konferansının İç Yüzü ve Komünist Memleketlerdeki Yazarların Durumu, Kutluk Türkân Operati, Kaside-i Vataniye. Bunlardan hariç olarak pek çok makale ve şiirleri de bulunan Mehmet Emin Buğra. Arapça, Farsça, Urduca ve İngilizce bilmekteydi. O Ankara'da "Türkistan'ın Sesi" İstanbul'da "Türkistan" isimli aylık dergiler de yayınlanmıştır. Yıllarca süren sürgün hayatı, ömrü boyunca çektiği vatan hasreti mensubu bulunduğu yüce Türk Milletinin maruz kaldığı kötü durumlar onun yaralı kalbini çok yormuştur, bu yorgunluğa Mehmet Emin Buğra'nın kalbi daha fazla dayanamamış, 14 Haziran 1965 Salı günü öğle üzeri bir kalp krizi geçirerek hakkın rahmetine kavuşmuştur. 1901 yılında Doğu Türkistan'ın Hoten şehrinde başlayan ve her anı Doğu Türkistan davasıyla dolu dolu geçen, onurla şerefle yaşanan bir ömür böylece son bulmuştur.

Yürekleri yakan, Doğu Türkistan Türklüğünü ve Esir Türkleri öksüz bırakan, Türk Milliyetçilerini yasa boğan bu olay Türk yazılı basını ve Radyosu tarafından bütün dünyaya duyurulmuştur. Albayrak ve Gök bayrağı sarılan Mehmet Emin Buğra'nın naaşı ona yakışır bir devlet töreni ile **Ankara Asrî Mezarlığı**'ni defnedilmiştir.

Doğu Türkistan kurtuluş mücadelesinde ön saflarda yer almış olan Mehmet Emin Buğra elindeki kalemle, omzundaki silâhla ve gönlündeki Doğu Türkistan ateşiyle mücadele etmiş bu yıllarda çok defalar mücadele ettiği kuvvetlerin idam sehpalarından kurtulmuş, vatansever bir Türk milliyetçisidir.

Dünya üzerinde medeniyetler arasında iki türlü mücadele vardır: bunların birincisi kültürlerin mücadelesi, ikincisi ise kılıçların mücadelesidir. Kültürel birbirleriyle gizliden gizliye mücadele ederken, kılıçlar aleni mücadele ederler.

Her zaman için medeniyetler kültürleriyle ayakta kalabilir. Ancak her ikisi de güçlü olmak zorundadır. Kalem koruyan kılıçtır. Kılıcı ayakta tutan kalemdir. Kalem ne kadar yetkin ve yetişkin olursa medeniyet o nispette geleceğe taşınabilir.

Buğra hem kalem hayatıyla, hem de kılıç hayatıyla, birlikte mücadele etmiş, bugünkü Doğu Türkistan'a ve Türklüğe bu hayat tarzıyla güzel bir örnek ortaya koymuştur.

Mehmet Emin Buğra; sadece esir Doğu Türkistan Türklüğünün değil, kalbi yüce Türk Milletinin sevgisiyle dolu bütün insanlarımızın rehberi olacak bir Türk Milliyetçisidir. Onun canını dişine takarak ortaya koyduğu mücadele, ilmi eserleri ve fikri yapısı, Türk Dünyasına büyük bir enerji sağlayacak niteliktedir.

Sözlerime burada son verirken Başta Üç Efendiler olmak üzere Doğu Türkistan'a ve bütün Türk Dünyasına hizmet etmiş bulunan büyüklerimi rahmet minnet ve şükranla anıyor hepinize saygı ve hürmetlerimi arz ediyorum.

VATAN BİZİMDİR

*Ulu vatan, arı toprak aziz Türkistan
Tarihidir acun için mukaddes destan
Medeniyet esasını acuna yayan
Türkistan'ı bize mengü vermiş yaradan
Ta ezelden edebe bu vatan bizimdir*

*Yaşamışız binlerce yıl biz bu toprakta
Can vermiş şan almışız biz bu toprakta
Yaradıldık hem gömüldük biz toprakta
Ta kıyamet hem yaşarız biz bu toprakta
Vatan bizim, vatan bizim, vatan bizimdir*

*Karga, kuzgun bağ dalına gelip konsa da
Saksağanlar kekekleyip uçup gezse de
Köpek, kedi deliklerden geçip girse de
Bülbül buna şaşkın şaşkın bakakalsa da
Biz koğarız köpekleri vatan bizimdir.*

M. E. Buğra

MİLLİ MÜCADELE YÖNTEMLERİ VE İSA YUSUF ALPTEKİN

Doç. Dr. Alimcan İNAYET

Milli mücadelenin çeşitli yolları ve yöntemleri vardır. Silahlı mücadele, siyasi mücadele, diplomatik mücadele, edebi mücadele en çok bilinen belli başlı yöntemlerdir. Bunların yanı sıra ekonomi, eğitim, sanat ve spor da önemli mücadele alanlarıdır. Milletimizin yetiştirdiği mümtaz şahsiyetlerden Mesut Sabri Baykuzu, Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin (Aşağıda bu zatlardan “üç efendi” diye bahsedilecektir) söz konusu yolların bir çoğunu kullanmıştır. Bunlardan Mehmet Emin Buğra önce silahlı mücadele yöntemini kullanmış, iç ve dış dinamiklerin baskısı yüzünden bu işte başarılı olamayınca, siyasi mücadele yolunu tutmuş, bu mücadelesini edebi mücadele yöntemiyle desteklemiştir. Mesut Sabri Baykuzu, başlangıçta eğitim mücadele yöntemini kullanmış, bu mücadelesini sanat ve yayın faaliyetleriyle desteklemiştir. Bu yöntemlerden siyasi

mücadele, insanın zeki, uyanık, soğukkanlı, sabırlı, basiretli, demokrat ve mütevazı olmasını talep eder. İsa Yusuf Alptekin Bey bu meziyetlerin pek çoğuna sahip biriydi. O son derece demokrat bir zattı. Fikir ve düşünce yapısı bakımından tamamen zıt olan kimselerle aynı ortamda yan yana çalışabilmiş ve rakiplerinin dahi takdirini kazanmıştır. Bilindiği üzere 1946 yılında Urumçi’de Birleşmiş Hükümet kurulmuştu. Hükümet listesindeki Türk kökenli kadrolardan şu isimler vardı: Ahmetcan Kasımı, Abdükerim Abbasov, Seyfettin Azizi, Burhan Şehidi, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin. Bu insanlar fikir yapısı ve temsil ettiği ideolojiler bakımından birbirinden çok farklı özelliklere sahipti. Bunlardan Ahmetcan Kasımı, Abdükerim Abbasov, Seyfeddin Azizi başından beri komünist ideolojisini benimsemiş ve bu ideolojinin milleti ve va-

tanı kurtarabileceğine samimi olarak inanmış kimselerdir. Dolayısıyla İslami faaliyetlere ve Türkçülüğe şiddetli karşı idiler. Seyfettin Ezizi kendi anılarında şöyle yazar: “ABD emperyalizmi yine yeni bir suikast planladı, onlar kendi asiliğinden korkup yurt dışına kaçmış olan Mesut, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin gibi sadık uşaklarını, pan-Türkist, burjuva milliyetçilerini 1946 yılında Şincang’a Saldılar”. Bu üçünün ortak özelliği, milliyetçi olmalarıdır. Temel düşüncesi Sovyetlere ve komünizme karşı olmaktır”. “Onların arzusu pantürkizmi yaymak, “Türkler devleti”ni kurmaktır. Pantürkizmin programı Doğu ve Batı Türkistan’daki bütün Türkçe konuşan halkları (Türkiye Türkleri de bunun içinde) bir bayrak altına toplayarak bir Türk İmparatorluğunu kurmaktır”.¹ Seyfettin anılarında “üç efendi”yle olan fikir ayrılığını şöyle anlatıyor: “Onlar bize Sovyetler Birliği taraftarları diye telin ederlerdi. Biz öyle olduğumuzu inkar etmiyorduk”². “Biz gerçekten Sovyet yanlısı idik. Sovyet hükümeti ve Sovyet komünist partisi sadece Sovyet halkı için değil, dünya halkına gerçek kurtuluşun yolunu göstermiş tek Sosyalist ülke idi.”³

“Onlar bize devlete karşı gelenler derlerdi. Biz devlete karşı değil, devletin müstebit hükümranlar grubuna ve onların milli zulmüne karşıyız derdik”⁴. “Onlar milliyetçi Çin (Guomindang) anti devrim-

cilerine, Çangkaişek’e diz çöküp secde ederek onların “himmetiyle” elde etmek istediği, az sayıdaki milli hükümran sınıfın zulmünü güçlendiren sözde “Türkistan” kurmayı düşünüyorlardı.⁵ “Biz ise onlara doğrudan karşı çıkarak Şincang meselesi, Şincang’daki milletlerin kurtuluş meselesi sadece komünist partinin yönetiminde tamamen çözülür diye bakıyorduk”⁶. “Mesutlar halkın özgürlüğünü “medeniyet akartış” (kültür aydınlanması) aracılığıyla elde etme şeklindeki burjuva ideolojisinin propagandasını yapardı”⁷. “Nenjing’de Uygurca dergi çıkarırken bu maksatla çıkarmıştır. Onlar ezenleri adil olmaya çağırırdı, halkı uslu olup bilim almaya çağırırdı”⁸. Seyfettin Azizi her ne kadar biz devlete karşı değildik dese de, Ahmetcan Kasımı başkanlığındaki Üç Vilayet hükümeti temsilcileri Milliyetçi Çin’in Nenjing’de düzenlediği “Milli Kurultay’a” katılıp “Zhonghua Ming içinde Şincang’ın adını “Şerkiy Türkistan Cumhuriyeti” olarak değiştirip yüksek derecede kendini kendi idare etme hakkı vermesini talep ederiz”⁹ diye teklif sunması Üç Vilayet temsilcilerinin gönlündeki bağımsızlık arzusunu yansıtmaktadır. Çin kaynakları “üç efendi’nin işlediği suçlar olarak şunları sıralar:

“1- Onlar Muhemmed Emin’in “Şerkiy Türkistan Tarihi”ne sarılıp, bazı bölü-

¹ Seyfettin Ezizi, *Ömür Dastanı* (Eslime 2), Milletler Neşriyatı, Pekin, 1997, ss. 212-213.

² Seyfettin Ezizi, a.g.e., s. 187.

³ Seyfettin Ezizi, a.g.e., s. 216-217.

⁴ Seyfettin Ezizi, a.g.e., s. 185.

⁵ Seyfettin Ezizi, a.g.e., s. 186.

⁶ Seyfettin Ezizi, a.g.e., s. 218.

⁷ Seyfettin Ezizi, a.g.e., s. 221.

⁸ Seyfettin Ezizi, a.g.e., s. 221.

⁹ Şincang Üç Vilayet İnkılabı Tarihi, Milletler Neşriyatı, Pekin, 2000. s. 270

cüleri toplayıp antidevrimci kitap yazarak tarihi saptırıp vatani parçalamak istediler.

2- Altay neşriyatını kurup panislamizm, pantürkizmi kuvvetle teşvik ettiler.

3- Uygurca “Erk” (Özgürce) Gazetesi”, “Meş’el Gazetesi’ni çıkarıp her günkü sayısının başına “Milletimiz Türk, dinimiz İslam, yurdumuz şarki Türkistan şeklindeki sözleri bastılar.

4- Muhammed Emin ile İsa bir kütüphane açıp Türkiye’den panislamizm, pantürkizmi teşvik eden pek çok kitabı getirttiler.

5- Panislamizm, pantürkizm teşkilatlarını organize ettiler.

6- Sözde “Alfabe Birliği hareketi”ni kuvvetle teşvik ettiler, gerçekte Uygur dilini Türkleştirdiler. Bunun için onlar, Türk dilinin birliğini sağlayan araştırma sınıfları organize ederek, Uygur dilini Türkleştirme tasarısını düzenlediler.¹⁰

Çin kaynaklarının sıraladığı bu maddeler, gerçekte, “üç efendi”nin kullandıkları mücadele yöntemleriydi. Bunların dışında, İsa Yusuf Alptekin Bey ve Mehmet Emin o dönemde bir sanat ekibi kurarak Çin’e, Doğu Türkistan kültürünü tanıtmak ve Uygur kültürüyle Çin kültürünün farklı olduğunu ortaya koymak için göndermişlerdir. Burhan Şehidi’nin anılarına göre, İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin-Buğraların planlamasıyla kurulan Şincang Medeniyet Sanat Ekibi İsa Bey’in eşi Fatma Hanım başkanlığında Nenjing’de sahne almış ve gösteriye Çangkaişek de katıl-

mıştır. Sonra bu ekip Şanghai, Tayvan gibi pek çok Güney Asya bölgelerini dolaşmıştır. Bu ekibe refakat eden Burhan Şehidi’nin ifadesiyle bu seferki sanat ekibi şan şöhretle dönmüştü. Ekibin gösterisi büyük alkış toplamıştır. Burhan Şehidi bunun böyle olacağını “Muhammed Emin, İsalara da tahmin etmemişti” diyor.¹¹ Yani “üç efendi” milli mücadelede sanatçı da büyük ölçüde yararlanmışlardır. Milli eğitim de en önemli mücadele yöntemlerinden biridir. “Üç Efendi” başından beri bunun farkındaydılar. Muhammed Emin, Mesut hükümeti döneminde Şincang Enstitüsü’nde tarih öğretmenliği yapmıştır. Burhan Şehidi ise bu Enstitünün müdürü olmuştu. Onun verdiği bilgiye göre, Muhammed Emin derste şunları anlatıyordu: “Şarkiy Türkistan 10 bin seneden beri Uygur Türkleri’nin yurdudur. Onun için, Şarkiy Türkistan’a sadece Uygurların sahip olma hakları yoktur...” Bunun üzerine, Burhan Şehidi şöyle diyordu: “Şincang iki bin yıldan beri Çin’in bir parçasıdır. Çin sadece bir milletin değil, bütün milletlerin Çin’i olduğu gibi, Şincang da sadece bir milletin değil, bütün milletlerin Şincangıdır”¹². Görüldüğü gibi, Burhan Şehidi tamamen Çin yanlısı bir düşünce yapısına sahipti. Mesela, o 1933 yılında Hoca Niyaz Hacı’nın temsilcisi olarak Urumçi’ye gelen Kerimhan’a yazdığı mektupta şöyle demiştir: “Şincang bağımsızlık denen yanlış yola girme-

¹⁰ Şincang Üç Vilayet İnkılabı Tarihi, Milletler Neşriyatı, Pekin 2000, s. 407.

¹¹ Burhan Şehidi, Şincang’daki 50 Yılım, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1999, s. 699-700.

¹² Burhan Şehidi, a.g.e., s. 703.

melidir, bağımsızlık gerçekte emperyalistlerin suikastıdır... Eğer emperyalistlere dayanarak bağımsız olacağız dersiniz, Şincang halkı emperyalistlerin demir pençesi altında kalacaktır.”¹³ Burhan Şehidi'nin bu görüşü 1930'lu yıllardaki Hoca Niyaz Hacı'nın görüşünü hatırlatmaktadır. Hoca Niyaz Hacı “Yengi Şincang” adlı haftalık gazetenin 11 Ekim 1935 tarihli 25. sayısında yayınlanan “Hoca Niyaz Hacı'nın Hitapnamesi” başlıklı yazısında şöyle diyor: “...ben halkımı zulümden kurtarmak için zalimler için acımasızca savaştım, adaletperver, hakkaniyatçı büyük liderimiz Şeng Doben cenapları da zalim kan içicilere karşı benimle dost oldu. Neticede zalimlerin tozu havaya savruldu... Şimdi halkımız sakinleşti, tefrikalar son buldu. Halk iktisadi hayatını yileştirip bütün gücüyle zengin olmaya girişti. Şincang'daki 13 millet siyasi, iktisadi, medeni ve dini cihetlerde eşit haklara sahip oldu. İşte bu durumu görmek istemeyen, gerçeklere gözünü kapatan bazı insanlar kendilerini lider sanan bazı kişiler dışarıda ve belki de gizlice kendi içimizde çeşitli fitne fesatları yaymaktadır. Son zamanlarda bazı alınan haberlere göre, yurt içinde çeşitli dedikodular yayılmış gibi. “Hoca Niyaz Hacı Çinlilere satıldı, Uygurlar bağımsız olmaları gerekti. Sovyetler Hükümeti Şincang'ı ele geçirmek istiyor, inkılap sonuçsuz kaldı, bizi Çinliler ezmekte’ gibi töhmet iftiraları yayanlarda da var gibi. Bu hayalperest, fitneci, hainler düşünmüyorlar mı?”

¹³ Burhan Şehidi, a.g.e., s. 502.

Şincang'daki 13 millet 13 parça olursa, hangi maksada? görmüyorlar mı? Çin'den ayrılıp bağımsız olun diye, Japonya Mançurya'yı mustemleke etti. Böyle deliller çok”. “Hepiniz ve bütün halkımız şunu iyi bilsinler ki, ben savaşıırken Uygurlar'ı hükümet yapayım, kendim onlara padişah olayım, başka milletlere karşı geleyim diye savaşmış değilim. Ben halkın hayvan gibi ayaklar altına alındığını görünce zalimleri yok edip başkaları ile birlikte bütün milletlerin haklarını koruyan adaletli hükümet kurulsun diye savaştım. Ben şimdi bu maksadıma yettim. “Ey aziz Uygur milletim, geliniz, Şincang'daki 13 millet birlikte bir safa geçip hepimiz bir insanmış gibi emperyalistlere karşı koyup, Hakan (Çin) memleketinin birliği ve bölünmezliği için, Şincang'ı büyük Hakan (Çin) Cumhuriyetinin bölünmez bir eyaleti yapmak için çalışalım. Halkımızın iktisadi ve medeni hayatını geliştirelim, halkımızı ilimli, hünerli ve her işe becerikli yaparak medeni milletlere yetişelim. Dostlarımızı güldürüp, düşmanlarımızı inim inim ağlatalım”¹⁴.

Gerçekten de, o dönemde, batıda Sovyetler Birliği, güneyde İngiltere, Uzakdoğu'da Japonya Doğu Türkistan'la yakından ilgileniyordu. Bu durum Hoca Niyaz Hacı'yı ve Burhan Şehidi'yi ürkütmüş olmalıdırlar. Ya da bunlar taktik icabı böyle diyorlardı. Bu mesele daha kapsamlı tartışılabilir.

¹⁴ Mirehmet Seyit, Yalkun Rozi, Ablikim Zordun, Memtili Ependi, Şincang Üniversitesi Neşriyatı, Urumçi, 1997, s. 329-331.

Seyfettin Ezizi anılarında zaman zaman “üç efendi” için “milli münafık”, “milli hain”, “anti devrimci” gibi ithamlarda bulunmuştur. Görüldüğü gibi, birbirine neredeyse taban tabana zıt görüşü savunan bu insanlar aynı ortamda bir arada çalışabilmişlerdir. Bunların tuttıkları yol farklı ise de hepsinin niyeti Doğu Türkistan Türkleri’nin özgürlüğü ve eşitliğiydi. Ama tarih Ahmetcan Kasımı, Abdükerim Abbasov, Seyfettin Ezizi gibi zatların tercih ettiği yolun yanlış olduğunu, Mesut Sabrı Baykuzu, Muhammed Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin’in tuttuğu yolun doğru olduğunu fazla geçmeden göstermiştir. Milletimizin yetiştirdiği bu politikacı ve devlet adamları görüşleri ne olursa olsun, politik hayatta ne kadar kavgalı olurlarşa olsunlar, gündelik hayatta son derece samimi, insani idiler. Seyfettin Ezizi anılarında İsa Bey’i çok şakacı bir insan olduğunu belirtmiştir. Bir keresinde Seyfettin Milliyetçi Çin gençlik komisyon toplantısında İsa Bey’den konuşma yapmasını isterken, İsa Bey fazla itiraz etmeden onun istediğini yerine getirmiş ve “Kendi eliyle kendisini tokatlamak diye buna derler” diye şaka yapar.¹⁵ İsa Bey Seyfettin Ezizi Kaşgar ve Hoten’e seçimleri denetleme göreviyle gittiği zaman, Yenisar’da İsa Yusuf Alptekin’in evinde kalmış ve İsa Bey’in kardeşi Abdükerim Bey tarafından ağırlandırılmıştır.¹⁶ Seyfettin Ezizi Hoten’de Mehmet Emin Buğra’nın çalışmalarına yardım etmiştir.

O karma, hükümetin düzenlediği Boğda Gölü gezisi sırasında yaşadıklarını şöyle anlatıyor: “Öğleden sonra Abdükerim Abbasov ile ikimiz gölün kenarında otuyorduk, İsa Bey geldi. O gelip oturur oturmaz bize şaka yaptı. Biz Mesut, Mehmet Emin ve İsa Beyler ile aynı görüşü paylaşmadığımız için, gerçek meselelerde sürekli sürtüşüyorduk, bazen oldukça sert tartışmalara, hatta kavgaya da girerdik. Ama, normal zamanlarda davranışlarımız fena değildi. Özellikle, İsa Bey şakacı insan olduğu için, onunla Abdükerim Abbasov ikimiz çok şakalaşırdık. O gelir gelmez: “İki arkadaş bir olmuş, kulakları dik olmuş” diye güldü. Gelip yanımıza oturur oturmaz, Abdükerim Abbasov ona bakıp: “Adımınızı yavaş atın, deve dansa kalkarsa, yedi tepsi havucu mahvedermiş” dedi. Üçümüz güldük. (Biz İsa Bey’e boyu ve yürüyüşüne göre deve diye şaka yaptık). Güldükten sonra İsa Bey hapsirdi. Sonra ben ona bakıp: “Hanım özlemiş mi ne?” dedim. Sonra İsa Bey mendiliyle ağzını silerken, Abdükerim Abbasov gülerken: “Mendilde biber olmasın yine?” diye şaka yaptı. İsa Bey bu lafı anlamadı. Bunun üzerine Abdükerim Abbasov onun anlamını açıkladı: “İki adam sefere çıkmış. Yolculuk sırasında birisi hapsirmiş. Arkadaşı “Niye bunca hapsiriyorsunuz” diye sorunca, o adam “Hanımım özlemişe benziyor” demiş. Bunun ne demek olduğunu sorunca, o adam “Hanımı özlediğinde insan çok hapsirir” demiş. Sonra o adam evine dönünce hanımına “Sen beni özlemiyormuşsun” diye kızmış. Hanımı

¹⁵ Seyfettin Ezizi, a.g.e., s. 221.

¹⁶ Seyfettin Ezizi, a.g.e., s. 240.

ne olduğunu sorunca, arkadaşının hanımı onu özlediği için yolculuk sırasında çok hapşırıldığını anlatmış. Hanımı gülerek bunu içinde saklamış. Kocasını tekrar sefere çıktığında, o bir mendile biber sürüp kocasının cebine koymuş. Kocasını arkadaşlarıyla birlikte yine sefere çıkmış. Onlar yolda bir yokuştan aşarken, atları yorulduğu için atlarını yedeğe alarak yaya yürümek zorunda kalmışlar. Yürüye yürüye çok terledikten sonra o adam mendili alıp yüzünü silmiş ve hapşırmaya başlamış, hapşırıkça terlemiş, terledikçe yüzünü silmiş, sildikçe hapşırmaya başlamış hapşırıkça terlemiş. Böylece bu zavallı yorulup terleyip zar zor yokuşun üstüne çıkmış. Arkadaşı "*Vay arkadaş, bugün hanımın çok özlemiş her halde*" demiş, o adam sinirlenerek "*Böyle özlemektense küfretseydi daha iyiydi*" demiş. O seferden dönüp evine girdiğinde hanımı "*Nasılsınız*" der demez o adam bağırmağa başlamış. "*Ne oluyor, nedir bu?*" diye sorunca. "*Yeter, bundan sonra sefere çıkarırken özlemeyi bırak, özlenmekten bıktım*" demiş.¹⁷

Mesut Sabrı Baykuzu, Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin uzun yıllar boyunca Nenjing'de, Chongqing'de Milliyetçi Çin yönetiminde görev almış insanlardı. Bu nedenle bazı kişiler tarafından "Çinci" olmakla itham ederek şiddetli saldırılara maruz kalmışlardır. Bu "üç efendi"nin Çin'e gitmesini şöyle yorumlamak mümkün. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Batıda Sovyetler Birliği, Doğuda

Milliyetçi Çin, Güney'de İngiltere vardı. "Üç efendi" komünizme, komünistlere karşı olduklarından dolayı Abdükerim Abbasov gibi zorda kaldığı zaman Sovyetler Birliği'ne gidemezlerdi. Hindistan üzerinden Türkiye'ye gidebilirlerdi, onlar etkili mücadelesini Milliyetçi Çin yönetimi içinde sürdürmeyi tercih ettiler. Arslanın inine tabii ki ellerini sallaya sallaya giremezlerdi, kemikten sopayla girmek icap ederdi. Bu davranışı bugünkü şartları göz önünde bulundurarak kökten Çinciler demek yanlıştır. "Üç efendi"nin Nenjing'de yapmış olduğu faaliyetler bellidir. Önce Türkiye Büyükelçiliğiyle sıkı temas halindeydiler. Buna Burah Şehidi de tanık olmuştur.¹⁸ Milliyetçi Çin yönetiminden sürekli Doğu Türkistan'ın adının "Şarkiy Türkistan" olmasını, kendi kendini yöneten yüksek muhtariyet verilmesini talep etmişlerdir. Yani makama erişip boş oturmamışlardı. Ahmetcan Kasımı ekibinin son talebi de yüksek muhtariyet olmuştu. Bu noktada üç vilayet yöneticileriyle "üç efendi" arasında amaç bakımından önemli bir fark gözüküyor. Ancak şunu da hemen belirtmeliyiz ki, yüksek muhtariyet bağımsızlığın ilk aşamasıydı. Ahmetcan Kasımı "şimdilik federasyon modelini benimseyeceğini" söylediği zaman, Çin komünist partisi temsilcisi Deng Liqun "şimdilik" ifadesine çok kızmıştı. Kısacası, 1930 ve 1940'lı yıllardaki siyasi tabloya bakacak olursak, o yıllarda siyasi sahnede rol alan insanlar içerisinde Çinci ya da Rusçu olmayan Ali

¹⁷ Seyfettin Ezizi, a.g.e., s. 316.

¹⁸ Burhan Şehidi, a.g.e., s. 697.

Han Töre dışında hemen hemen kimse olmadığını göreceğiz. Hem Çinlilere hem Ruslara karşı olan sadece Ali Han Töre'yi görüyoruz. Bundan dolayı o da fazla geçmeden Ruslar tarafından yok edilmiştir. Osman Batur, Canım Han, Kalibek (Bunlar başlangıçta Sheng Shicai'ye karşı savaşmış idiyse de, daha sonra Milliyetçi Çin ile işbirliği yaparak Üç vilayet ordusuna karşı savaşmışlardır), Yolbars, Burhan Şehidiler Çinci, Ahmetcan Kasımı, Abdükerim Rahman, Seyfettin Azizi gibi kişiler başlangıçta Rusçu, daha sonra Çinci olmuş kimselerdir. Bunlardan Ahmetcan Kasımı, Abdükerim Abbasov, İshan Bek Mononov Komünist Çin'e bağlılığını hayatları pahasına gösterdiler. Burada bunların hangilerinin Milliyetçi Çinci, hangilerinin Komünist Çinci olmaları fark etmez. Dolayısıyla günümüzde bunlar üzerinde konuşurken, hepsinin milletin menfaati için samimi, iyi niyetle fedakerane çalışmış kimseler olarak, yaptıklarını da dönemin şartlarında taktik icabı yapılmış şeyler olarak değerlendirmekte yarar vardır. Çünkü, o dönemdeki iç ve dış dinamikler bu kişileri böyle yapmaya mecbur etmişlerdir. İsteyerek değil, zorunlu olarak böyle davranmışlardır. Bazıları Çin'e bağlılığında samimi iseler de, bazıları taktik bakımından Çin'e bağlı görünmüşlerdir. Bugün atıp tutan bizler o dönemde yaşamış olsaydık, onların yerinde görev almış olsaydık, onlardan daha farklı davranamazdık. O dönemde "Ya istiklal ya ölüm" diyebilen Atatürk gibi bir liderin olmayışı milletimiz için büyük

bir talihsizlik olmuştu. Bahsettiğimiz kişiler milletin, Doğu Türkistan'ın iyiliğini isteyen samimi insanlardı. Seçtiği yol ve yöntemlerin yanlış olduğunu deneme şansları yoktu. Bugün bu insanlardan sadece Mesut Sabrı Baykuzu, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin'lerin tuttuğu yolun doğru olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu "üç efendi"nin düşüncelerine, ruhuna sahip çıkmak, onların yoluna gitmek her Uygur gencinin bir görevidir. Onlara karşı saygımızı ancak bu şekilde gösterebiliriz.

Tarihte değişik görüş ve fikir yapısıdaki kişilerin, sonucu ne olursa olsun millet ve vatan için bir araya gelebilmiş olmaları, yan yana, omuz omuza çalışabilmiş olmaları, bizim için güzel bir demokrasi dersidir. Bugün özellikle yurt dışında faaliyet gösteren arkadaşlarımızın şahsi hırslarını bir kenara bırakıp özgürlük, eşitlik ve insan hakları temelindeki ortak hedefe kenetlenmeleri şarttır. Yurt dışındaki arkadaşlarımız tek bir yola saplanıp kalmadan değişik yol ve yöntemlere başvurmaları gerekir. Kimileri yurt dışındaki Çin demokratik örgütleri içerisinde faaliyet gösterebilmeli, kimileri yurt dışındaki siyasi partiler yelpazesinde lobi faaliyetleriyle uğraşmalı, kimileri yeşil barış örgütü çevre koruma örgütleri, insan hakları örgütlerinde ve kuruluşlarda görev almalı, kimileri bulunduğu ülkelerdeki sivil toplum kuruluşlarına katılmalıdırlar. Yol ve yöntem ne olursa olsun, temel hedef ÖZGÜRLÜK olmalıdır.

Doğu Türkistan'da Kurulan Türk Devletleri;

UYGUR DEVLETİ (744-1336)

Prof. Dr. Anıl ÇEÇEN

Orhun yazıtlarında ilk kez 717 yılındaki ayaklanmaları nedeniyle adları geçen Uygurlar, Çin kaynaklarında çok eski zamanlardan başlayarak adlarının türlü biçimleri ile anılmışlardır. Hoei-ho, Vei-ho, Hu-ho, Heui-hu, Uygur adlarının anlamı, Çin kaynaklarında şahin hızı ile hareket eden ve saldıran biçiminde açıklanmakta, diğer yandan da sözcüğün uy-izlemek ve gur ekinin birleşmesi ile ortaya çıktığı bildirilmektedir. Uygurların yaşadıkları bölge daha çok Doğu Türkistan'dır. Doğu Türkistan Uygurların asıl merkezi olmakla beraber Uygur boyları Asya'nın ve Avrupa'nın çeşitli köşelerine göç etmişlerdir. Uygurlar'ın değişik bölgelere göç etmeleri nedeniyle, birçok bölgenin kaynaklarında haklarında bilgi verilmektedir.

Bazı tarih kaynakları Uygurlar'ın topluluk olarak M.Ö.III. yüzyıldan sonra tarih sahnesine çıktıklarını bildirmektedir. Değişik kaynaklardaki bilgiler, Uygur

sözcüğü için farklı anlamlar vermektedir. Buna göre, aç kalmayan, yerleşik yaşayan, katı, uyan, doyan gibi Türkçe karşılıkları ve anlamları vardır. Uygur sözcüğü daha çok uyar, yumuşak başlı ve en önemlisi uygar anlamlarında kullanılmıştır.

Kuraklık ve benzeri nedenlerle Orta Asya'dan göçler başladığı zaman Uygurlar da Doğu Türkistan'dan kalkarak önce güneye daha sonra da batıya doğru göç etmişlerdir. Orta Asya'dan kaynaklanan Türk göçleri arasında önde gelen Türk boyları olarak Uygurlar önemli bir konuma sahiptirler. Uygurlar önce ayaklanma daha sonra da göçlerle tarih sahnesine çıkmışlardır ama, nasıl ortaya çıktıkları konusunda değişik yorumlar bulunmaktadır. Kaynakların yetersizliği nedeniyle daha çok mitolojik bilgilere dayanılmakta ve Uygurlar'ın kaynağı ile ilgili olarak bir efsanenin bulunduğu ileri sürülmektedir. Bu efsaneye göre, Uygurlar'ın ilk yerleri

Tula ile Selenga arasındadır. Töles boylarının kuzeyinde yaşayan Uygurlar 630 yıllarında Tula ırmağı boylarına inerler. Tarduşların egemenliğini tanıdıktan sonra Uygurlar yer değiştirirler. Bu göç sırasında dokuz boyların hepsi Tula'nın güneyine inmişlerdir. Selenga boylarında daha pek çok Uygur vardır. Göktürk yazıtlarında Dokuz Oğuzlar'a karşı yapılan seferlerin hepsinde Togu Balık adlı bir kentten söz edilmektedir. Uygurlar Kültekin zamanında da Tula ırmağı kenarlarında yaşıyorlardı. Bilge Man daha sonra Selenga ırmağı yöresinden aşağı inerek Kısalta bölgesinde Dokuz Oğuzlar'ın yerleşme merkezlerini basar. Bunun üzerine bir kısım Uygurlar Doğu'ya kaçarlar. Tula ve Selenga ırmakları arasında kalan bölgeye Talun-Aral adı verilmektedir. Uygurlar ilk olarak bu iki ırmağın arasında kalan bir ada olan Talun-Aral bölgesinden çıkmışlardır. Efsaneye göre bu bölgedeki en yüksek dağa bir gece nur iner. O nurun görüldüğü yerde daha sonra kara renkte beş ayrı çadır belirir. Her birinde bir erkek çocuk oturmaktadır. Bu efsane hem Moğol hem de Çin kaynaklarında benzer biçimlerde anlatılmıştır. Oğuz Kağan destanında da böyle gökten inen ışığa rastlanmaktadır. Uygurlar'ın doğuş efsanesinin bir başka anlatımına göre de gökten ışık inme yolu ile gebe kalma söz konusudur.

Uygur Türkleri ilk zamanlarda bugünkü Sarı Irmak nehrinin kuzey kesimlerinde kalan Kansu, Çingey ve Şensi ülkelerinden başlayarak Tarım nehrinin kuzey kesimlerine kadar olan geniş sahalarda

yaşamaktaydılar. Çinlilerin sürekli baskıları sonucunda M.Ö.III. yüzyılda Moğolistan'ın Selenga bölgesine çekilmişlerdir. Bu dönemlerde Orta Asya'da Büyük Hun İmparatorluğu hüküm sürmekte ve Uygurlar da bir federasyon olan bu büyük imparatorluğa bağlı federe bir devlet olarak katılmaktaydılar. Hun İmparatorluğu'nun iç karışıklıklar sonucunda dağılıp parçalanmasından sonra iktidar Hun Türklerinin halefleri olarak Tabgaç hanedanının eline geçmiştir (386-534). Uygur Türkleri de Tabgaç devletini oluşturan yeni federasyona yedi ayrı boyla katılmıştır. Tabgaçlardan sonra iktidar tüm Orta Asya'da Göktürkler'in eline geçti. Göktürk İmparatorluğu'nu oluşturan elli Türk boyu arasında Uygur boyları da yer almıştır. Göktürk İmparatorluğu'nun da bir süre sonra yıkılmasıyla 627 tarihinden başlayarak Uygurlar, Karluk, Basmil, Dokuz Oğuz Türklerini kendi yanlarına çekerek güçlü bir ordu oluşturmuşlar ve 744 yılında Göktürk İmparatorluğu'nun yerine Uygur devletini kurmuşlardır.

Dokuz boydan (Yağlakar, Uturkor, Turlumviyar, Avuçag, Karsar, Hogarsu, Yabutkar, Ayaret) oluşan Uygur devletinin kurucusu Boyla Kağan olmuştur. Orhun ırmağı kenarındaki Karabalgasun kenti Uygur devletinin başkenti olarak benimsenmiştir. Boyla Kağan ölünce yerine oğlu geçmiştir. Onun döneminde Uygur devletinin sınırları kuzeyde Yenisey, Orhun ırmakları, batıda Sayan dağları, doğuda Ordus ve güneyde Kum derya-Hotan, Kaşgar'a kadar genişlemiştir. Uygur

Türkleri tarih sahnesine çıktıkları zaman Çin'de Tang sülalesi gerilemeye başlamıştı. Çin ordusu Talaş ırmağı kenarında Arap ordularına yenilerek geri çekilmişti. Bu sıralarda Lu Şang adında bir komutan devletin zayıflığından yararlanarak Çin imparatoruna karşı ayaklandı. Çin imparatoru bu durumda Uygur Kağanı Mo-yençur'dan yardım istedi. Arap halifesi de imparatora bir ordu ile yardım etti. Bu sırada Uygur Kağanı ordusu ile Çin'e girerek 757'de Loyang kentini geri aldı. Çin imparatoru bunun üzerine Uygurlar'a yıllık vergi ve ikiyüz ton ipek vermeyi kabul etti. Mo-yençur'dan sonra Böğü Kağan Uygurlar'ın başına geçti, iç karışıklıkların ürdüğü Çin'e girerek kendisi ile ticaret apmaları için Çinlileri zorladı. Bu seferden sonra Uygur tüccarları Çin içine girerek serbest dolaşma ve istedikleri gibi mal alıp satma hakkını elde ettiler. Çin ipekleri karşılığında Uygur hayvanları Çin pazarlarında satılmaya başlandı.

Böğü Kagan'ın Çin'e gitmesi Türk kültür tarihi açısından büyük sonuçlar yarattı. Çin'de Mani rahipleri ile tanışan kağan dönüşünde dört Mani rahibini Uygur ülkesine beraberinde getirdi. Rahiplerin etkisinde kalan Böğü Kağan kısa bir süre sonra Buda dini yerine Mani dininin resmi devlet dini olmasını istedi. Bunun en başta gelen nedeni Türkler'in din açısından Çinlilerle ilgisinin kesilmesi idi. Buda dininden olan Çinliler Uygur Türklerini etkilemeye çalışıyorlardı, ikinci önemli neden ise, pasif tutumu savunan Buda dininin Türkler'in savaşçılık ruhunu za-

yıflatmasıydı. Çin'de yeniden büyük karışıklıklar çıkınca bazı kesimler Böğü Kağan'a Çin'i istila etmesini önerdiler. Bunu benimseyen Böğü Kağan hazırlıklarını sürdürürken yeğeni Bağa Kağan tarafından öldürüldü. Bağa Kağan başa geçtikten sonra Çin'e karşı tutumunu değiştirdi. Bu ülkeyi elde etmenin kolay olduğunu ama, yönetmenin zor olduğunu düşünüyordu. Ayrıca Türkler bu kalabalık nüfuslu toplumun içinde eriyip gidebilirlerdi. Doğu Göktürkleri zamanla Çin'in içinde eriyip gitmişlerdi. Bağa Tarkan'dan sonra başa Külüg Bilge ve Kutluk Bilge geçtiler.

Çin'in karışıklığından yararlanmak isteyen Tibetliler bu ülkeye akınlara başladılar. Çin ile iyi ticaret ilişkileri olan Uygurlar bu durumlarını yitirmemek için Çin'i Tibetlilere karşı korumak istediler, ne var ki, başarıya ulaşamadılar. Uygurlar'ın Tibetlilere yenilmesinden sonra ülkede karışıklıklar başladı. Kutluk Kağan (795-805) başa geçtikten sonra ise Uygur devleti yeniden düzene girdi. Ekonomik çalışmalar ve ilişkiler birden gelişmeler gösterdi. Kutluk Kağan ile başlayan düzenli dönem daha sonra başa geçen Külüg Bilge zamanında huzur ve gelişme dönemine dönüştü. Ondan sonra başa geçen Alp Bilge Kağan ile Bulmuş Küçlük Bilge zamanlarında Uygur devleti yüksek dönemlerini yaşadı. Bunlar zamanında, Karabalgasun kenti civarına Uygur dönemini anlatan yazıtlar dikilmişti. Bu kağanlar Uygur devletine saldıran Tibetlileri durdurmuşlar, hakanlığa bağlı olan Karlukları yeniden düzenli bir yönetime kavuş-

turmuş ve Uygurlar'ın diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini geliştirmişlerdir.

Uygur devletinde çıkan yeni karışıklıklar sonucunda bu iki kağan da öldürülünce devlet yeniden sarsıldı. 620 yılından sonra Yenisey bölgesinde karışıklık çıkaran Kırgızlar kalabalık güçlerle 840 yılında Uygur devletine saldırarak Karabalgasun kentini ele geçirdiler, halkı da kılıçtan geçirdiler. 839 yılında yaşanan çok şiddetli kış da Uygur devletinin ekonomik ve sosyal açıdan belini büktü. Bu olayların birbirini izlemesiyle Hun, Tabgaç, Göktürklerden sonra siyasal sahneye çıkarak tam bir yüzyıl hükümranlık süren birinci Uygur devleti yıkıldı.

Maniheizm dininin Uygurlar'ın savaşçılığını yitirmesinde ve giderek yazgılarını kabul eden pasif bir tutumu benimsemelerinde önemli rolü vardır.

Daha önceleri birkaç kez yendikleri Kırgızlara yenilmek birinci Uygur devletinin sonu oldu. Bu olay üzerine Uygurlar kendi ülkelerinden göç etmeye başladılar. Kağan ailesinden iki kardeş Uygurlar'ın göçlerini yönlendirdi. Doğudaki Uygurlar Çin sınırlarına, orta ve batıda yaşayanlar ise, Asya'nın önemli ticaret merkezlerine giderek bu bölgelerde yerleştiler. Bir milyon kişiden fazla bir topluluk Kansu bölgesine göç etti. İkinci bir kabile Beşbalık yöresine, daha küçük bir Uygur topluluğu da Kaşgar ve Hotan bölgelerine yerleştiler. Kansu taraflarına göç eden Uygurlar Vuhi Tekin'i kendilerine kağan olarak seçtiler.

Kansu'nun merkezi Kançu kentini merkez alan Uygur Türkleri burada ikinci Uygur devletini kurdular. Yeni kurulan devletin adı tarih kaynaklarında Kançu Uygur devleti olarak geçmektedir. Uygurlar Çin ile daha çok ticaret üzerine kurulu bulunan ilişkilerini, imparatorun kızları ile Uygur prenslerini evlendirerek sağlamlaştırmışlardır. Ancak Tang hanedanına karşı ayaklanmaların arttığı onuncu yüzyıl başlarında Kansu Uygurları bağlı oldukları ve merkezi Tunhu olan Çin bölgesi ile ilgilerini kestiler. Burada 905 yılında bağımsız bir devlet kuran isyancı general, Altındağ Krallığı adını verdiği bu devlete Uygurlar'ı da katmak istemiştir. Bunun üzerine Kansu Uygurları gönderdikleri ordu ile bu devletin merkezini kuşatarak egemenliğine son vermiştir. Bu olaydan sonra Uygurlar'ın batı kolu da bağımsızlık kazanmıştır. Uygurlar bu zaferden sonra yeniden güçlenme dönemine girmişlerdir. Kansu Uygur Devleti, Uygurlar'ın tarihinde ikinci dönem oluyordu. Artan ticari ilişkiler ile beraber Uygur devletinin bölgedeki siyasal gücü de eskisine oranla daha iyi bir düzeye ulaşmıştı. Bu sıralarda Çin'de Tang hanedanı düşmüş ve Beş Sülale dönemi başlamıştı. Bu beş sülalenin üçünü Şato Türkleri kurmuştu. Çin'in iç sorunlarına yönelmesi sonucunda Uygurlar Çin ile bağlantılarını keserek tam anlamıyla bağımsız bir devlet durumuna geldiler. Ancak Uygurlar'ın bu ikinci bağımsızlık dönemlerinin de fazla uzun sürmediğini ve önce 940 yılında Kitanların, daha sonra 1028 yılında da Tangut-

lar'ın egemenlikleri altına girdikleri görülmektedir. Uygurlar, Cengiz Han Moğol İmparatorluğu'nu kurunca bu yeni devletin içinde yerlerini aldılar. Uygurlar bu imparatorluktan sonra da Kansu bölgesinde yaşamayı sürdürdüler ve buranın halkı oldular. Günümüzde bile Sarı Uygurlar Kansu bölgesinde yaşamaktadır. En eski Türk lehçelerinden birisi olan Uygurca'yı konuşmakta, günlük yaşamlarında Orhun yazıtlarında kullanılan numaralama sistemini kullanmaktadırlar. Kansu Uygurları sonraki dönemlerde büyük bir askeri güç gösteremediklerinden haklarında tarih kaynaklarında fazla bilgi yoktur. Moğol İmparatorluğu'ndan sonra Orta Asya'da kurulan yeni devletlerin içinde Kansu Uygurları da o bölgenin halkı olarak yerlerini almışlardır.

Turfan yönüne göç eden Uygurlar'ın başında Uku Tekin'in kardeşi Onye Tekin bulunuyordu. Kendisi Uygur boyları birliğinin son kağanı sayılmaktadır. Tanrı Dağları, Turfan ve Beşbalık yörelerine yerleşen Uygurlar, Kırgızlarca Karabalgasun baskınında öldürülen kağanlarının yeğeni Mengli'yi 856 yılında kendilerine yeni kağan seçtiler. Yeni kağanın unvanı "Ulug Tanrıda Kut Bulmuş Alp Külüg Bilge" idi. Kağan seçiminden sonra bu bölgede oturan Uygurlar Doğu Türkistan Uygur devletini resmen kurdular. Böylece Kansu Uygurları'ndan sonra Doğu Türkistan'daki Uygurlar da bağımsızlıklarını açıklayarak ikinci bir Uygur devleti kuruyorlardı, iç çekişmelerle uğraşan Çin bu yeni Uygur devletini resmen tanıyarak

yakın ilişkiler kurdu. 900 yıllarından sonra Uygur devleti ile ilgili kaynaklarda çok az bilgi verilmektedir. Güney sınırları Tibet, batı sınırları Karluklar ile çevrili bulunan bu Uygur devletinin Turfan, Kaşgar, Beşbalık, Kuça, Hami gibi büyük kentleri bünyesinde toplayan ülkelerini genişletmek gibi bir politika izlemedikleri anlaşılmaktadır. Bu koşullarda dış politikası sönük geçen Uygurlar, savaştan çok ekonomi ve ticaret ile uğraşmışlar, Çin ve Batı ülkeleri ile ticaret ilişkilerini geliştirmişler, kültür ve sanata ağırlık vererek önemli eserler meydana getirmişlerdir. Eski Türk kültürünün doğmasında ve kişilik kazanmasında Uygur devletinin çok önemli rolü vardır.

Uygur Kültürü

Uygur devleti başkanlarına bir süre sonra kağan yerine kutsal mutluluk anlamına gelen "İduk Kut" unvanı verilmeye başlanmıştır. Daha sonraları devletin merkezinin adı da İduk Kut olmuştur, ismi Hoca olan kışlık merkez bu yeni adı alırken, yazlık merkez olarak Beşbalık kenti korunmuştur. Uygur devleti bağımsızlık döneminin sona ermesinden sonra, önce Karahitaylar devletine sonra da Cengiz Han'ın Moğol devletine bağlanmıştır. Bununla beraber son Uygur sülalesinin teslim oluşuna kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Uygurlar sahip oldukları bilgi ve kültür ile, bağlandıkları devlet içinde kendilerini göstermişler ve her zaman devlet yönetiminde önemli makamlara gelebilmişlerdir.

Maniheizm dini Uygurlar'ı savaşçı ve göçebe bir ulus olmaktan çıkaran en önemli etken olmuştur. Bu dinin müzik ve resmi desteklemesi nedeniyle Uygurlar'da sanat ve kültür çok ileri düzeyde gelişmiştir. Uygurlar'ın Mani minyatür resminin, İran ve Hint minyatürcülüğünün kaynağı olduğu benimsenmektedir. Mabetlerde bulunan Uygur freskleri de bu sanat dalının üstün örnekleri olarak zamanımıza kadar gelmiştir. Bunların dışında Turfan'da yapılan kazılarda ipek üzerine boyanmış sayısız resimler bulunmuştur.

Turfan yöresinde yapılan kazılar, Budizmin etkilerini taşıyan birçok eseri gün ışığına çıkarmıştır. Bu kazılarda Koço, Yarkoto, Martuk ve Tuyuk Budist tapınaklarından kalıntılar da bulunmuştur. Buralarda bulunan eserler eski Türk tarzı, daha yeni Türk tarzı ve en yeni dönem diye başlıca üç gruba ayrılmıştır. Bezeklik ve Murtuk'ta bulunan Fresklerde Uygur Budist erkek ve kadın hayırsahiplerinin sembollerine rastlanılmıştır. Bu freskler kültür tarihi bakımından olduğu kadar gerçekçilikleri dolayısıyla ırk antropolojisi bakımından da ilgi çekicidirler. Resimlerde Turan ve Ön Asya tipi özellikleri açıkça görülmektedir. Kazılardan yalnız Uygur Budizmi'nin sanat eserleri değil, Türk diliyle yazılmış bir yığın kutsal kitap da çıkmıştır. Yunanca, Süryanice, Sanskritçe dillerinden Uygurca'ya çevrilmiş eserler arasında Budizmin bazı önemli eserlerinin çevirileri de vardır.

Uygurlar Avrupalılardan yüzyıllarca önce kâğıdı biliyorlardı. Araplar kâğıdın

ne olduğunu Uygurlar'dan öğrenmişler ve Araplar aracılığıyla kâğıt Avrupa ülkelerine geçmiştir. Kitap basma konusu da aynı biçimde Uygurlar'da biliniyordu. Basımevi en eski dönemlerde Çinliler'de ve Uygurlar'da biliniyordu. Avrupalılar matbaacılığı gene Asya'dan öğrenerek geliştirmişlerdir. Blok baskı tekniğinin Batı'ya kaymasında Uygurlar'ın önemli rolleri vardır. Uygurlar kendi dillerini Moğollara da öğretiler ve Cengiz İmparatorluğu'nun resmi dili Uygurca oldu. Moğol İmparatorluğu zamanında devletin üst kademelerinde Uygurlar önemli görevler yaptılar. Kendi dillerinin sağladığı prestij sayesinde elçiler hep Uygurlar arasından seçildi. Uygurların kültürel yönden güçlü olmaları siyasal bağımlılıklarına karşı gene de bir ulus olarak varlıklarını sürdürmelerini sağlamıştır.

Uygurlar Moğolları vahşilikten kurtararak uygarlaştırmışlardır. Moğol İmparatorluğu sınırları içinde hemen her köşeye resmi görevli olarak dağılan Uygurlar bu imparatorluğun ayakta kalmasını sağlamışlar ve bir anlamda Cengiz İmparatorluğu'nu Türk-Moğol İmparatorluğu'na dönüştürmüşlerdir. Uygurca bir süre resmi dil olmuş ve diplomaside sürekli kullanılmıştır. Kendi dillerinin sağladığı üstünlük ile Uygurlar diplomasinin önemli makamlarını ellerinde tutmuşlardır.

Uygurlar çağında Türkler göçebelikten yerleşikliğe kesin olarak geçiş yapmışlar ve yerleşik uygarlığın önemli örneklerini vermişlerdir. Doğu Türkistan'da Karahoço, Karabalgasun, Beşbalık, Karaşar, Ho-

tan, Yarkent, Turfan, Komul, Kulca, Urumçi, Aksu, Suço, Kanço, Çerçen gibi büyük Türk kentleri kurulmuş ve geliştirilmiştir. Tarım, endüstri, ticaret ve sanat çok gelişmiştir. Düzenli yollarla kentler birbirine bağlanmış, sulama sistemi geliştirilerek en çorak topraklarda bile tarım yapılabilmektedir. Heykelcilik, resim, kumaşçılık, halıcılık, çinicilik fazlasıyla gelişmiştir. Uygur alfabesi, Uygurların yüksek kültürleri nedeniyle tüm Asya ülkelerinde yayılmıştır. Uygur alfabesi önceleri Cengiz İmparatorluğu'nda daha sonra da Timur İmparatorluğu'nda resmi alfabe olarak kullanılmıştır. Kağıdı bilen Uygurlar yazılarını Göktürkler gibi ağaca değil kâğıt üzerine yazarlardı. Kâğıdı, yazıyı bilen Uygurlar kendi kültürlerini yansıtan binlerce kitap basmışlar, güzel ve açık Türkçeleri ile yazı, felsefe, din ve bilim sahalarında değerli eserler bırakmışlardır. Doğu Türkistan harabelerinde binlerce Uygur kitabı bulunmuştur. Moğollardan sonra Mançular da Uygur alfabesini benimseyince Uygur alfabesi bütün Asya'ya yayılmıştır.

Göktürkler döneminden kalma mimarlık eserleri çok azdır ama, Uygurlar kendi kurdukları uygarlığı yansıtan önemli mimarlık eserleri bırakmışlardır. Uygurlar tüm kentlerini yirmi metrelik surlar ile çeviriyorlardı. Böylece dış saldırılara karşı kentlerini koruyabilmişler ve bu kentler günümüze kadar o dönemin simgesi olarak gelebilmiştir. Uygur sanatında çeşitli ilişkiler nedeniyle Çin sanatının da geniş etkileri bulunmaktadır. Uygurlar

göçler sırasında Tibet bölgesine de sızdıklarından Tibet halkı ile de ticaret ve kültür alışverişi yapmışlardır. Yabancı metinlerden yaptıkları çeviriler Uygurlar'ın yüksek bir uygarlık düzeyine sahip olduklarını gösteren diğer bir kanıttır. Hint ve İran minyatürcülüğünün aslını Uygurlar yaratmışlardır. Resim ve müziği çok seven Uygurlar yüksek karakterli insanlardı. Resim sanatında ilk kez model kullanan Uygurlar duvar resiminde de ileri gitmişlerdir.

Uygurlarda pasaport ve vize işlemleri de vardı. Kira sözleşmeleri yapıyordu. Köylüler bile işlerini hukuk belgeleri ile düzenliyorlardı. Türkçe Uygur vesikaları kesinlikle kâğıda yazılır ve saklanırdı. Semerkand'ta kurulan kâğıt endüstrisi daha sonraları çevre ülkelere de yayılmıştır.

Uygur Türkleri Altay dil grubunun "Hakaniye" lehçesini konuşurlardı. Dil bilginleri Türkçe'nin tarihini dörde ayırmaktadırlar. Buna göre, ana Türkçe çağı, eski Türkçe çağı, orta Türkçe çağı, yeni Türkçe çağı gibi dört ana dönem Türkçe'nin tarihini göstermektedir. Uygur dili ve yazını IX-XV yüzyıl arası olan orta Türkçe çağına girmektedir. Yusuf Has Hacıp'in Kutadgubilik ve Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lugat-it Türk adlı eserleri bu dönemde meydana gelmiştir.

Uygur Türklerinin yazısını da üç dönemde incelemek gerekir. Uygurlar ilk zamanlarda Orhun yazısını kullanmışlardır. Daha sonraları Çin etkisi ile Hue-Hu yazısını benimsemişlerdir. Sonraki yıllarda Moğol ve Mançular da bu yazıyı be-

nimsemişlerdir. Arap yazısı gibi sağdan sola doğru yazılan bu yazıda harfler sözcüğün başında, sonunda ve ortasında ayrı ayrı biçimlere girmektedir. Müslümanlığı benimsedikten sonra ise Uygur Türkleri Arap yazısı ile yazmaya başlamışlardır. Kaşgarlı Mahmud, Ahmet Yükneki, Bilal Nazım gibi Türk Uygur dilci, bilgin ve ozanları eserlerini Arap yazısıyla yazmışlardır. Uygur yazınında, benimsedikleri dinlerin de rolü olmuştur. Önceleri Buda ve Maniheizm dinlerinin etkisiyle yazılan eserler daha sonraları Müslümanlığın etkisiyle yazılmıştır. Diğer dinlerin etkisine karşın Uygurlar her zaman tek tanrıya inanmışlardır. Günlük dillerinden Tanrı sözcüğünü düşürmeyen Uygurlar her şeyi Tanrıya bağlayan yazgıcı bir düşünceye sahiptiler. 934 yılından sonra Satuk Buğra Han zamanında Uygurlar Müslümanlığı benimsemişlerdir. Daha sonraları başa geçen Musa Buğra Han ve Harun Buğra Han zamanlarında da Müslümanlığın Uygurlar arasında yayılması sürmüştür.

Uygur Türkleri'nin yaptığı duvar resimleri birer şaheserdir. Bunun yanı sıra kendilerinden önce gelen Türk boylarında olduğu gibi keten kumaşlar üzerine yapıştırılan lake resim sanatı, kâğıt ve ipek üzerine çizme sanatı, kenevir üzerine yapılan resim sanatı, kitap resimleri ve tahta baskı sanatıyla da uğraşmışlardır. Uygur Türklerinin ortaya çıkışıyla Türk resim sanatında birden üslup ve teknik değişikliği de kendini göstermiştir. Uygur Türklerinin bu yeni akımı 604'ten 1250'ye kadar sürer. Yeni akımda Uygur Türk-

lerinin doğu kültürü ile en çok yakınlık gösteren Türk boyu olduğu tartışmasız olarak benimsenmiştir. Uygurlar aracılığıyla Türk resminde hem teknik, hem de düşünce bakımından Uzak doğunun etkisi kendisini göstermiştir. Uygur Türkleri Çin sanatını yakından tanımışlar ama üslup ve teknik açılardan kendi resim sanatlarının özgün çizgilerini korumuşlardır. Bu resimlerde konu olarak arkaya ok atan atlı ve cennet anlatımları yanında Çin sanatının zarif hatları, çekingen renkleri, süsleme motifleri de bulunmaktadır. Bu nedenle, söz konusu sanatı, incelik ve zarafete yönelen Çin sanatı yerine, Türklerin güçlü bozkır geleneklerine bağlamak gerekmektedir. Böylece resim sanatında başlangıç başka Türk boylarına bağlansa bile, Uygurlar'ın yüzlerce yıl pek çok eserde geliştirdiği üslup ve tekniğin Türk sanatını zenginleştirdiği yadsınamaz. Uygurlar'ın duvar resimleri genellikle Mani ve Buda dininin metinleriyle ilgilidir. Tapınaklardaki duvar resimlerinde başrahibin yolculukları ve maceraları dile getirilmektedir. Figürlerin düzen içerisinde tek sıra halinde ve dik duruşları, Türk saray düzenini yansıtmaktadır. Fresklerde kendi resimlerini çizdirmek isteyen adamlar ve Uygur şehzadelerinin resimleri çok gerçekçi olarak canlandırılmıştır. Duvar resimlerinde fil resmi de çoktur. Fil iyi niyet, sadakat ve iyilik simgesidir. Resimlerde fil ile kağan arasındaki anlaşmazlıklar da çizilmiştir. Uygur Türkleri renk olarak parlak renkler, özellikle koyu mavi ve kırmızı renkler kullanmışlardır.

Yazı yazarken Uygur sanatçıları kalem kullanmamışlardır. Kaşgarlı Mahmud, Uygur Türklerinin Çinlilerin aksine ağaçtan kalem kestiklerini yazmaktadır. Boya koyu macun olarak sürülmez, aksine şeffaf gibi ince bir cila halinde konulurdu. Hafif sürülen cila ile Buda ya da önemli bir kişinin yüzünde gölgeler meydana gelirdi. Kitap resimlerinde ise, Buda metinleri Uygurca olup, resim tekniği duvar resim tekniğinin aynısıydı. Siyah ve al mürekkep ile yazılmış yazılar üzerine şeffaf cila sürülürdü. Mani kitap tekniği ile Budist teknik arasında pek fark yoktu. Kitap resimlerinde Koçu duvar resimindeki üslup ve teknik egemendi. Bu çalışmalarda hep geleneklere dayanılıyor ve onlar anlatılmaya çalışılıyordu. En eserlerde ışık ve gölge çelişkisi ile hacimler verilirken, daha sonra teknik, grafik bir gelişme gösterir.

Arşiv için kullanılan yazı malzemesi kâğıttır. Düzenli tutulan Uygur arşivlerinin çoğu zamanımıza kadar kalmıştır.

Çömlekçilik Uygurlar'ın ileri oldukları bir başka sanat dalıydı. Türkistan'ın tüm önemli kentlerinde çömlekler yapılır ve bunlar boyanarak süslenirdi. Küp biçiminde yapılan bu çömleklerin en büyüğü daha sonraları tandır olarak kullanılmış ve ekmekler tandırlarda pişirilmiştir. Milattan sonra birinci yüzyıldan sonra da Uygurlar bakır, demir, kömür, gümüş ve altını eriterek işlemişlerdir. Taklamakan Çölü araştırmalarında demir tavlama için yapılan maden ocakları bulunmuştur. Kuçar'da ise bakır ve gümüş dökmek için

yapılmış olan kazanlar ele geçirilmiştir. Kuçar kenti yakınlarında Uygurlar'ın işlettiği bir de kömür madeni bulunmuştur. Kömür işletmesini bilen Uygurlar, bunun ateşi ile diğer madenleri eriterek silah, kazma, kürek, balta, çapa gibi malzemeler de yapıyorlardı. Demircilik ve bakırcılığın yanı sıra kuyumculukta da ileriydiler. Demircilik işlerinin gelişmesiyle Uygur Türklerinde tarım ve sulama teknikleri de gelişmiştir. Doğu Türkistan'da önemli sayıda sulama kanalları yapıldı. O dönemlerde Uygurlar buğday, mısır, pamuk, meyve ve sebze yetiştirmesini biliyorlardı. Potey kalıntılarında ele geçen küplerin içinde buğday ve mısır tanelerine, keten, atlas ve ipekli kumaşlara rastlanılmıştır. Hotan kenti kumaş dokuması alanında çok ileri gitmişti. Koçu, Kaşgar ve Hotan'da halıcılık ve hasır sanatları gelişmişti. Koçu, Uygurlar'ın önde gelen halıcılık merkezidir.

Orta Asya heykel sanatında Uygur üslubu önemli bir yere sahiptir. Başlangıçta normal insan boyundaki heykeller giderek yerlerini on metreyi aşan heykellere bırakmışlardır. Kuçar, Hotan, Niye ve Akterek kentlerinde Uygur heykel sanatının değişik örnekleri görülmüştür. Hotan heykelciliğinde alçı tekniği egemen iken Kuçar ve yöresindeki heykellerde portreye yaklaşan ve eski özellikleri koruyan eserler çoğunluktadır. İç Asya yerleşik yaşamında yapı teknikleri üç kola ayrılmıştır. Atlı göçebelerle bağlantılı olarak çadırı andıran hücre tipi yapılar, Hint, Budist ve Çin mimarlığına bağlanan

yapılar ile Çin tekniği görülürdü. Ocak mimarlık sanatında önemli bir yere sahipti. Binaların bölümleri, oda ve hücreler çadır tipinde, yuvarlak ve dört köşeli planda, kubbeleri yüksek kasnaklı olarak yapılırdı. Bu dönemde surlarla çevrili kentlere "balık" adı verilirdi. Saray ve manastırlar ise kentleri süsleyen başlıca büyük yapılarıydı. Bir Uygur kenti olarak Balık, yedi kat hendekler ile çevrilir ve üç kat sur ile örülürdü. İç akropol Ordu Kapığı adını taşır ve kağanın sarayı burada bulunurdu. Tapınak ve manastırlar da saray mimarlığına uygun bir üslupta yapılırdı. Bunlar da duvarlar ile çevrili yüksek bir set üzerinde yapılmışlardı. Ortada Buda heykeli ya da Tanrı heykellerinin bulunduğu bina, setin çevresinde ise rahip hücreleri sıralanırdı. Tapınaklar Uygur mimarlığının önemli örnekleridir.

Bir ev tapınağına çizilen figürlerde Uygurların tiyatro sanatında da ileri gittikleri anlaşılmaktadır. Uygur tiyatrosu ile ilgili çeşitli belgeler ve figürler kazılarda ele geçmiştir. Çin ve Hint etkileri tiyatro figürlerinde de vardır. Mimarlıkta sütunlar çoğunlukla ağaçtan yapılır, boya ve yaldız ile süslenirdi. Tavan süslemelerinde kenarları lotus motifleriyle çevrili, taç biçiminde, alçıdan yapılmış çeşitli figürlerin bulunduğu ve bunların müzelerde saklandığı bilinir. Uygurların ilk dönemlerindeki ilkel tiyatroları Budizm'den sonra gelişmiştir. Misyonerler Budizmi yaymak için ilk zamanlarda dinsel törenleri tiyatrolaştırarak halka takdim ediyorlardı. Sonuçta Uygurların tiyatrosu

ile Budistlerin dinsel tiyatrosu karışmış ve ortaya yepyeni bir tiyatro sanatı çıkmıştır. Yeni çıkan tiyatroya Mitolojik Tiyatro adı verilmiştir. Eski zamanlarda Türkistan'a giden gezginler de Uygurlar'ın gelişmiş bir tiyatro sanatına sahip olduklarını yazmışlardır. Müslümanlıktan sonra da Uygur Türklerinin tiyatro sanatı sürmüştür. Garip ile Senem, Ferhad ile Şirin, Tahir ile Zühre Uygur tiyatrosunun seçkin örnekleridir.

Uygurların eğitim ve kültür açısından ileri bir ülke olmaları nedeniyle civar ülkelerden birçok yabancı öğrenci tahsil için Kaşgar'a gelirlerdi. Tarihi Kaşgar kenti yalnız Uygur Türklerinin değil Türklük ve İslam dünyasının önemli kültür ve eğitim merkezlerinden birisi olarak benimsenirdi. Hanlık, Vanlık, Çarsu, Ordı gibi medreselerde Farabi, İbni Sina, Abdurrahman Cami, Ali Şir Nevai gibi doğunun yetiştirdiği büyük bilim adamlarının kitaplarıyla öğrenciler yetiştirilirdi. Ayrıca Kaşgar'daki Mesudi kitaplığı ile bütün önemli kitaplar Uygur öğrencilerinin yararlanmalarına sunulmuştu. Doğu Türkistan daha sonraları Çin yönetimine girdikten sonra Uygur ülkesinde Çince eğitim yapan çeşitli okullar da açılmıştır. Çin baskıları son zamanlarda artarak Uygur kültürünü ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Uygur ülkesinde artık Çin dili ve kültürü geçerli sayılmış, Uygur dili ile kültür belgeleri yasaklanmıştır.

Tiyatro ile beraber Uygurlar'da müzik de gelişmişti. Uygurların kendilerine özgü on iki makamları bulunuyordu. Bu on iki

makamın özelliği, Uygur Türklerinin ulusal özelliklerini, örf ve adetlerini, toplum ve yaşama biçimlerini, başlarından geçen çeşitli tarih dönemlerini içinde toplayabilmiş olmasıdır.

Uygur Türkleri doğuştan gururlu ve iklim koşulları nedeniyle de haşin karakterlidirler. Bunun için ulusal irade ve dil kültürünü geliştirmede hiçbir engel ile karşılaşmamışlardır. Atlı bozkır Türklerinin yerleşik yaşama geçişleri ve bu tarz ile kendi karakterlerini kaynaştırarak yeni bir uygarlık yaratışlarının en güzel örneği ilk kez Uygur Türklerinde görülmüştür. Buldukları bölge dolayısıyla Uygur Türkleri Batı ve Doğu uygarlıklarının etkisinde kalmışlarsa da esinlendikleri bu kültürden ayrı ve kendilerine özgü bir uygarlık meydana getirebilecek kadar uyanık ve düşünsel çaba gösteren bir Türk kavmi olarak kabul edilirler.

Uygur Türkleri orta boylu, uzun ve sarı saçlı, düz burunlu, gök gözlü bir boy olarak tanımlanmışlardır. Giysileri genellikle bozkır tipinin ortak özelliklerini taşımaktadır. Çizme, börk, eşya asmak için kayıştan veya kumaştan yapılma Türk kuşakları vardır. Kadına çok saygı gösteren Uygur Türkleri genellikle tek kadın ile evlenirler ve kadına toplum içinde önemli yerler verirlerdi. İncik, boncuk takmayı seven Uygur hanımları çok süslü giyinirlerdi. Kadınlar hem evlerinde iş yaparlardı, hem de beyleri ile beraber tüm işleri yaparlardı. Hükümdar eşlerinin ise devlet işlerinde önemli yerleri vardı. Hükümdar adına bazı yetkileri kullanırlardı.

Uygurların ilk dönemlerdeki ekonomileri genellikle tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. En çok koyun, sığır ve inek beslerlerdi. Hayvan ürünlerinden elde edilen yiyecek, giyecek ve barınma eşyaları Uygur Türklerinin ekonomisinin temelini oluştururdu. Tanrı Dağları ve Tarım havzası hayvancılığın merkeziydi. Demir, bakır ve kömür çıktığından Uygurlar bu madenlere dayalı küçük elişleri de geliştirmişlerdi, İpek Yolu üzerinde bulunmaları nedeniyle de Çin ve Batı arasındaki ticaretten paylarını alırlardı.

Hunlar ve Göktürkler'de görülen şenlik düzenleme geleneği Uygurlarda da vardı. Ötüken Uygurlarının kutladıkları bahar bayramı gene eski atalarının kutladıkları gibi her yılın beşinci ayında yapılırdı. Bu ay içinde Uygur kağanının beylerini ve halkını Tolen ırmağının kıyısında toplayarak gök tanrıya kurban sunduğu hakkında Çin kaynaklarında bilgi vardır. İlk baharda kutlanan diğer bir bayram da, sürüleri otlatmaya çıkarma ayı olarak kabul edilen ve 9 Mayıs'ta yapılan Örüs Sara bayramıdır. Ötüken Uygurları hakkında gökle ilgili olarak bazı ayinler yaptıkları ile ilgili bilgilere yine Çin kaynaklarında rastlanmıştır. Gökkuşağı görüldüğü zaman Uygurlar genellikle şenlik yaparlardı. Tanrıya dualarını ise güneşin battığı yere dönerek yaparlardı.

Kopuz, Uygurların ulusal çalgısıydı. Şenlikler sırasında kopuz çalarlar, ata binerek yarışır ve ok atarlardı. At sırtında gezerken veya giderken kesinlikle kopuz çalar, şarkı söylerlerdi. Daha çok

ilkbahar aylarında gezmeyi severlerdi. Uygurlar ayrıca üçüncü ayın dokuzuncu gününü de Hansıh şenliğini kutlardı. Bu şenliğin anlamı soğuk yemek eğlencesidir. Bu şenlik Hıristiyanların paskalyasına, Müslümanların ise Hızır gününe karşılıktır. Bütün ateşler bir gün süre ile söndürülür ve bir gün önceden hazırlanan soğuk yemekler yenirdi.

Uygurlar, şenliklerinde gümüş ve pirinçten yaptıkları kaplara su doldururlar, suyu birbirlerine atarak spor yaparlardı. Suyun fişkırılması ateşin söndürülmesi anlamına gelmekteydi. Suyu birbirlerine atan Uygurlar, bedeninin serinlemesini sağlayarak sıcaklığın çıkmasına yardımcı oluyorlardı. Bu şenlikler eski bir Şamanizm kalıntısı olan yağmur yağdırmakla da ilgilidir. Uygur Türklerinde Toy töreninin devlet yaşamında önemli bir yeri vardı. Toy törenleri beg oğlunun ilk avı, tahta çıkması, bir felaketten kurtulma ve elçi kabul etme gibi durumlarda yapılıyordu. Tören çan vuruşu ile başlar, herkes kağanın çevresinde eğilir ve daha sonra da armağanlar dağıtılırdı. Bundan sonra müzik, içki, ziyafet ve gösteriler birbirini izlerdi.

Uygur devletinin siyasal yaşamı pek uzun olmamışsa da daha sonra ortaya çıkan iki yeni Uygur devleti, Uygurları önemli bir yere kavuşturmuştur. Uygur devletleri kısa ömürlü olmuştur ama, Uygur halkı günümüzde bile topluca yaşamaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuzeyinde, Doğu Türkistan bölgesinde, günümüzde bir Uygur özerk bölgesi vardır.

1. İskit-Saka İmparatorluğu
2. Büyük Hun İmparatorluğu
3. Batı Hun İmparatorluğu
4. Akhun İmparatorluğu
5. Göktürk İmparatorluğu
6. Avar İmparatorluğu
7. Hazar İmparatorluğu
8. Uygur Devleti
9. Karahanlı Devleti
10. Gazneliler Devleti
11. Büyük Selçuk İmparatorluğu
12. Anadolu Selçuklu Devleti
13. Harzemşahlar Devleti
14. Timur İmparatorluğu
15. Altınordu İmparatorluğu
16. Karakoyunlu Devleti
17. Akkoyunlu Devleti
18. Babür İmparatorluğu
19. Osmanlı İmparatorluğu
20. Azerbaycan Cumhuriyeti
21. Batı Trakya Cumhuriyeti
22. Hatay Cumhuriyeti
23. Türkiye Cumhuriyeti
24. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Kaynakça:

Tarihte Türk Devletleri Milliyet Yayını

“HARBİYE TÜRKİYE’NİN ÇİN SEDDİ’DİR”

E. Kıd. Alb. İlhan ÇİLOĞLU

Harp Okulu'ndan mezuniyetimizden 45 yıl sonra biz, Harbiye'nin 1951 yılı mezunları 1996 yılında okulumuzu ziyaret etmiştik. Ben okulumuzda yüzbaşı olarak Bölük Komutanlığı da yapmıştım. Okulumu dolaşırken araştırmacılık dürtüsü ile okulun Şeref Defteri'ni gözden geçirdim. Kimlerin ziyaret ettiğini merak ve şaşkınlıkla öğrendim. Şeref Defterinde imzası bulunanlar arasında İstanbul'da "*Milîyetçi görüş*" sahibi kişiler arasında görüp, tanışıp sohbet ettiğim merhum İsa Yusuf ALPTEKİN de vardı. İsa Bey Çin-Japon Harbi esnasında Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde yaşıyordu. Bu bölge Sovyet Rusya'nın işgali altında bulunmakta idi.

Çin, Bölgenin kendilerine devri için Müslüman Âlemi'nin yardımını sağlama çabası içinde idi. Bu maksatla Çin Milletvekilleri ile birlikte Türkiye'ye gelmişti.

İşte bu ziyareti sırasında Harbiye'yi de ziyaret etti.

İsa Bey'in yazdıklarının fotokopisini göndermesini o zamanki okul komutanından rica etmişim. Okul Komutanım o zamanki Emir Subayı Top. Yzb. Hakan HIRKA, fotokopisini ekte yayınladığım yazıyı göndermişti. Yazının üst kısmında ziyaret tarihinin yazılmamış olması dolayısı ile tarihi hakkında bir tutamak olur düşüncesi ile şunu aktarmak istiyorum; O tarihte yazıyı bana ulaştıran Yzb Hakan HIRKA belgeye "defterdeki bir önceki yazı 14 Ocak 1939 bir sonraki yazı ise 14 Haziran 1939'dur" şeklinde bir not yazmıştı. "*Kara Harp Okulu Tarihi - 1991*"nin 275'nci sayfasında da, ziyaret günü 18 Haziran 1939 olarak yazılıdır.

Bu belge elime geçince doğruca İstanbul Aksaray'da Doğu Türkistan Türk-

leri Vakfı'na gittim. Güzel bir tesadüf eseri olarak Çin'den 3-4 gün önce gelmiş ve Çince bilen soydaşlarımla karşılaştım. Onlar da yazıyı Türkçe'ye tercüme ettiler ve tarihin 9 Haziran 1939 olduğunu söylediler. Böylece bir tarihi gerçeği ortaya çıkarmış oldum. Okuluma böyle bir vesile ile bir borcumu da ödemiş olduğuma inanıyorum.

Evet... Tüm dünya ve tüm Türk'ler bilsinler ki, HARBİYE, TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ÇİN SEDDİDİR!... Bu Şaheser benzetmeyi yapan İSA YUSUF ALPTEKİNİ saygı ve rahmetle anıyor, tüm Harbiyelilere bu gerçeği bir kez daha hatırlatmaktan onur duyuyorum...

比
六
年
六
月
九
日
承
軍
官
李
松
來
參
觀
閩
誌
紀
念

國
家
的
長
城

艾
沙
亞
甫
阿
木
提
江
蘇
省
蘇
州
市
蘇
州
大
學
中
國
研
究
所
所
長

Isa Yusuf
Abdulah Aybek

Harbiye Türkiye'nin -ÇİN SEDDİ- dir.
Türkistanlı (Çin mebusu)
İsa Yusuf

DÜNYA GÜVENLİĞİ VE DENGELERİ AÇISINDAN ÇİN

Doç. Dr. Timur KOCAOĞLU

Çin'in ekonomi ve askeri yönden hızla büyümekte oluşu karşısında dünyada biri olumlu, ikincisi olumsuz olmak üzere biri birine karşıt iki ayrı yaygın düşünce görülüyor. Bunlardan birincisine göre; Çin'in özellikle hem ekonomi hem de askeri bakımlardan yükselişi, yakın bir gelecekte dünyayı tek kutupluluktan kurtararak ABD'nin tek başına süper güç egemenliğine son vereceğinden hayırlı bir gelişmedir. İkinci görüşe göre ise, Çin'in büyümesi başta Asya olmak üzere bütün dünyayı tehdit edecek boyutta bir tehlikedir. Çünkü, Çin ekonomik ve askeri üstünlüğünden yararlanarak önce Asya'da sonra dünyanın başka yörelerinde yayılmacı bir politika izleyecektir.

Asya'da nüfus bakımından Çin'den hemen sonra ikinci büyük devlet olan Hindistan ve Avrasya'nın Asya hem de Avrupa sahanlığının büyük bir bölümünü elinde tutmayı sürdürmekte olan Rusya'daki devlete yakın bazı çevreler, ancak Çin- Rusya - Hindistan üçlü ittifakı ile ABD'nin Asya'daki ekonomik çıkarları ve askeri varlığının zayıflatılabileceğine samimi olarak inanmaktalar. Onlara göre, ABD'nin uzun eli Asya'dan uzaklaştırıldıktan sonra, yine bu üçlü ittifak sayesinde ABD'nin dünya üzerindeki tek süper güç konumu sona erdirilebilecektir. Halbuki, başka kimselere göre, bugün Çin gerek iç durumu, gerek dış ilişkileri bakımından dünyanın en önemli tehditlerinden birini oluşturmaktadır.

A- ÇİN'İN İÇ DURUMUNDAKİ POLİTİK SORUNLAR

1-Sömürgeler Sorunu

Çin'in üç sömürge bölgesi var: Toplam olarak 4 milyon km² büyük bir alanı kaplayan bu üç sömürge bölgesi şunlardır: Ülkenin batısında Doğu Türkistan (1 milyon 647 milyon km²), güneyinde Tibet (1 milyon 222 bin km²) ve kuzeyinde İç Moğolistan (1 milyon 178 bin km²).

1933 ve 1944 yıllarında iki kez bağımsızlığını ilan ederek kurulan 1. ve 2. Doğu Türkistan Cumhuriyetleri girişimlerini silah gücüyle kanlı bir şekilde bastırarak Doğu Türkistan'a hakim olan Çin, özellikle 1949'da komünist rejime geçtikten sonra bu bölgeyi tarihte başka örneği az bulunur bir yöntemle Doğu Türkistan Türk halkına karşı hem fiziksel, hem de kültürel soykırım sürdürüyor. Doğu Türkistan'da 1949'dan önce Çinli nüfusu ancak toplam nüfusun %1,5'lük bir oranına sahipken, bugün bu oran %45-50 oranlarına yükselmiştir. Çeşitli kaynakların verdiği bilgiye göre, bu bölgeye her yıl 400 bin Çinli göçmen getirilerek yerleştirilmektedir. Çin'in hedefi Doğu Türkistan'daki Çinli nüfusu 2020 yılında 40-50 milyona yükseltmektir (Bu bölgede Çin ordusu dışında bugün 12 milyona yakın Çinli bulunuyor.) Doğu Türkistan'daki Türk nüfusunu da Çin istatistikleri az göstermeye çalışıyor. Çin resmi kayıtlarına göre ancak 9 milyon gösterilen Türk nüfusunun en az 15 milyon olması gerekiyor (Bölgeden gelen Türk muhacirleri

ise, Doğu Türkistan'daki Türk nüfusunun 30 milyon olduğunu ileri sürüyorlar).

Çin hükümeti buradaki Doğu Türkistanlıların kendilerine karşı sürdürülen, fiziki ve kültürel soykırıma karşı gösterdikleri direnç, miting ve ayaklanmaları dünya platformlarında özellikle 11 Eylül 2001'den sonra "*Radikal İslam Terörü*" olarak nitelermeye çalışmaktadırlar. Ancak, başta ABD olmak üzere Doğu Türkistan konusunda son zamanlarda önemli gelişmeler var. Soğuk Savaş yılları sırasında SSCB'yi çökertmek için "Hür Avrupa / Hürriyet Radyosu" (Radio Free Europe / Radio Liberty)'yi kurmuş olan ve hala onu Prag şehrinde sürdürmekte olan ABD, Çin'e karşı da "Hür Asya Radyosu" (Free Asia Radio)'nu açmış, başta Çince olmak üzere Tibetçe, Moğolca ve Uygurca radio yayınlarını Washington'dan Çin'e yapmaktadır. ABD Çin ile yaptığı ticari görüşmelerinde sürekli olarak Doğu Türkistan ve Tibet'teki insan hakları ihlallerini gündeme getirmektedir. Yine, Washington'un siyasi baskıları sonucunda uzun süredir tutuklu tutulan Uygur iş kadını Rabiya KADİR'in ABD'ye gitmesine Çin yetkilileri izin vermek zorunda kaldı.

Dalay LAMA'nın dünya kamu-oyu üzerindeki saygınlığı yüzünden Tibet meselesi dünya platformunda önemle ele alınmakta ve Çin yetkililer çeşitli platformlarda sürekli uyarılmaktadır. Bu yüzden Tibet sorunu, Doğu Türkistan ve İç Moğolistan sorunundan daha geniş olarak dünya kamuoyu tarafından bilinmekte ve izlenmektedir.

2- Siyasi Rejim Sorunu

Çin'in bugün sömürgeler konusu kadar önemli başka bir sorunu rejimidir. 1949'-dan beri katı bir komünist dikta rejimini sürdüren Çin, ekonomi hayatında liberal yenileşmeler getirdiyse de, insanların en temel siyasi hakları konusundaki eski katı tutumunu sürdürmektedir. Çin devletindeki dikta rejiminin korkunç boyutlarını aşağıdaki küçük bir olay çok açık bir şekilde göz önüne sermektedir: Mart 2001'-de Çin televizyonu, Jiangşi Vilayeti'nin Ganglin köyündeki bir ilkokulda 10 gün önce olan bir patlamada öğrenciler ve öğretmenlerinin öldüklerini duyurdu ve yerel yöneticilerin, akıl hastası bir adamın bayram fişekleriyle bu patlamanın sorumusu duyurdu. Halbuki, köylülerle görüşen başka kimseler, bu patlamanın korkunç gerçeğini sonradan öğrendiler: Çin hükümetinin "bedava işçi gücünden yararlanma" politikası dolayısıyla, o ilkokul çocukları bayram fişekleri yapmak zorundaydılar ve bayram fişekleri yapma sırasında okul havaya uçmuştu! (Chang 2001, s. 283-284). Dünyadaki ve bu arada Türkiye'deki bazı ekonomi uzmanları, Çin'in ekonomi alanında nasıl büyük bir mucize yarattığından söz ederler, ama Çin'in çok sayıda ürünü insan haklarını çiğneyerek ilkokul sıralarından başlayarak öğrencilere ve hapisanedeki mahkûmlara hiçbir iş ücreti ödemedi bedavaya mal ettiklerinden söz etmezler! Demokratik hiçbir kurumun çalışmadığı, insan haklarının sürekli çiğnendiği bir dikta rejimi yalnız Çin'in değil, aynı zamanda dün-

yanın en önemli konusudur. Demokrasiye geçmemiş bir Çin bir yandan kendi halkı için bir cehennem, ancak dünya içinse büyük bir tehdittir.

B- ÇİN'İN DIŞ SORUNLARI

Çin ile başka dünya devletleri arasındaki güç dengelerini önem sırasına göre, aşağıdaki başlıklar altında toplayabiliriz.

Çin-Tayvan

Çin ayrı bir devlet olan Tayvan'ı tanımıyor ve onun kendisinin bir parçası olarak sayıyor. Çin'in dış politikasında "Tayvan" en öncelikli mesele olarak yer almakta ve en yakın gelecekte onu ana Çin'e katma hedeflenmektedir. Çin politikası, Tayvan'ı dış politikada yalnızlığa iterek orayı başka ülkelere soyutlama ve sonunda orayı askeri olarak işgal etme basamaklarından oluşuyor. Eğer ABD ve başka ülkeler güçlü bir ekonomi ve teknolojik silahlara sahip Tayvan'ı yalnız bırakırlarsa, o zaman sonucunda Tayvan'ı büyük kayıplarla Çin tarafından işgali kaçınılmaz olur.

2001 sonrasında buradaki askeri güç sayısı Rus, Çin ve ABD olarak üçe yükselmiş oldu. Yine Kafkasya ve Orta Asya'da bugün Rusya, Çin ve ABD ekonomik çıkarları da çatışmaktadır.

SONUÇ

Büyüyen Çin'in gelecekte dünya için hayırlı bir gelişme olup olmayacağını belirleyecek en önemli üç etkenden birini bu ülkenin kendi gelişmeleri, ikincisi yakın çevresindeki ülkelerin durumu,

üçüncüsünü ise, küresel güç dengeleri oluşturmaktadır:

1-Çin'deki İç Gelişmeler

Pekin'in tam anlamıyla sömürge bölgeleri olan Doğu Türkistan ve Tibet'in tam bağımsızlığa kavuşma ve İç Moğolistan'ın Moğolistan ile birleşmesi sonunda coğrafik alan bakımından makul boyutlarda küçülecek bir Çin'de dikta idaresine son verilerek demokratik düzenin yerleşmesi sonunda ortaya çıkacak yeni Çin düzeni, elbette dünya için daha hayırlı bir gelişme olacaktır. Ancak, bunun tersi olarak Çin'deki dikta rejiminin sürmesi ve yukarıdaki 3 sömürge bölgesini elinden bırakmaması ise, Çin'i Asya üzerinde yayılmacı ve dünya çapında hegemonyacı büyük tehdit haline dönüştürecektir.

2- Çin Yakın Çevresi:

Çin'in kuzey doğusunda bütünleşmiş Kore (Kuzey ve Güney Kore'nin birleşmesi) ile Japonya, güney doğusunda Vietnam, Laos, Tayland, Kamboçya, Malezya ile Endonezya, güney batısında Bangladeş, Nepal, Tibet, Hindistan, Pakistan ile Afganistan, batısında beş Orta Asya Cumhuriyeti ile Doğu Türkistan, kuzeyinde bütünleşmiş Moğolistan (İç Moğolistan'la birlikte) ile Rusya ekonomik ve askeri güç bakımından yeterli düzeyde buldukları sürece Çin, dünya için bir tehdit değil, hayırlı bir unsur olur. Çin'in yakın çevresindeki her-hangi bir siyasi, askeri, ekonomik zayıflama ve çöküntü ise, Çin'i yeniden yayılmacı politikaya sürükler.

3-Küresel Güç Dengeleri:

Yukarıdaki iki maddede belirtilen gelişmeler bugünkü düzeyde olumsuz olduğu sürece, Çin'in Asya ve dünya üzerindeki askeri ve ekonomik tehdidi ancak ABD-Çin arasındaki çıkar çekişmesi ve bu çekişmeye eşgüdümlü olarak Çin'in çevresinde oluşan ABD, Japonya, Güney Kore, Tayvan, Avustralya ve Güneydoğu Asya ülkeleri arasındaki çıkar birliği ile dengelenebilir. Bu denge ortamında, eğer Çin kendi yanına Rusya ve Hindistan'ı müttefik olarak çekerse, dünya iki kutuplu yeni bir soğuk savaş sürecine sürüklenebilir. Bugünkü küresel güç dengelerinin ilerde Çin lehine bozulması durumunda Çin'in yakın çevresindeki başka devletler Çin yayılcılığı karşısında yeterli dirence sahip olamazlar.

Bu yüzden, Çin'in kısa zamanda demokratik düzene kavuşması, Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan bölgelerinden elini çekmesi, içeride mahkumları parasız çalıştırarak ürettiği ürünlerle dış ticaretteki haksız rekabet politikasına son vermesi gibi başlıca konularda ciddi adımlar atması durumunda ancak, Çin Asya'da ve başka yerlerde bir tehdit unsuru olmaktan çıkarak dünya güvenliği ve dengeleri açısından hayırlı ve önemli bir ülke olabilir. Bunun aksinde, Çin dünya için büyük bir tehdittir.

Kaynaklar:

Brzezinski 1997: Zbigniew Brzezinski, The Grand Chess-board. New York: Basic Books (Türkçesi: Büyük Satranç Tahtası. İstanbul: Sabah Kitapları, 1998)

Chang 2001: Gordon G. Chang, The Coming Collapse of China. New York: Random House.

Dugin 2005: Aleksandr Dugin, Rus Jeopolitiği. Avrasyacı Yaklaşım. İstanbul, Kure.

Harris-Klintworth 1995: Stuart Harris, Gary Klint-worth, China As a Great Power. New York: Longman.

Kocaoğlu 2000: Timur Koca-oğlu, "Chinese Foreign Policy in the 21st Century: Expansionism in Asia and the Turkic World" Human Rights Violations in Eastern Turkistan. İstanbul: Aydınlık Ocağı Yayını.

Öğütçü 1998: Öğütçü Mehmet. Yükselen Asya. Ankara: İmge Kitapevi.

Singh 2005: Mahavir Singh, Building A New York Asia. Delhi: Shipra.

Starr 2004: S. Frederick Starr, Xinjiang: China's Muslim Borderland. New York: M. E. Sharpe.

Tarihi Türk Yurdunun Türk dil ve kültür coğrafyasının Türk Millet varlığının önemli bir rüknünü oluşturan Doğu Türkistan ve Doğu Türkistanlılar; Uygur, Kazak ve Kırgız Türkleri yeni yüzyıl, yeni bin yıl dönemecinde Kızıl Çin işgal ve sömürge yönetiminin, Büyük Han Şovenizminin, Çin Nazizminin hiçbir insanı, hukuki, ahlaki kural tanımayan zalim, vahşi uygulamaları, soykırımı hedefleyen geniş kapsamlı cinai icraatıyla yok edilme, tarih ve coğrafyadan silinme tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyor.

Olay, Çin'in bir iç sorunu sanılmamalıdır. Egemenlik alanında Büyük Han soyundan gayri toplum ve kültürlerle yaşama hakkı tanımayan Çin'in batı yönünde taşması, Doğu Türkistan'la hudutlu kalmayacak, Avrasya egemenliği için mücadeleye dönüşecektir.

Çin'in batı yönünde taşmasının yaratacağı siyasi deprem insanlığın kaderini, tarihin akışını kavimler göçünden, Moğol kasırgasından daha kapsamlı, daha köklü etkileyebilir.

Çin önlenemez bir tehlike halini almadan dengelenmelidir.

UYGUR TÜRKLERİ'NDE KADIN

M. Şakir ÜLKÜTAŞIR

Uygurlar, ferdî ve içtimaî hayat itibarıyla yüksek bir medeniyet seviyesine çıkan bir Türk zümresidir. Göktürk Hakanlığı yıkıldıktan sonra, Türk istiklâli, Uygur devleti tarafından muhafaza edildi. Türk kültürü de onlar tarafından yükseltildi. Yâni, Göktürkler'den sonra Orta Asya'da Türk hakimiyetini devam ettiren Uygur Türkleri olmuştur. Asya Hunlarının Ahfadı sayılan Uygurlar, VI. asırda Kurla, Turfan ve Kumul nehirleri havzasında oturuyorlardı. VIII. asır başlarında çok kuvvetlenmişlerdi.

Uygur ülkesi: Kuzeyden Çin'in Kansu eyâleti ve Gobi Çölü, güneyden Tibet, Karanlık (Kuenlun) Dağı, batıdan Pamir Yaylası, doğudan Çungarya ve Güney Altay Dağları ile sınırlanmıştı. Başlıca şehirleri: Turfan, Hoçu (şimdi Karahoçu), Kumul, Karaşar katen azametli Uygur müesseseleri yükselmekteydi.

İLK MATBAA

Başkentleri olan Hoçu şehri, mâbetlerden, manastırlardan, büyük makbelerden mürekkep sırf dinî ve mukaddes bir şehirdi. Burada ve öteki büyük şehirlerde de hayret verici bir medeniyet vardı. Batılı bir yazar «blok usulü baskının, Batı'ya yayılmasında en büyük rol Uygurlar'ındır. En eski müteharrik matbaa tipi Uygur Türkleri'ndedir» diyor.

Hoçu, Turfan gibi şehirlerde Avrupalı ilim heyetleri tarafından yapılan kazılarda, bu eski Türk medeniyetinin yüksek varlığını gösteren birçok yazma kitaplar, türlü sanat eserleri; heykelleri, minyatürler, çiniler, kumaş parçaları bulunmuştur. Mâbet duvarlarındaki sanat eserlerinin, fresklerin bir kısmı bugün Berlin, Paris, Londra gibi Avrupa müzelerindedir.

Uygur Türkleri, ilk önce Budist idi. VIII. asır ortalarında ise Maniheizm'i ka-

bul ettiler. Bir kısmı da Hıristiyan oldu. Aralarında, Şamanistler de vardı. Fakat, medeniyet itibariyle en yüksek devirleri Maniheist olmalarından sonra başlamıştır. Uygurlar'ın mühim bir kısmı sonradan Müslüman olmuşlar; İslâm'ın bir çok dinî âdet ve geleneklerini almışlardır.

Kadının Yeri

Uygur medeniyet kültürünün kemal çağı olan VIII. asrın sonlarında bütün Orta Asya bunların hakimiyeti altında bulunuyor; Uygurlar pek ileri ve medenî bir camia teşkil ediyordu, IX. asrın ortalarında, Uygurlar'ın şevket ve kudreti Kırgızlar'ın hücumuyla mahvoldu. 843'te Hoçu tahrip edildi. Sonraları bu şehir yeniden kurularak Uygur devleti XII. asrın sonuna kadar az çok istiklâlini muhafaza edebildi. Fakat Cengiz istilâsından sonra (1213) büyük Moğol İmparatorluğu içine karışıp gitti.

Bu kadar parlak bir medeniyet seviyesine çıkmış olan Uygur cemiyetindeki kadının mevkii de pek yüksekti. 981'de, Uygur Hükümdarı Arslan Han'a gelen bir Çin elçisi, Beşbalık'taki saray hayatını ve teşrifatını, musikinin Uygur camiasındaki büyük rolünü parlak ifadelerle anlatır. Eski Uygur ülkesine ait olup, bugün Avrupa müzelerinde bulunan sanat eserleri ve duvar resimleri (freskler) de bizim için Uygurlar'da kadın hayatını, zarafet ve giyiniş tarzlarını gösteren çok kıymetli birer vesika mahiyetindedir.

Uygurlar, Çin, Hint ve İran gibi bir takım yabancı medeniyetlerle temas etmiş olduklarından, kadın sosyetesinde bu üç büyük Şark medeniyetinin türlü unsurlarını görmek mümkündür. Uygur medenî

camiasında kadının pek üstün bir yeri vardı. Kadına hürmet, en başta gelen bir muaşeret kaidesiydi. Kadın, erkek kadar haklara sahipti.

Uygurlar'da Katun, Hatun, İşi, Konçuy (Çince'den geçmektedir.) Kraliçe, prenses, asil hanım demektir. Ebçi ve Evcî kelimeleri de alelumum kadın hakkında kullanılırdı. Aristokrat tabaka arasında «künteki» denilen harem dairelerde kün, karabaş veya kırkın da denilen câriyeler hizmet görürlerdi. Batılı bir müverrih de bu noktaya kısaca temas ederek: «Uygurlar'da zevkle tanzim olunmuş harem daireleri, ev mobilyaları, süslü kadın odaları vardı. Her kadın çiçek meraklısı idi. Odalarını türlü çiçeklerde süslerdi» diyor.

Kadının Zarafeti

Uygur kadınları arasında musiki, dikiş ve nakışın büyük mikyasta inkişafı görülür. Bunlar «ney» ve «kitar» çalarlardı. Uygur kadınları süse pek düşkündü; tuvaletlerine itina ederlerdi. Düzgün, allık sürünürler, lavanta ile yüz ve bedenlerini silerlerdi. Zarif, işvekâr tavırları; sarışın, mavi gözlü simaları ile eski Türk medenî hayatının yüksek, kibar geleneğini nazarlarımızda canlandırmaktadır. Bilhassa hükümdar sülâlesine, kibar sınıfa mensup kadınlar çok ihtişamlı, zarif, giyinirdi. Uygur kadınlarında görülen zarafet, itinalı giyiniş, tuvalet, bugün bile imrenilecek kadar güzeldi. Kadınlar, pamuk, keten ve bilhassa ipekten yapılmış elbiseler; müzeyyen ve sırmalı kostümler, kürkler giyerlerdi.

Kadın elbiseleri biçki ve dikiş itibariyle gayet ince ve zarifti. Bunlar sırmalı, dar, beller sık korseli, elbise kollarının ağ-

zı (yeni) çanvârî açık, yahut ortaları kabartılmış ve çıkık, yahut da kolları yapışmış vaziyette idi. Bazen korsajların etekleri yırtmaçlı, püsküllü olup, aralarına çingiraklar takılırdı. Elbise etekleri, çok defa yerde sürüklenecek derecede uzun bol idi. İçten, uzun ve biraz sarkık gömlek, onun altına da bazen «çerkek» denilen kenarları sulu, zarif bir eteklik de giyerlerdi.

Hulâsa, Uygur kadınları, Avrupa'da olduğu gibi, dar korseler, dekolte elbiseler giyerlerdi. Umumiyetle «tonangu ve urbak» adı verilen bu elbiseler, pamuk, keten ve bilhassa ipekli kumaşlardan yapılırdı. Üzerleri bazen sırma ile de işlenirdi. Sâde, düz kumaşlara «sıdam» denirdi. Uygurlar, dokumacılık sanatın da çok ileriydi.

Uygur Kadınında Manikür

Uygur kadınları, ipekli başörtüsü bağlardı. Zengin aile kadınlarının başlarında incilerle süslü, eski zadegân taşları gibi, didim (Yunanca'dan geçmedir) adı verilen taşlar, başlıklar vardı. Kulaklarına kıymetli madenlerden yapılmış zarif küpeler, boyunlarına gerdanlık takarlardı. Kadınlar şemsiye kullanır; tırnaklarına manikür yapardı. Kadınlar çok defa ellerinde mücevherattan tesbihler taşırdı. Bellerine, «bilbağı» denilen kumaş bir kuşak veya savat işlemeli madenî bir kemer bağlardı. Her kadın, «ulatu» denilen bir burun mendili taşırdı. Bugünün modası gibi, kadınların saçları ekseriyetle kesikti. Kadınlar, etük (edik) denilen zarif ayakkabı ve «uçuk» denilen çorap giyerdi.

Doğu Türkistan'da Uygur ülkesinde mühim tetkikler yapmış olan tanınmış Alman âlimi A. Von Le Coq «Auf Hellas Spurenin

Osttürkistan, 1926 Leipzig» (Doğu Türkistan'da Elenizm İzleri) adındaki eserinde Uygur medeniyetinin bahsimizle ilgili kısımları hakkında şu bilgileri veriyor:

«Uygur kültürünün kemal çağında (yüvarlak rakamla 800 yıllarında) Buda rahipleri (misyonerleri) Doğu Türkistan'da yalçın kayalar üzerinde veya etrafı bir kurganla çevrili düzlüklerde yaptıkları mabetlerin duvarlarını, çok defa tavan, hattâ zeminin renkli tablolar süslerdi. Medhalin karşısına gelen ve Müslüman camisinin aşağı yukarı mihrabını teşkil eden yere, Buda'nın heykeli konurdu Mâbedi yaptıran hayır (vakıf) sahibi, medhalin iç iki tarafında, bazen heykelin iki tarafından geçerek arkada birleşen resmini yaptırdı. Buda'nın karşısına veya yanına tesadüf eden bu resimlerle vakıf sahiplerini şefaatten mahrum etmemesi hatırlatılmak istenirdi».

«Vakıf sahiplerinin bu tasvirleri çok dikkate şayandır: uzun, sırmalı veya nakışlı elbiseleri, üç köşeli yakaları ile, vücudunun sıkletini ayak uçlarına doğru meylettiren duruşlarıyla erkekler tam bir şövalye tavrı arzederler. Kemerlerinin bir yanında kabzası top başlı düz bir kılıç vardır. Saçlar muayyen bir şekilde kesilmiş ve ortadan ayrılarak taranmıştır.

Şövalyelerin yanında **hanımlar** bulunur: Bunlar, dar korsajları, fazla açık göğüsleri, kloşlu kolları, korsajın, köşeli bordürlü etekleriyle arka eteği yere sürünen elbisenin teşkil ettiği câzip kıyafetleri, omuzları az geriye çekik, vücudu öne doğru hafif meyilli zarif tavırlarıyla, Rönesans devri resimlerini andırır.»

Hayat Tarih Mecmuası: 1 Kasım 1967 Sayı: 10, Yıl: 3, Cilt: 2, Sıra: 34, S.20-21

ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ RAPORU

ÇİN; UYGUR TÜRKLERİ'NE DİNİ BASKI YAPIYOR

Çin'deki İnsan Hakları Kuruluşu ve İnsan Hakları İzleme Komitesi, açıkladıkları bir raporda, Çin Hükümeti'nin, ayrılıkçılık ve terörizm karşıtı uygulamalar adı altında Çin'deki Müslüman Uygur'lara karşı ezici bir dine karşı baskı politikası yürütmekte olduğunu açıkladılar.

Tahrip Edici Hamleler

Doğu Türkistan (Xinjiang)'da Uygurlara Uygulanan Dine Yönelik Baskı başlığını taşıyan 114 sayfalık rapor, daha önceleri gizli tutulan Parti ve hükümet dokümanları ile, yerel mevzuat, resmi gazete haberleri ve Xinjiang'da yapılan görüşmelere dayanıyor. Rapor, Uygurlar'ın dini özgürlüklerini ve bunun bir uzantısı olarak örgütlenme, toplanma ve ifade özgürlüklerini ellerinden alan kanun, yönetmelik ve politikalardan örülü karmaşık yapıyı gün yüzüne çıkarıyor. Çin'deki po-

litika ve yasalar, dini faaliyet ve düşüncelere okul ve evlerde dahi izin vermiyor. Resmi bir belge "*ebeveynler ve yasal vasilere, küçüklerin dini faaliyetlere katılmalarına izin veremezler*" diyecek kadar ileri gidebiliyor.

İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin Asya yöneticisi Brad Adams, "*Terörizme karşı dünya çapındaki kampanya Beijing'e Xinjiang'da daha da zalim bir rejim uygulamak için çok güçlü bir bahane sağladı. Diğer Çin vatandaşları genişleyen bir din özgürlüğüne sahip olurken, Uygurlar, tıpkı Tibetliler gibi, dinlerinin kendilerini kontrol altında tutma aleti olarak kullanılmasına karşı kalıyorlar.*"

Uygurlar, geleneksel ana yurtları Çin'in Kuzey Batı'sındaki petrol açısından zengin Xinjiang Uygur Özerk Bölgesinde bulunan ve yaklaşık 8 milyon nüfuslu, Türkçe konuşan bir azınlık. Uygurlar, son

on yıl içinde 1.2 milyondan fazla etnik Çin yerleşimcinin gelişine sahne olan yoğun bir iç göç hareketi karşısında, kültürlerini ve geleneksel hayat tarzlarını yaşatabilmek konusunda giderek artan bir endişe taşıyorlar. Uygurların pek çoğu şimdikinden daha fazla özerklik istiyor. Bazıları ayrı bir devlet arzu ediyor, ama son zamanlar şiddete dayalı herhangi bir isyan hareketinde bulunulduğuna dair bir delille karşılaşılmamıştır.

Uygulanan dini kontroller, örgütlü dini faaliyetlere, ibadet edenlere, okullara, kültürel kurumlara, yayınevlerine ve hatta Uygur bireylerin şahsi görünüm ve davranışlarına müdahale etmeye kadar varabiliyor. Devlet otoriteleri imamları siyasi açıdan düzenli olarak denetliyor ve "özeleştir" oturumları yapmalarını şart koşuyor. Camiler üzerinde denetleme uyguluyor, okullardan dindar öğretmenler ve öğrencileri ihraç ediyor, edebiyat ve şiirler siyasi renkleri açısından kontrol ediliyor, ve Beijing'in uygulamalarına karşı herhangi bir hoşnutsuzluğu "ayrılıkçılık"la eş tutuyor—ki Çin kanunlarına göre bu ölüm cezasıyla cezalandırılacak bir devlet güvenlik suçudur.

İşin en uç noktalarında, ibadetini Parti'nin ve hükümetin kabul edilebilir görmediği şekillerde yerine getiren barışçıl eylemciler yakalanıyor, işkenceden geçiriliyor ve zaman zaman da infaz ediliyor. Cezaların en acımasızları ise, resmi görevlilerin ülke içinde ve dışında kabul ettirmek için "terörizm" terimiyle ifade ettikleri, ayrılıkçı tabir edilen faaliyetlerle

iştilgal etme suçlamasına uğrayanlar için saklanıyor.

Daha sıradan düzeyde ise, Uygurlar günlük hayatlarında tacize uğruyorlar. Dini bayramların kutlanması, dini metinlerin okunması, veya şahsi görünüm aracılığıyla dini inancın sergilenmesi, okullar dahil olmak üzere tüm devlet kurumlarında katı bir şekilde yasaklanmıştır. Çin hükümeti, kimlerin din görevlisi olabileceğini, Kuran'ın hangi versiyonlarının kabul edilebileceğini, dini toplantıların nerelerde yapılabileceğini ve ne tür açıklamalarda bulunulabileceğini yakından takip ediyor.

Çin'deki İnsan Hakları Kuruluşu'nun yönetici müdürü Sharon Hom, "*Uygurlar, Beijing tarafından Çin devletine karşı etnomilliyetçi bir tehdit olarak görülüyor*" dedi. "*İslam, Uygur etnik kimliğinin temel unsuru olarak algılanıyor. Bu nedenle Çin, Uygur milliyetçi duygularının itaat ettirilmesinin bir yolu olarak İslam'ın boğulması doğrultusunda zalim adımlar atıyor.*"

İnsan Hakları İzleme Komitesi ve Çin'deki İnsan Hakları Kuruluşu tarafından elde edilen belgeler ve yapılan görüşmeler, Çin tarafından Uygur dini faaliyetleri üzerinde uygulanan çok katmanlı bir izleme, denetim ve baskı sistemini ortaya çıkardı. Xinjiang Parti Sekreteri Wang Lequan'ın vurguladığı gibi, Xinjiang'taki otoritelerin önündeki "en büyük iş, dinin yönetilmesi ve ana görev olan ekonomik gelişme, anavatanda birliğin sağlanmasına ve milli birlik ama-

cına itaat edecek şekilde yönlendirilmesi"dir.

Yeni raporda şunların ayrıntıları

var:

* Xinjiang'daki dini faaliyetler üzerinde uygulanan mevcut mevzuat;

* Daha sonra çıkarılan mevzuat ile resmi hale getirilen baskıcı uygulamaların bir çoğunun ayrıntılarını açıklayan ve 2000 yılında bir iç genelge olarak yayınlanan, Hükümet ve Parti kadrolarının azınlık dini konuları hakkındaki politikaları nasıl uygulayacaklarına dair bir kılavuz;

* Yaşı küçük olanların herhangi bir etkinliklerine katılmasını yasaklayan yönetmelikler;

* Şimdi gözden düşmüş bulunan "emek yoluyla yeniden eğitim" sistemi de dahil olmak üzere, dinle veya devlet güvenlik suçları ile ilgili iddialarla hapse atılan veya idari (keyfi) gözetim altında tutulan Uygurların sayılarındaki aşırı artışı gözler önüne seren belgeler;

* Dini veya etnik azınlıklarla ilgili konuların nasıl "devlet sırrı" haline geldiği ile ilgili mevzuatın ayrıntıları.

Bu belgelerin bir kısmı ilk defa kamuya açıklandı. Bunlardan yapılan bir seçme raporun ekleri arasında bulunabilir.

Adams, "Bu belgeler aşırı derecede hassas görüldüğü için yalnızca Parti ve Hükümet içi dolaşıma açık tutulmuş" dedi. "Bunlar, Uygurları hedef haline getirmek için yasal bir zemin oluşturmak ve onların bir araya gelip toplantı yapma, Uygurların karşılaştığı sorunlar hakkında konuşma

veya bağımsız bir tarzda kültürel kimliklerini ifade etme konularında bir korku yaratmak için keyfi bir şekilde kullanılmıştır."

Xinjiang'da dini denetim altına alan bir elkitabı, resmi otoritelerin dini özgürlüğü hemen her türlü bağlamda reddetmesine imkan verecek, ucu açık "suçlar" içeriyor. Bu suçların örnekleri arasında şunlar var: dini kullanarak "toplumun iyi düzenine zararlı olabilecek diğer faaliyetleri yürütmek" veya "toplumda ayrılıkçı ve gerici unsurları beslemek."

Metnin devamında şu ifadeler var:

[Haber ve makaleler de dahil olmak üzere], İslam diniyle ilgili araştırmalar ve değerlendirmelerle ilgili olarak yapılacak yayınlar, dine yönelik Marxist bakış açısına sahip olmak zorundadır ve mihenk taşı olarak Parti'nin ve hükümetin dini politika ve kurallarını kullanmalıdır.

Xinjiang Emek Yoluyla Yeniden Eğitim Bürosu müdür yardımcısı tarafından da imzalanan bir makale, 2001 yılı itibarıyla yeniden eğitim kamplarında gözaltında tutulanların neredeyse yarısının, yasadışı örgütler[e üye olmak] ve yasadışı dini faaliyetler[de bulunmak] nedeniyle orada olduklarını gözler önüne sermektedir.

Hom, "Xinjiang'da din üzerindeki denetim o kadar yoğun ki, resmi otoritelerin hedef almak istedikleri hemen herkesi yakalayabilecekleri bir yasal şebeke oluşturuyor" dedi.

Tahrip Edici Hamleler—ilk defa burada açıklanan—iki özel yönetmeliğin, milli güvenlikle ilgili olmasa dahi, herhangi bir milli azınlık veya dini mesele ya da politika ile ilgili bilginin, resmi izin olmaksızın açığa vurulması üzerine nasıl ağır bir yasaklama getirdiğinin ayrıntılarını açıklıyor.

Rapor ayrıca, Çin'in Uygurları hedef alan uygulamaları örtbas etmek için, 11 Eylül 2001 olaylarını ve müteakip "terörle savaş"ı nasıl kullandığını da anlatıyor. Xinjiang'taki dinle ilgili baskıcı politikalar 11 Eylül'den önceye gitmesine karşın, hükümet şimdi uluslararası terörist gruplarla ve El-Kaide ile bağlantılı, İslami kökenli bir ayrılıkçı hareket ile karşı karşıya olduğunu öne sürüyor. Buna karşın Beijing, şiddet yanlısı eylemlerle barışçıl muhalefet arasındaki farkları silerek kendi kredibilitésinin yok etmiş durumda kalıyor. Görevliler şimdi Orwell'ci bir mantık izleyerek teröristlerin barış yanlısı eylemci kimliği altında gizlendiğini iddia ediyor. Xinjiang Parti sekreterinin sözleriyle: Xinjiang'ın bağımsızlık yanlısı unsurları, 11 Eylül olayından bu yana savaş taktiklerini değiştirdiler. Önceden olduğu gibi sık sık şiddet içeren terörist operasyonlar yapmak yerine, Çin'e karşı saldırılarını ideolojik cephede yoğunlaştırdılar. Vahşi terörist operasyonlar yerine... "tarihi olguları çarpıtmak için" edebi araçlar ile sanat ve edebiyatı kullanıyorlar.

İnsan Hakları İzleme Komitesi ile Çin'deki İnsan Hakları Kuruluşu, uluslararası topluluğa bir çağrı yaparak, bu

düzenlemeleri feshetmesi ve Uygurlara karşı uyguladığı ayrımcı politika ve uygulamalardan vazgeçmesi için Çin'e baskı yapmaya davet etti. Örgütler ayrıca, Çin'in tüm ayrılıkçıların suçlu ve uluslararası terör şebekeleriyle bağlantılı olduğu yolundaki iddialarına karşı çıkılmasının önemini vurguladı.

Adams, "*Hiç bir ülke, Çin'e Çin hükümetinin terörizmle, ayrılıkçı hareketlerle veya başka suç eylemleriyle ilgili olduğunu iddia ettiği hiç bir Uygur'u iade etmemelidir*" dedi. "*Çin'in geçmişteki sabıkasına bakıldığında, bu insanların Çin'e iade edildikleri takdirde işkenceye ve hatta ölüm cezasına maruz kalmasından korkmak için ciddi gerekçeler mevcut.*"

Tahrip Edici Hamleler'den Alıntılar

"Tanınmış dini şahsiyetlerin yönetilmelerini güçlendirmeliyiz ve siyasi açıdan ehliyetli olduklarından emin olmalıyız. Bu birinci dereceden bir taleptir. Burada sözü edilen siyasi yeterlilikler şunlardır: ateşli bir anavatan sevgisi, Komünist Parti liderlerine ve sosyalist sisteme destek, milli ayrılıkçılığa ve yasadışı dini faaliyetlere muhalefet, milli birlik ve anavatanın birliği savunucusu ve kanun ve nizamla bilinçli bir uyum... Dini faaliyet mekanlarının ve metinlerin içeriğinin yönetilmesini güçlendirme uygulamaları yapmalıyız."

Xinjiang Party Secretary, Wang Lequan

"Burası bir Uygur okulu ve burada çalışanların çoğu da Uygur. Ama ne evde ne de işyerinde çocuklara dinden bahsetmenize

izin verilmiyor. Konuştuğunuz anda yasadışı iş yapmış oluyorsunuz. Kendi oğluma bile İslam'dan bahsetmemem bekleniyor. Böyle bir şey nasıl mümkün olabilir?"

"Okulumuzda okuyan bazı öğrenciler, yani sizin çocuklarınız, dua etmek, oruç tutmak ve bir kısım dini faaliyetlerle meşgul olmaktan dolayı eğitimlerine tam olarak konsantre olmuyorlar. Yani, hem çocukların dini faaliyetlere (dua etmek, oruç tutmak ve diğer dini faaliyetler) katılmaması gerektiğini belirten Otonom Bölge Eğitim Komisyonu'nun 1996 tarihli ve 5 sayılı Dokümanına hem de okulu-uzun kurallarına karşı geliyorlar."

"Askerler düzenli olarak köyümüze elip köylüleri kontrol ederler. Gece gelip evleri tek tek ararlar. Dini herhangi bir malzeme bulurlarsa sizi sorgu için götürürler. Bunların "yasadışı dini yayın" olduğunu söylerler. Benim babam basit bir çiftçidir. Okuduğu Kuran'ın yasadışı olup olmadığını ne bilsin?"

"Benimle de öyle oldu. Kaldı ki ben pek de öyle ateşli bir müslüman sayılmam. Yalnızca ders sırasında sık sık dini şarkılardan sözedirim. Bunlar son derece yaygındır. Sınıfta bunlardan söz etmemize izin verilmemesi çok saçma. Benim öğretem istenen müzik tarihimizin ve geleneğimizin önemli bir parçasıdır. Ama diğer taraftan, [okul yetkilileri] önümüzdeki dönem dersime kaydolan yeteri sayıda öğrenci olmadığını söylüyorlar ki bu doğru değil. Bu yüzden bir senedir ders vermiyorum. Beni atmadılar ve çok da şikayet etmemem gerekir. Çünkü hala

Komünist Parti'nin ekmeğini yiyorum. Tek yaptığım kampüsü gezmek ve masamda oturmak. Bu tam bir ziyan. Ama bundan bahsetmemek daha iyi.

Xinjiang'daki bir yüksek öğretim kurumunda yerel müzik geleneklerini öğretmesi yasaklanan bir Uygur profesör.

"Bir kısım akrabalarla beraber başka bir iş kurmayı becerdim ve bu benim için bir gurur kaynağı. Bundan önce okullara yiyecek maddeleri temin eden bir büroda çalışıyordum. Sonra "burada sakal yasak" dediler. "Biyık bile." Kendi bedenime ne yapacağımı bana onlar mı söyleyecek diye düşündüm. Bu bizim geleneğimiz, kim karışır? Dolayısıyla ayrılmam için bir fırsat çıktı. Ben de ayrıldım. Ama özel sektörde başka bir iş bulamadığınız takdirde ya sakalınızı kesersiniz ya da aç kalırsınız."

"Deneyimlerin paylaşılması" seansları sırasında, din adamlarının diğer katılımcılara görevleri sırasında karşılaştıkları "zorlukları" ya da "olayları" ayrıntılı bir şekilde anlatmaları isteniyor. Örneğin bir imam "yasadışı" din derslerinin nasıl yapıldığını, ya da bir caminin nasıl "yasadışı" bir dini kitap kullandığını anlatacak. "Ajite eden unsurlar" hakkında yetkilileri uyarmayı nasıl aksattıkları ya da önceden izin almaksızın başka bir bölgenin din görevlisini nasıl davet ettiklerini de anlatabilirler. Din görevlilerinin şahsi hatalarını kabul etmeleri ve nasıl "yanlış" fikirlere kapıldıklarını anlatmaları da gerekiyor. Gruptaki diğer kişiler nezdinde bu türden yanlış hareket örneklerine de dikkat çekmeleri gerekiyor.

UYGUR TÜRKLERİ'NİN ÇİLESİ BİTMİYOR*

İbrahim BÜYÜKEKEN

Unutulan Türk yurdu Doğu Türkistan, Çin zulmü altında 1949'den bu yana karanlık bir dönem geçiriyor. Doğu Türkistan doğumlu olan Ankara Üniversitesi Tarih Coğrafya ve Dil Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Erkin Emet, Çin'in Uygur Türklerine karşı yaptığı insan hakkı ihlallerine karşı tüm Türkiye ve dünya kamuoyunu duyarlı olmaya davet etti.

Komünist rejimin asimile olmayı reddeden Müslüman Uygur Türkleri'nin fiziksel olarak imhasına yöneldiğini belirten Emet, "*Çin, 1949'dan bu yana Uygurlara ağır baskılar yapıyor. İnsanlık dışı uygulamalara her gün bir yenisi ekleniyor. Camiler, yıkılıyor. Kadınlara kürtaj uyguluyorlar. Barin ve Gulca ayaklanmalarını kanlı bir şekilde bastırdılar.*

Çin, Doğu Türkistan'daki Türk varlığını yok etmek istiyor" dedi.

Soykırımın adı: Doğu Türkistan

Unutulan öksüz Türk yurdu Doğu Türkistan, Çin zulmü altında 1949'den bu yana karanlık bir dönem geçiriyor. 1949 yılında Mao önderliğindeki komünistlerin Çin'in yönetimini ele geçirmesinin ardından, Doğu Türkistan üzerindeki baskılar eskisine oranla daha da arttı. Komünist rejim, asimile olmayı reddeden Müslümanların fiziksel olarak imhasına yöneldi. Çin'in, Doğu Türkistan'daki halka uyguladığı zulmün en önemli nedeni halkın Müslüman olmasıdır. Çin, bölge üzerindeki hâkimiyet ve sultasını kuvvetlendirmeye karşı en büyük engel olarak halkın İslami kimliğini görmektedir.

* Bu röportaj Konya'da yayınlanan Merhaba Gazetesi'nin 22 Nisan 2006 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

Doğu Türkistan / Kaşgar doğumlu olan Ankara Üniversitesi Tarih Coğrafya ve Dil Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Erkin Emet, Çin'in 1949 yılından bu yana Uygur Türklerine yaptığı insan hakkı ihlallerine karşı tüm Türkiye ve dünya kamuoyunu duyarlı olmaya çağırdı. Çin Devleti'nin Doğu Türkistan'da camileri yıktığını ve doğum kontrolü gibi insanlık dışı uygulamalara devam ettiğini dile getiren Emet, Doğu Türkistan'ın bağımsızlık ruhunun Türkiye'den beslendiğini söyledi.

* * *

Erkin Emet Kimdir?

Erkin Emet 1962 yılında Doğu Türkistan'ın Kaşgar ilinde doğdu. Evli ve 1 çocuk babası olan Emet, Ankara Üniversitesi Tarih Dil Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapıyor. 4 kitabı yayınlanmış. 50'ye yakın Doğu Türkistan ve Çin'le ilgili makaleleri var. Yrd. Doç. Dr. Erkin Emet'in bugüne kadar Uygur Türkleri Folkloru, Uygur Şiir Antolojisi, Doğu Türkistan Uygur Ağzları ve Nasreddin Hoca (Uygur Türkçesi) kitapları yayınlandı.

* * *

Erkin Bey, öncelikli bizlere Doğu Türkistan hakkında biraz bilgi verebilir misiniz?

Doğu Türkistan, kuzeyde Moğolistan, batısında Kazakistan ve Kırgızistan, güneybatıda Pakistan ve Doğu'da da Çin'le

sınırı olan bir ülkedir. 1 milyon 610 bin metrekare toprağa sahip olan bir ülkedir. Çin resmi rakamlarına göre 12 milyon Uygur Türkü'nün yaşadığı belirtilmektedir. Çin Uygur nüfusunun fazla göstermek istemiyor. Uygur araştırmacılarının çalışmaları sonucunda Doğu Türkistan'da 20 milyon Uygur Türkü, 2 milyon Kazak, Özbek, Kırgız Türkleri bulunduğu tespit edilmiştir. Toplam 25 milyon Türk kökenli insan yaşamaktadır. Müslüman Doğu Türkistan ilk kez 1759'da Çin tarafından işgal edilmiştir. 1860'ten sonra da çeşitli ayaklanmalar olmuştur. Daha Sonra Kaşgariye Devleti kurulmuş. Sultan Abdulaziz'e itaatini bildirmiştir. Bu ülke 14 sene ayakta durmuştur. Çin, daha sonra General Hükümdar Muhammed Yakup Han'ı zehirliyor. Doğu Türkistan tekrar işgal altına giriyor. Doğu Türkistan'daki ayaklanmalar durmuyor. Doğu Türkistan'da halk arasında ayaklanmalar oluyor. 1933'de Kaşgar'da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kuruluyor. Bu devleti dünyadaki birçok devlet tanıyor. Fakat. 2. Dünya Savaşı'yla birlikte yeniden karışıklıklar başlıyor. Bunun neticesinde 1944'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti yeniden kuruluyor. 'Gök Bayrak'tan Al Bayrak'a selam olsun' Çin ve Japonya'ya mağlup olduktan sonra 1949'da yeniden Doğu Türkistan'ı işgal ediyor. Bunun ardından Doğu Türkistan'ın karanlık dönemi başlıyor. '1949'tan sonra bunları asimile ederiz' diye düşünüyorlar.

Halkımızın Gönlündeki Camileri Yıkamadılar

Çin'in 1949 yılında Doğu Türkistan'ın işgal edilmesinin ardından nasıl bir süreç başlıyor? Biraz bundan bahsedebilir misiniz?

1949 yılında işgalin başlaması ile birlikte camiler kapatılıyor. Camilerde domuzlar beslettiriliyor. Bunlara namaz kılması Kur'an'ı Kerim okutulması yasaklatılıyor. Fakat halkın dönemindeki camileri yıkamıyorlar. Dolayısıyla karanlık dönem 1976'ya kadar devam ediyor. Bu tarihten itibaren Çin'de serbestlik dönemi başlıyor. Uygurca dersler başlıyor. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Çin yeniden paniğe kapılıyor. Çin'in açıklık ve serbestlik politikası baskı ve sertliğe dönüşüyor. 1991'de Barın ayaklanması oluyor. Bu ayaklanma kanlı bir şekilde bastırıldı. 1997'de Doğu Türkistan'ın kuzeyinde Gulca diye bir bölgede Kadir Gecesi'nde camide ibadetlerini yapan kadınları karakola götürdüler. Akrabalarına bu kadınların cesetlerini verdiler. Doğu Türkistan, 1997 yılındaki Gulca ayaklanmasında dünya gündemine geldi. Gulca Ayaklanması'ndan sonra Türkiye'de ve dünyada bu olay geniş bir şekilde duyuluyor. Türkiye'de Çin'e karşı protestolar oluyor. 11 Eylül'den Çin ABD'ye karşı uluslararası terörizme karşı birlikte çalışalım teklifi yapıyor. Çin Başbakanı da: "Biz de böyle teröristler var. Müslüman Türk teröristler var. Beraber

terörizme mücadele edelim" 2001 Kasım ayında Çin'in Şangay Toplantısı'nda ABD Devlet Başkanı Çin Cumhurbaşkanı Jeang Zemin'e "*Bunlar terörist değildir. Ülkenin içindeki azınlık problemini terör olayı olarak duyuramazsın*" diyor. George Bush'un bu konuşması Uygur Türkleri sevindiriyor. Çin, Doğu Türkistanlıları Türkiye'de olsun dünyada olsun terörist olarak göstermek için çalışıyor. Bununla beraber dünyadaki insan hakları teşkilatı Çin'e insan hakları ihlallerinin durdurulması için baskılarını da artırıyor. Uluslararası Af Örgütü şuna kadar 4 tane kapsamlı rapor hazırladı. Bu raporlar dünyaya dağıtıldı.

'Türkiye'nin Ciddi Bir Türkistan Politikası Yok'

Doğu Türkistan davasının Türkiye'nin veya Türk halkının desteğini nasıl buluyorsunuz?

Doğu Türkistan'da Rabia Kadr isimli bir iş kadını vardı. Çin, bu kadını dünyaya propaganda yapmak için kendi eliyle zenginleştirdi. Burada zengin olduktan sonra Doğu Türkistan'daki Uygurlara yardım etmeye başladı. Deprem bölgelerine yardım dağıttı. Özel dini okullar açtı. Bu yüzden Çin, Bu kadını terör örgütlerine avukatlık yaptı diye içeri attı. 8 yıl hapis cezasına çaptırıldı. Geçen sene ABD'nin baskısıyla hapisten çıkartıldı. Bu kadın şimdi Washington'da yaşıyor. Avrupa ülkelerinin parlamentolarında Uygurlara yapılan baskıları anlatmaya başladı. 1 Ni-

san'da İstanbul'da dünya demokrasi platformu vardı. Çin'in baskısı ile bu platforma katılamadı. Türkiye hayranı bir kadın. Türk denildiği zaman Müslüman denildiği zaman gözleri parlayan bir kadındı. Bu forma Dünyadaki 2 bin 500 sivil toplum örgütlerinin liderleri katılmıştı. Recep Tayyip Erdoğan'da bu toplantıya katıldı ve bir konuşma yaptı. Çin'in baskısı ile Rabia Kadr bu toplantıya katılamadı. Bir psikolojik savaş var. Doğu Türkistan eskiden beri bağımsızlık ruhunu Türkiye'den alıyordu. Türkiye, tarihten buyana tek bağımsız Türk Devletidir. Anadolu esaret altına girmeyen tek Türk urdudur. Bu psikolojik savaşla Çin, Uygurlara Türkiye'den umudunuzu kesin. Türkiye artık sizin yanınızda değil. Rabia Kadr'a vize verilmemesi, Çin Cumhurbaşkanı Jeang Zemin'e üçlü koalisyon döneminde madalya verilmesi Türkiye'nin Doğu Türkistan halkının gönlündeki umudu kırmış durumda. Hayal kırıklığı yaşandı. Türkiye'nin ciddi bir Doğu Türkistan politikası olmadığı gibi bir söylemi de yok. Doğu Türkistan halkı Türkiye'nin desteğini bekliyor.

Çin'in İnsan Hakkı İhlalleri Artarak Devam Ediyor !

Çin'in Doğu Türkistan'da nükleer denemeleri olduğu söyleniyor? Doğu Türkistan'da buna benzer insan hakkı ihlalleri devam ediyor mu?

İlk önce Rusya'nın Kazakistan'daki üssüne karşı Çin Halk Cumhuriyeti Doğu

Türkistan halkını kobay olarak kullanmıştır. Doğu Türkistan'da 60'a yakın deneme olmuştur. Sakat doğumdan tutunda kanser hastalıklarına birçok sağlık sorununu ortaya çıkmıştır. Bunun dışında Doğu Türkistan'da sıkı bir doğum kontrolü var. Bu insanlık dışı bir uygulama ile yapılıyor. Şu an tek çocuk sahibi olunabilmekte. Birden fazla çocuk olursa işinden atılıyor. Çiftçi olursa zaten çocuk sürekli denetim altında. Çok sağlıksız ortamda kürtaj yaptırıyorlar. Türklere soykırım uyguluyorlar. Şu an Doğu Türkistan'daki Çin'in baskısı giderek artıyor. Çin'de ibadet özgürlüğü yok. Camii'nin üzerinde yazılar var. Burada 'Üniversite öğrencileri namaz kılamaz, 18 yaşında küçükler camiye giremez, asker, devlet memuru emekli memurlar camiye giremez' bu yasaklar camilerin önüne asılıyor. Köylerde 60-70 yaşlarında olanlar ibadetlerini yapıyorlar. Dini ibadet özgürlüğü yok. Çinliler, dünyaya propaganda yapmak için camilere fazla dokunmuyor. Dünya medyası geldiği zaman 'Bakınız Suudi Arabistan'dan daha fazla camimiz var' diyorlar. Şeklen adamları getirip namaz kıldırıyorlar.

Çin, bugün dünyada bilinmeyen bir ülke. Kimse ne yaptıklarını bilmiyor. Bu adamlar önce ilk önce dinle uğraştılar. Dili serbest bıraktılar. Halka dini baskı artıkça camilere yıktılar. Ama gönüllerdeki camileri yıkamadılar.

İslamiyeti yok etmek için dilimizi yasakladılar.

Soru: Çin, Uygur Türkleri'ne karşı başka ne türlü yasaklamalarda bulundu? Doğu Türkistan'daki nüfus oyunu hala devam ediyor mu?

11 Eylül'den sonra ne pahasına olursa Çin'de ilkokuldan itibaren Çince eğitime geçme kararı alındı. Önceleri ilkokuldan üniversiteye kadar Uygurca eğitim görüyorduk. Şu an periyodik şekilde Çince eğitime geçilmeye başlandı. Neden böyle yapıyorsunuz dediğiniz zaman. Uygur Türkçesi eğitim dili değil. Uygurlar gelişmek istiyorsa Çince öğrenmek zorundadır' diyorlar. Ama biliyoruz ki Türkçe dünyadaki en büyük beş dilden birisi. Tarihte felsefeden tutunda müspet ilime kadar Orta Asya'da şanlı dönemler olmuştur. Kaşgarlı Mahmud ve Yusuf Has Hacip gibi alimler insanlar yetişmiştir. Çin'den büyük bir göç var. 1949 öncesinde yüzde 4 olan Çin nüfusu şimdi yüzde 50 oranında arttı. Uygur Türkleri diyor ki kendi kaderimizi kendimizi belirlemek istiyoruz. Çin ilerde diyecek ki 'Bakın bağımsızlık mı istiyorsunuz yoksa federasyon mu?' Böyle bir oylama gidildiğinde oyların çoğu Çinlilere ait olacak. Çin, Uygur Türklerini ekonomik olarak da baskı yapıyor. Birçok Uygur Türk'ü işsiz önlerinde zorluklar var. Dolayısıyla bugün Doğu Türkistan'da en büyük sorun eroin. Çin'de eroin satarken yakalanan adamın cezası idam iken. Doğu Türkistan'da ise cüzi bir para cezası. Bu maksatlı bir şekilde bir milleti asimile etmenin

bir oyunudur. Tabii ki böyle bir rejimde böyle bir politika uygulayan bir ülkede fikir özgürlüğünden bahsetmek mümkün değil. Geçen yıl Nur Mehmet Yasin diye bir yazar. Hikâye yazdığından dolayı 12 yıl hüküm giydi. Dünya insan hakları örgütü onu kurtarmak için çalışıyor. Şiir yazdığı için hikâye yazdığı için insanlar hapse giriyor. Şu an en ağır baskıların yapıldığı bir dönem. Uygur Türkleri Ma dönemini bile özler hale gelmiştir.

Soru: Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya Türk Cumhuriyetleri birer bağımsızlığını ilan etti. Bu devletlerin bağımsız olması sizleri umutlandırdı mı?

SSCB'nin dağılmasının ardından 5 tane Türk devleti oldu. Bu devletlerin bağımsızlığına kazanması en çok Uygur Türklerini sevindirdi. Türkiye'de 1990'lı yıllarda çok heyecanlı bir ortam vardı. Kurultaylar yapılıyordu. Fakat, Türkiye'nin Doğu Türkistan konusunda ciddi bir politikası olmadı. Çinliler, bugün 'Türkiye terörden çok çekiyor. Bizde çok çekiyoruz' diyorlar. Bizi PKK'yla bir tutuyorlar. Bu tümüyle yanlış bir şey. Bugün ABD Irak'ı işgal ederken ne kadar haksızsa Çin de o kadar haksızdır. Doğu Türkistan bağımsız bir devletti. Parası ve resmi bir bayrağı vardı. Bugün Türkiye'ye baktığımız zaman ben de Üniversite'de hocalık yapıyorum. Kürtlere ikinci, üçüncü sınıf muamelesi asla olmuyor. Uygur

Türkleri'nin Çin'de akademik kariyer yapması çok zor. İşadamlarının kredi alması çok zor. İbadet özgürlüğü yok. Türkiye'de böyle bir şey söz konusu değil. Terör nedir? Bugün dünyada terörün ciddi bir tanımı yok. Sadece düşünce bazından dolayısıyla Türkiye'nin politikalarını Çin'in baskılarından çekiniyor. Doğu Türkistan meselesi uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Uluslararası bir meseleyle her ülkenin ilgilenme hakkı vardır. Özellikle Türklerle aynı kökenden aynı dinden geldiği için Türkiye doğal olarak insan hakları bazında Çin'e bir söylem geliştirmelidir. Çin, Türkiye'den çekiniyor. Çin 70 milyon insandan ürüyor. Türkiye'nin hala bir Doğu Türkistan politikası yok. Bunun olması lazım.

Türk Cumhuriyetleri de Uygurları Yalnız Bıraktı.

Soru: Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığı Doğu Türkistan halkını nasıl etkiledi?

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bağımsız olduğu zaman Uygurlar en fazla sevilen insanlardı. Kardeşlerimiz bağımsız oldu dediler. Birtakım siyasi olaylara karışan çocuklarımız Pakistan'a kaçıyor. Pakistan bunları Çin'e geri verdi. 17 Uygur Türkü idam edildi. Kazakistan kendisine sığınan uygur genci 3 tane çocuğu Çin'e geri verdi. Bu üç gencimizde idam edildi. Şu an Özbekistan'da hapislerde yatan Uygurlar var. Çin, şunu diyor: "Uygurlar, kökdinidir. Bunlar Kazakis-

tan'da, Kırgızistan'da Özbekistan da Fergana bu bölgede Orta Asya'da din devleti kurmak istiyor. Onun için ortak çalışmamız gerekiyor." İslam Kerimov, Nursultan Nazarbayev gibi liderler ülkelerine kaçmış Uygur Türklerini Çin'e teslim etti. Türk Cumhuriyetleri'nden hepsini geri aldı. Şu an Türkiye'yi de bu duruma düşürmek istiyor. Türkiye'de de birtakım siyasi olaylara katılıp gelmiş çocuklar var. Sürekli Türkiye'ye baskı yapıyor. Buradan bir tane çocuğu Çin'e götürebilirse Türkiye'yi de diğer Orta Asya Devletleri gibi kendi lafını dinleyen bir ülke haline getirmek istiyor. Şu ana kadar Türkiye hala bir tane Uygur Türkünü geri vermiş değil. Türkiye'nin böyle bir yanlışı yapacağını beklemiyoruz.

Soru: Geçtiğimiz günlerde Guantolama'da bulunan 5 Uygur Türk'ünü dünya ülkelerinden sadece Arnavutluk kabul etti. Sizce Türkiye'nin bu insanları kabul etmemesi doğru muydu?

Ben bu konu ile ilgili 20 ülkeye mektup yazdım. Bunların içinde Türkiye'de vardı. Guantolama'daki çocukları Türkiye'nin alması gerekiyordu. Bu insanlar zor günde kaldı. Onlar Türk insanın akrabalarıydı. Fakat Türkiye, bundan çekindi. Çin'in BM Güvenlik Konseyi'nde üye olması Türkiye'nin uluslararası desteğini almak amacıyla Çin'i rencide etmek istemiyor. Arnavutluk, 5 tane Uygur Türkünü kabul etti. Bugün Türkiye'nin dış politikası zaafı var.

Soru: Sizin Kardeş Türk halkına nasıl bir çağrınız olacak?

Doğu Türkistan halkı Türkiye'den halkından neler bekliyor?

Doğu Türkistan'sız Türk dünyası olmaz. Doğu Türkistan Türk tarihin beşiği. Dolayısıyla Türkiye'den herkes elinden geldiğince Doğu Türkistan halkına destek vermesi gerekiyor. Doğu Türkistan halkının kutsal davasına maddi ve manevi destek vermesi gerekiyor. Doğu Türkistan halkı unutulmuş bir halk. Türkiye'de doğu Türkistan'la ilgili gazetelerde bir haber çıktığı zaman küpürünü kesip saklıyoruz. Diğer Uygurlara haber ediyoruz. Bu bizim için çok anlamlı bir şey. 1997'de Gulca olayı olduktan sonra İstanbul'da Şarki Türkistan Milli Merkezi kurulmuştu. Bu merkez Çin'i ürküttü. Çin, Türkiye'ye çeşitli baskılar yaptı. 1998'de Mesut Yılmaz hükümeti zamanında çıkarılan bir genelge ile Türkiye'deki Doğu Türkistan davası Almanya ve ABD'ye taşındı. Doğu Türkistan davasının Merkezi Almanya oldu. Türkiye diyor ki 'Bizim ticari ilişkilerimiz var' Almanya bugün 2 tane büyük teşkilatımızı barındırıyor. Almanya'nın Çin'le olan yıllık ticari hacmi 55 milyar Euro, Almanya diyor ki biz demokratik bir ülkemiz. İnsan haklarına saygı gösteriyoruz diyor. Türk insanın Türkiye'nin insan hakları açısından ABD gibi yaptırım gücü olmasa bile insan hakları bazında olması gerekiyor. Sivil toplum örgütleri Almanya ve ABD'ye taşınmış durumda.

Soru: Son 15 yılda Doğu Türkistan'da ayaklanmalar yaşandı. Çin Devleti bu ayaklanmaları nasıl bastırdı?

1990'dan sonra iki tane olay var. Bu olaylar kanlı bir şekilde bastırıldı. Bunlardan en önemlisi 1991'deki Barin olayı. Bu olayda bir köyde 250 bayan kürtaj yaptırılıyor. 250 çocuk öldürülüyor. Bunları dincilikle suçladılar. Dinimizde de insanlıkta da canlıyı öldürmek suçtur. Bir köyde 250 çocuk öldürülüyorsa. Bütün Doğu Türkistan çapında diğer köyleri düşündüğümüz zaman ne kadar insan ölür diye hesaplamak lazım. Komünist Parti'nin binasının önüne giden çocuklar sadece protesto ediyor. Bu gösteriye ateşle karşılık veriyorlar. Çin'e madalya verdiğimiz Jiang Zemin, ne pahasına olursa olsun hepsini öldürün emri veriyor. Bütün köyü yerle bir ediyorlar. Bizim kızdığımız şu, Türkiye'nin Çin'le olan ticaret hacmi çok komik. Biz 300 milyonluk mal satıyoruz. Onlar Türkiye'ye 7 milyar dolarlık mal satıyor. Ticari tablo bu. O zaman Doğu Türkistan'da da çok sevilen bir siyasi parti milletvekilin yanına gidip. Neden madalya veriyorsunuz dediğim zaman 'Hocam bir teneke parçası ne olacak' demişti. Böyle bir cevap bizi üzmüştü.

'Doğu Türkistan Mutlaka Bağımsız Olacak'

karşı bilinçli ve lakaydi – hatta karşıtlık – gösterilmiş, ve “**Turancılık**” adeta kötü kelime olmuştu!..

İkinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde hudutta Türkiye'ye sığınmaya çalışan yüz elli Azeri Türkü, maalesef Ankara'nın emri ile “**kabul edilmemiş**” ve Kızıl Ordu mitralyözleri tarafından biçilmişti... “Kızıl Ordu korkusu” egemendi!

Ama dış Türklerle ilgisizliğimizin bedelini, Sovyetler dağıldıktan sonra ödedik ve hala da ödüyoruz.

Devlet Politikası

Dışişlerimizde bir de “devlet politikası” olarak bilinen bir tez daha var: “**Dış Türkler Türkiye'ye göç ederse, oradaki varlığımızı kaybederiz**” düşüncesi!

Nazari olarak belki doğru da bu tez, pratikatta işlemez ve o “varlık” desteklenmezse neye yarar ki!

Bunun canlı örneği de Kuzey Irak'taki Türkmenler!.. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün, “Irak'taki etnik gruplardan biri” diye nitelediği Türkmenlere karşı sadece bu iktidarın değil, öncekilerin de gösterdiği ilgisizlik neticesi, Türkmen kardeşlerimizin bugünkü bölük pörçük halleri!

Doğu Türkistan çok uzak ama Uygur Türklerine karşı da hiç ilgi göstermedik! Bu kardeşlerimiz Türkçeleri bize en yakın olanlar. Birkaç yıl önce Pekin'de dolaşırken, Anadolu usulü el ele tutuşmuş yürüyen iki Uygur görmüş ve “Türk müsünüz?” diye seslenmişim. Şaşırarak, “Ne-

reden belli?” deyiverdiler. Sonra da kucaklaştık.

Ama dedim ya, yıllardır Çinlileri kızdırmamak, ekonomik ve ticari ilişkilerimize zarar vermemek için Uygur Türkü soydaşlarımızı ihmal ettik. Bir ara, mavi-beyaz ay yıldızlı Doğu Türkistan bayraklarının asılması yasaklanmaya kalkmıştı.

Terörist!

Bu konuda ince bir durum var: Doğu Türkistan'ı bağımsızlığı için mücadele veren Uygur Türklerin desteklemenin terörüne karşı mücadelemizde bizi güç durumda endişesi!

Bu hükümetler ve devletler için bu ikilem, bir açmaz olsa bile milliyetçi için, Uygur soydaşlarımızın, Çeçenlerimizin vahşette, kadın erkek çocuk tanımayan PKK terörüne asla benzemeyen meşru mücadelesine destek olmak vicdan borcudur.

Netice

Kendi gücümüzü, dünyadaki potansiyel gücümüz olarak, Türk varlığını önemsemeyen, “**kendi ayak seslerinden korkan**” bir millet ve devlet olmaktan muhakkak kurtulmalıyız!

Zira, hele civarımızdaki son gelişmeler Güneydoğu'da olanlar, var oluşumuzu ancak kendi milli birliğimizle içeride ve dışarıda sağlayarak muhafaza ve müdafaa edebileceğimizi gösteriyor!

Bu yazı, 09.05.2006 tarihli Yeniçağ Gazetesi'nden alınmıştır.

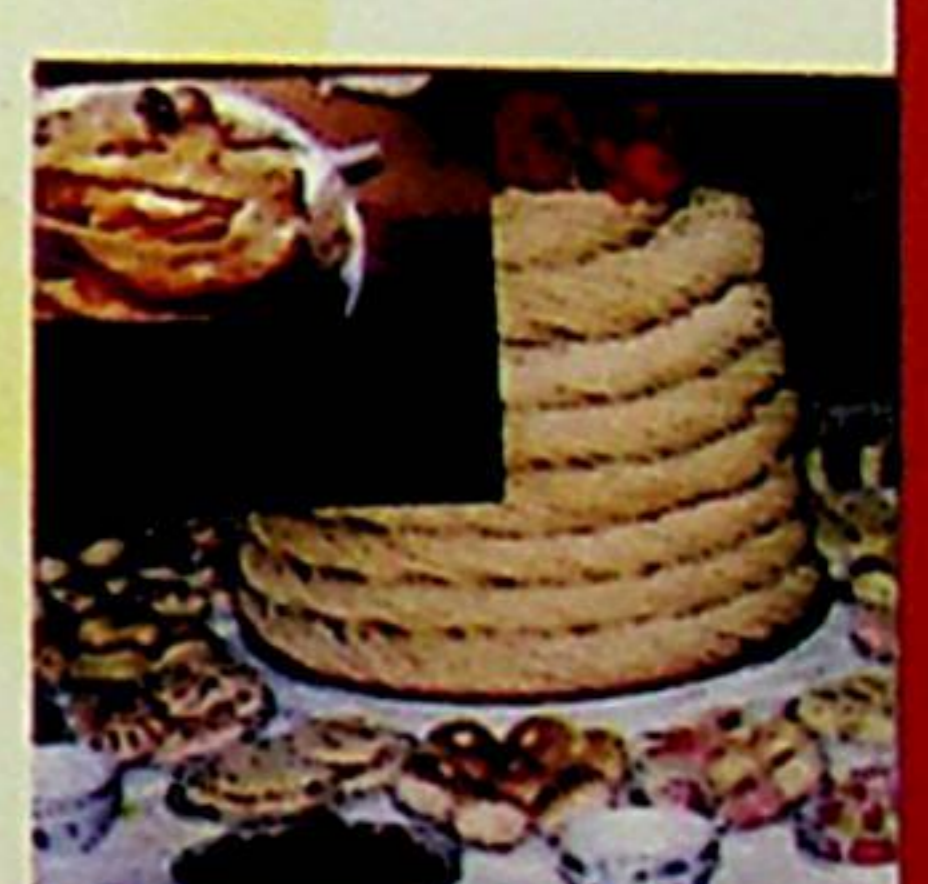

Geleneksel
DOĞU
TÜRKİSTAN
UYGUR
MUTFAK
KÜLTÜRÜ

NUR'ÂLÂ GÖKTÜRK

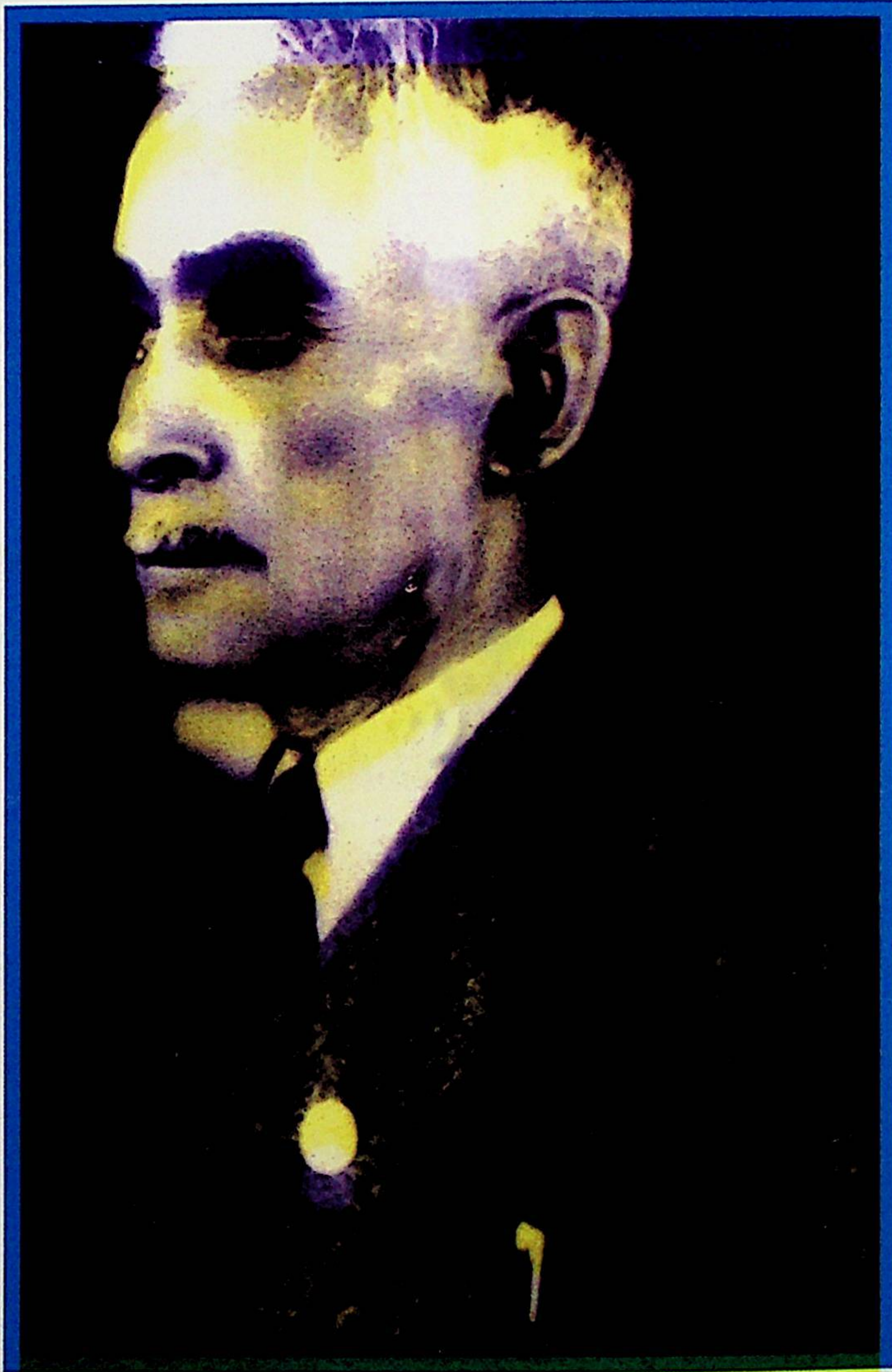

264 sayfa büyük boy, tamamı renkli resimli
İsteme Adresi: Doğu Türkistan Vakfı

شەرقى تۈركىستان ئاۋازى

Dr. Mesut Sabri BAYKOZI (1886-1952)